

HITZ-KONPOSAKERA EUSKARAZ ETA AITZIN-EUSKARAZ

Mikel Martínez Areta

(EHU)

Abstract

Lakarra's explanation of pre-proto-Basque (1995), according to which the canonical word was monosyllabic at a very early time, brings very important consequences to the reconstruction of the language and offers us new ways of understanding the possible development of the morphological structure in earlier phases prior to the time for which Michelena reconstructs his well-known system. Following Lakarra's views, in this paper we try to set out an explanation of how Michelena's morphological system came about and which types of compounds and/or nominal phrases may have existed in each period.

A great deal of non-compound words that can be reconstructed for proto-Basque are disyllabic. These are monolexematic in historical Basque, but the linguist's diachronic insight can lead us to split both syllables into two elements which recur across the lexicon and whose meaning can be at least hinted. According to the «micro-syntax» they display, we think these compounds were of five types: a) descriptive: with a «noun-adjective» micro-syntactical structure (gi-bel «liver», or-katz «roe-deer»); b) dependent: with a «noun-noun» structure (zu-bi «bridge», os-tots «thunder»); c) suffixed: with a «noun-suffix» structure (harr-i «stone», han-di «big»); d) coordinative: with a «noun-noun» or «noun-noun» structure in which normally both nouns keep some logical relation with the semantic head in a coordinative way (gi-zen «fat», gi-zon «man»); e) reduplicative: with a «noun-noun» or «adjective-adjective» structure, in which a marked meaning is added to the non-reduplicative counterpart (go-go «soul», ze-zen «bull»).

Some morpho-phonemic considerations lead us to the conclusion that in these disyllabic compounding constructions the accent fell on the second syllable. This, along with an observation of the semantic interrelation of the two members of these disyllabic compounds (redundant in some cases), suggests that the proliferation of disyllabic words may have been motivated by prosodic factors. Thus, word-formation would have been a transit from a (quasi-)monosyllabic phase into another phase in which nominal phrases, specially those with either a singulative or a specifying meaning, tended to build yambic feet (in its intensive sense) and develop a demarcative accent, which due to its disyllabic structure could be interpreted ambiguously: as deuterotonic (stress on the second syllable from the left) or hysterotonic (stress on the first syllable from the right).

All these disyllabic units came about as nominal phrases which were interpreted analytically. But afterwards this analytic meaning was lost and the units were lexicalized. The resulting meaning could be endocentric or exocentric, nominal or adjectival. Disyllabic

roots came about in this way. From that moment on, in order to build compounds it was necessary to adjoin two disyllabic roots, and in this manner tri- and tetrasyllabic units arose. As the demarcative frame of the accent was expanded, the ambiguous accent-rule was interpreted as deuterotonic (stress on the second syllable from the left), but compounds had a special rule: stress on the first syllable of the second member.

1. Sarrera*

1995ean Joseba Lakarrak (1995: 189-206) «Reconstructing the Pre-Proto-Basque Root» izenburupeko artikulua idatzi zuenetik, badirudi azken urteotan aitzin-euskararen fonologia eta morfologiaren inguruko artikulua edo bestelako lanak ugartuz joan direla. Esan genezake euskalariak azkenean ere duela urte batzuk tabu ziren zenbait gai eztabaidatzera ausartu direla, eta honek aski harrigarria dirudi, kontuan hartzen badugu tabu izateko arrazoi askoz ere sendoagoak izango lituzketen beste gai batzuez, ordea (espekulazio makro-konparatiboez ari gara, noski), lanak (zaharrak zein berriak) ehunka zenba daitezkeela. Aipatu tabu-gai hauek ez dira aitzin-euskararen fonologiaren gorabeherak izan, Mitxelena (bai eta beste ikerlari batzuk ere) oparo mintzatu baitzen hauetaz, aitzin-euskararen gramatika osoarenak eta bere egitura morfo-fonemikoarenak baizik, hizkuntzaren historian neurri batean «are atzerago» joateko aukera ematen digutenak.

Berehala galdera bat etor dakiguke gogora: zergatik ez zuen Mitxelenak berak gai hauetaz jardun? Zergatik, 50eko hamarkadan (1961era arte, jakina) euskal fonologia diakronikoaren hastapenak ezarri eta gero, ez zen saiatu ondorengo hamarkadetan aitzin-euskararen erroaren teoria oso bat sortzen eta aitzin-hizkuntzaren iluntasunean «are atzerago» joaten?¹ Bi erantzun bururatzen zaizkigu. Alde batetik, Mitxelenaren lana hain kabala, zentzuduna eta zehatza da, ezen badirudien ez duela koma bat ere ez falta, ez sobera. Edozein ikerketa diakroniko halabarrez espekulazio-maila altuago batean garatu behar den alor batean barneratzeak agian bere lanaren osotasunaren oreka, zuhurtzia eta betegintzarrea orbantzeko arriskua ekarriko luke. Bestalde, gauza jakina da edozein zientzian idea berriak sortuko badira, ikerlari-belaunaldi berriak sortu behar direla ezinbestez. Esan liteke, apika, aurre-aitzin-euskararen gorabeherak ikertzea ez zela Mitxelenaren ikerlanaren «behar historiko» bat. Edozein kasutan ere, gaur egun analisi konparatiborako gutxi gorabehera Mitxelenak eta beste euskalariak duela berrogeita hamar urte zituzten datu berberak (edo baten bat gehiago, baina inola ere ez erabakigarririk) baditugu ere, iluntasunean barrena aiseago sartzera ausartzen gara, eta agian burutu proposamen guztiak (ez eta gehienak ere) ez doaz bide erabat okerretik. Ziurrenik, hau honela da ez ba-

* Lan hau 1999 eta 2003 urteen artean Eusko Jaurlaritzak emandako diru-laguntzaren babespean burutu da. Bestalde, lan honen aurreko bertsio bat irakurri duten eta edukinari nahiz estiloari buruzko zehaztapen baliotsuak egin dizkiguten J. A. Lakarra, I. Igartua eta J. Gorrochateguiri eskerrak zor dizkiegu.

¹ Izan ere, guk dakigula behintzat, Mitxelenaren lanean ez da «aurre-aitzin-euskara» edo «pre-proto-vasco» kontzeptua inon agertzen. Egiatan, askotan aitzin-euskara baino lehenagoko hizkuntzan izan zitezkeen elementuei buruz mintzatzen zaigu, baina erreferentzia horiek noizbehinkakoak dira beti, ez lan batean sistematikoki jorratuak.

karririk ikerlari-belaunaldi berriek kemen berriak ekarri dituztelako, baizik eta baita gure garaian tipologia eta bestelako prozedura linguistiko batzuk aurreratutako daukelako ere.

Lakarraren lanean, Mitxelenaren teoriak abiapuntu harturik, aitzin-euskara baino garai zaharrago bateko hizkuntzari argiren bat bota nahi izan zaio. Labur-labur esateko, Lakarrak aurre-aitzin-euskarazko hitzak egitura monosilabiko bat zuela proposatzen du. Baieztapen hau burutzeko, honako gertaera hau markatzen du: euskara eta aitzin-euskarazko lexikoan² (hau da, mailegu-hitzak albo batera utzita), silaba-zenbakiaren arabera bi hitz-mota dira nagusi: monosilabikoak eta disilabikoak. Azken hauetariko gehienak, baina, beste hitz batzuetan kausi daitezkeen bi elementutan aise bana daitezke. Honela, susma dezakegu aitzin-euskara baino garai zaharrago batean hitz horiek bi lexema monosilabiko zituztela. Bi lexema monosilabiko horiek, inolako deklinabide-atzizkirik gabekoek, harreman sintaktiko zehatz bat zuten elkarrekin, beharbada bata determinatzailea eta bestea determinatua zirelarik, hitz konposatu bat osatuz. Ondoko garai batean, bi hitzak hitz bakar bezala berrinterpretatu eta honela hitz disilabikoak sortu ziren. Prozesu hau hizkuntza isolatzaile betetik hizkuntza eranskari baterako igarobide klasikoak dugu.

Lakarraren teoriak, aho batez onaturik ez izan arren, garrantziko ondorioak ekarri dituzte aitzin-euskararen sistema fonologikoaren azterketarako, baina lan honetan hauek albo batera utziko ditugu, eta batik-bat hitz-konposakeraren sintaxiaz arituko gara. Aurrenik, euskarazko hitz konposatu-motak eta haien xehetasunak jorratuko ditugu. Ondoren, indoeuropar hizkuntza batzuetan (bai eta aitzin-indoeuropear ere) eta bestelako hizkuntzetan beha daitezkeen hitz-konposakeraren inguruko zenbait fenomeno sinkroniko nahiz diakroniko aztertuko ditugu, euskararekiko paralelismoen bila. Azkenik, corpus lexiko bat jorratuko dugu eta aurre-aitzin-euskaraz izan zitezkeen hitz konposatu-moten behin-behineko sailkapen bat egiten saiatuko gara, hortarako euskarazko zein aitzin-euskarazko hitz-kategoriak, «adjektibo»-aren gaia, hitz-konposatuen azentuera eta hemen dagokigunerako garrantzikoak diren beste kontu batzuk ikertuz.

2. Lakarraren teoria

Laburtasunaren premiaz, gure xedeetarako garrantzia duten teoria honen elementuetara mugatuko gara. Lakarrak (1995: 194) euskararen ondare lexiko autoktonoaren hitzen sailkapen bat burutzen du. Silaba-zenbakiaren arabera, hitz hauek hiru motatan sailka daitezke: a) **silaba bakarrekoak**: *k(h)e, su, gai, gau, har, gar, hil, lan, haitez, antz, hats, gaitz*,³ b) **bi silabakoak** (aurrekoak baino ugariagoak): *habe, aho, ale, harri, begi, behi, beso, xori, eme, abar, adin, behor, behar, gizon, sagar, albo, argi, garbi, zaldi, argal, azkar, bazter, aita, leiho, oihu, aihen, leizar, etsai, garai*;

² Aitzin-euskara esaten diogu gutxi gorabehera Akitaniako inskripzioen garaiko hizkuntzari. Honi buruz gutxi badakigu ere, hemen egiten dugun behaketari dagokionez esan dezakegu oker egiteko bil-durrik gabe euskara historikoak eta aitzin-euskarak berdintsu jokatuzen dutela.

³ Hauen aldamenean, talde berean argi-argi silaba baten erreduplikazioak diren beste bi silabako batzuk ezartzen ditu: *konkor, gogor, garagar*.

d) **hiru silaba edo gehiagokoak:** *egia, herio, lehia, goroldio, arerio*. Hirugarren mota hau ez da oso ugari, eta kasu anitzetan hitz hirusilabaduna bi hitz laburragotatik segurtasunez erator ez baditzakegu ere, formaren aldetik hitz hauek ez dagozkio inola ere euskararen ondare zaharrari.⁴ Silaba bakarreko edota bi silabako hitzak, ordea, itxura zaharkituko lexikoan ohikoago dira. Alabaina, badirudi bi silabako zenbait hitz beste hitz batzuetan agertzen diren bi elementutan zati daitezkeela. Horrela, *gibel, sabel, ospel, orbel* eta *arbel* hitzetan, **bel* elementu edo lexema⁵ bat isola dezakegu, «beltz» esanahia adierazten duelarik. Halaber, *ok(h)er, oiher, puzker - uzker* eta *ezker* hitzetatik **(k)er*⁶ lexema bat erauz dezakegu, «txar» esanahiarekin. Hitz-hasierako elementuetan ere badaude lexema errepikariak. *Gibel, giharre, gizen* eta *giberri* hitzetan, adibidez, «haragi» esanahia duen **gi-* lexema bat bide dugu, eta *sabel, sakon* eta *samin* hitzetan, **sa-* lexema bat, nolabait «sakon» esanahiaz. Hitz-konposakerarako prozedura hau, dirudienez, euskararen lexikoaren alderik zaharrenean oso sustraiturik dago eta ondoriozta dezakegu aitzin-euskararen oinarrizko hiztegiak honelako hitz anitz zituela, alegia, lexema-.-lexema.⁷ egitura batez eraturiko hitzak.

Edozein prozedura konparatiborekin gertatzen den legez, honek ere baditu bere mugak eta bere botere analitikoa zuhurtasun handiz erabili behar dugu, kontuan harturik ezin heda ditzakegula haren ondorioak homogeneoki lexiko osora. Aipatu hitzetan lex.-lex. egiturak ia erabateko ziurtasunez hizkuntzaren aurreko garai bat postulatzera zilegiztatzen digu, bertan lexema bakoitza aldamenekotik autonomoa zelarik, bien artean nolabaiteko harreman sintaktikoarekin. Baina *gorr-i, zur-i, hor-i, berr-i* eta **arran-i* (> *arrain*) hitzetan, zenbait irizpide morfologikok lex.-morf. egitura bat postulatzera bultzatzen gaitu, *-i* hori seguruenez *ekarr-i, ipin-i* edo *irits-i* aditzetan agertzen den partizipioaren morfema mota berbera baita.⁸ Eta egitura honek ez garamatza emaitza berberara. Dakigun guztia da *-i* hori, euskara historikoan nahiz (ia segurtasun osoz) aitzin-euskaraz, luzapen morfologiko bat dela. Hau da, kasu honetan ez dugu inolako frogarik, ez eta zantzurik ere, *gorr-* eta *-i* elementuak *gorri* hitza konposatu baino lehen elementu autonomoak zirenik.

Kontuak kontu, hau egia ez balitz ere, hau da, aurre-aitzin-euskarak egitura erabat monosilabiko bat izan ez balu ere, honek ez lioke ondoren aurkeztuko dugun analisiari erasango, argi baitirudi lex.-lex. egitura eta bi lexema horien arteko harreman sintaktiko bat zuten hitzak oso maizkoak zirela. Jarraian euskaraz izan daitezkeen hitz-konposakeraren prozedurak aztertuko ditugu.

⁴ *Egia* eta *lehia* hitzen *-a* hori artikuluarena (sorrera berrikoa, dakigunez) dela pentsa dezakegu halako zilegitasunez, zatiketa morfologiko oker baten bidez sortua.

⁵ Lakarrak (1995: 192) «morpheme» esaten dio. Elementu hauek esanahi lexikoak, eta ez deribatiboak edo gramatikalak, erakusten dituzten kasuetan, gu «lexema»-z mintzatuko gara. Gainerako kasuetan, «morfema»-z. *Gorr-i* hitzetan, adibidez, Lakarraren azterbidea jarraituz baina gure terminologia erabiliz, *gorr-* lexema bat izango da; *-i*, ordea, morfema bat, atzizki-itxura duelarik.

⁶ Berreraiketa hau, eta **bel* aurreko kasuan, hemen eztabaidatuko ez dugun irizpide fonologikoen bidez lortzen dugu.

⁷ Aurrerantzean, lex. (=lexema) eta morf. (=morfema) laburdurak erabiliko ditugu kasu hauetan. Hala nola, *gi-bel* hitzak lex.-lex. egitura duela esango dugu, bi lexema dituelarik; *gorr-i* hitzak, ordea, lex.-morf. egitura du.

⁸ Ik. Trask (1990) eta (1995: 217-219).

3. Hitz-konposakera euskaraz

Gaur egungo euskarak hitz konposatu-moten errepertorio galanta du. Baina, haien gorabeherak aztertzeko, kontuan hartu behar dugu euskara hizkuntza eranskaria dela, eta honek hitz konposatuen ezaugarri morfo-sintaktikoak baldintzatzen dituela halaberrez. Hitz-konposakeraren inguruko ikerketak bi tradizio izan ditu nagusiki. Alde batetik, bai European, bai (neurri murriztazago batean) Estatu Batuetan burutu tradizio zaharrago bat, batez ere ikasketa klasikoak eta indoeuropar hizkuntzalaritza aztergai izan dituena. Tradizio honen muina sanskritoazko hitz-konposatuen ikerketa izan da, Pāṇini eta Patañjali indiar gramatikariek sanskritorako asmatu sailkapena eta terminologia oinarri harturik. Beste alde batetik, gramatika sortzailearen hasieratik batez ere (baina inola ere ez bakarrik) angloamerikar mundutik hainbat hizkuntzalarik bestelako prozedurak eta kategoriak erabili ditu fenomeno berberak ikertzeko.

Kontua zera da (eta baieztapen hau nahi beste zehaz daitekeela jakinik egiten dugu; joera orokorrez ari gara): lehen tradizioan, indoeuropar hizkuntzak (sanskritoa batik-bat) eta alemana erabiltzen ziren nagusiki aztergai, hots, hizkuntza flexiboak. Bigarren tradizioan, ordea, ingelesa izan da gehien aztertu den hizkuntza, hots, ukitu isolatzaileak dituen hizkuntza analitiko bat. Inork ezin uka dezake ingelesezko hitz-konposakera jori-joria dela, gaur egun ezezik aurreko garai orotan ere. Baina, izan ere, gramatikaren ukitu isolatzaile horiexetan hain zuzen aurkezten dira hitz konposatuak. Hizkuntza flexiboetan, bada baliabide eraginkor bat, zeinaren bidez hitz konposatuak izen-sintagma arruntetatik aise bereiz daitezkeen: azkena izan ezik, osagai guztiak mugagabean daude, inolako flexiorik gabe. Hemen hizkuntza flexiboetarako darabilgun «mugagabe» kontzeptua euskaraz baino harago doa, oinarritzko forma normalean nominatiboan izaki (flexionatua, beraz), mugagabe-forma lortzeko hitzuntak zein hizkuntzalaririk analisi gehigarri bat egin behar dutelako. Adibidez, grekoz, «hildako» esanahirako *νεκρός* hitza aurkituko dugu hiztegi batean, baina mugagabe-forma ez da hori, *νεκρό-* baizik. Honela, ez dago inolako zalantzarik *νεκρο-πομπός* «hildakoen gidari» konposatu bat dela. Euskaraz, ordea, «bide» esanahia dagoen-dagoenean aurkituko dugu hiztegian, inolako flexio-markaririk gabe. Beraz, irizpide formalen bidez soilik ezin izango dugu erabaki *bide-gorri* (hots, «bizikletaz joateko egokitutako bidea») konposatu bat den ala ez; irizpide semantikoetara jo beharko dugu.

Laburbilduz, orokorrean tradizio klasikoan irizpide formalek hitz konposatuen mugaketa irmo eta argia eskaintzen dute. Gramatika sortzailearen tradizioan, ordea, batzuetan irizpide semantikoek (beti ere subjetoagoak) irizpide formalek ezin bete dezaketean eginkizuna bete behar dute. Baina hau honela da bakarrik tradizio hark hizkuntza flexiboez, honek hizkuntza isolatzaile eta eranskariez jarduteko joera duten neurrian. Euskara, eranskaria izaki, bigarren tradizioaren eredutik gertuago dago.

3.1. Azkueren sailkapena orrazten

Azkuek (1923-25: 391-414) egindako euskarazko hitz konposatuen sailkapena har dezagun abiapuntu. Azkuek, Darmestetter hizkuntzalaririk egin zuen «yuxtaposizio» eta «konposizio» kontzeptuen arteko bereizketa gogoratzen digu aurrenik (ik. 1923-25: 391):

La yuxtaposición no es más que una mera reunión de vocablos provocada por el uso. La composición es unión íntima de vocablos, cuya aproximación tiene su razón de ser en la elipsis». Eta orrialdea pasatakoan, euskaraz ari dela, gehitzen digu: «...eso de la mera unión y unión íntima, como características de ambas clases de vocablos, parecen insuficientes para distinguirlos de nuestra lengua. Hay, en efecto, no pocos vocablos no meramente yuxtapuestos que, por los fenómenos fonéticos que han intervenido en su formación, parecen vocablos compuestos; tales como *abelgorri*, ganado vacuno, *abeltxe* ganado lanar, *elgorri* sarampión, formados, al parecer, de igual manera». Eta pitin bat beherago: «No la unión más o menos íntima, sino la elipsis es el alma de la composición léxica [Azkueren letra lodia].

Honi buruz ari ginen markatu dugunean euskaraz irizpide formalak ez direla beti nahikoak hitz konposatuak bereizteko. Berehalaxe helduko diogu sakonxeago gai honi.

Lekeitioko euskalariak ederki planteatzen du arazoa: hitz konposatua, eta ez izen-sintagma arrunta, izango dugu, elipsia dagoenean, hau da, izen-sintagma arrunt batean legokeen elementu gramatikal bat (dela flexio-atzizki bat, dela juntagailu bat, dela perpaus oso bat) aipatzeke geratzen denean. Baliabide formal hau, lehentsuago esanagatik ere, baliogarria da kasu gehienetan («karmadhāraya»- eta «bahuvrihi»-konposatueta soilik ez da baliogarria). Honela, Azkuek honako konposatu-mota hauek bereizten ditu:

- 1) **Konposatu kopulatiboak** (1923-25: 396-399): elipsia *ta* edo *eta* juntagailuaren ez-aipatzean datza. Konposatuaren osagaiak koordinatuta daude, hau da, biek (edo gehiagok) batera konposatu osoak perpausean duen eginkizun sintaktikoa ordezkatzen dute. Biak batera dira konposatuaren buru (endozentrikoa da, beraz). Konposatu hau «dvandva»-mota⁹ dugu eta haren egitura sin-

⁹ Ikus dezagun labur indiar gramatikagintzaren tradizioaren ildotik datorkigun terminologia (deskripzio zehaztu baterako, ik. Whitney 1889: 480-515). Funtsean, konposatuak izan daitezke: a) «**dvanda**»-motako konposatuak (kopulatiboak): bertan bi osagai koordinazioan daude, juntagailua aipatu gabe dago, eta bi osagaiak konposatu osoaren eginkizun sintaktikoa ordezkatzen dute. Bi osagai bakarrik baldin badira (gehiago ere izan daitezke), lehena mugagabean dago eta bigarrena dulean deklinaturik dago. Hala nola, sanskr. *vrihiyavāu* «arroza eta garagarra» (*vrihi*- «arroz», *yāva*- «garagarra»); b) «**tatpuruṣa**»-motako konposatuak (determinatzaileak): bertan lehen osagaiak bigarren osagaia determinatzen du, eta honek konposatuaren zama sintaktikoa darama perpausean barnean. Kide determinatzailea eta osagai determinatuaren arteko harreman sintaktikoa era askotakoa izan daiteke. Lehen osagaia mugagabean dago eta bigarrenak perpausean duen zerbaki- eta kasu-flexioa darama. Adibidez, sanskr. *hastakṛtā*- «eskuz egindako» (*hāsta*- «esku», *ṛtā*- «egindako»); d) «**karmadhāraya**»-motako konposatuak (atributiboak): bertan lehen osagaiak bigarrena determinatzen du, baina ez harreman sintaktiko baten bidez, harreman atributibo baten bidez baizik. «Adjektibo-izen» (edo «izen-izen»: *brahmārṣi* «brahman den ṛṣi», non *brahma* «apaiz», *ṛṣi* «kantari») entitate bat eratzen dute bi osagaiak, baina izen-sintagma arrunt batean ez bezala, adjektiboa deklinatzeke dago. Lehen osagaia mugagabean dago eta bigarrenak perpausean duen zerbaki- eta kasu-flexioa darama. Adibidez, sanskr. *priyāsakhī* «neska-lagun maite» (*priyā*- «maite», *sakhī* «neska-lagun»); e) «**bahuvrihi**»-motako konposatuak (edutezkoak): bertan bi osagaien arteko harremana «tatpuruṣa» edo «karmadhāraya»-motakoetan bezalakoa da, baina ez bata ez bestea ez dira konposatuaren buru ikuspegi semantiko batetik. Burua aipatu gabe dago, baina hau aipatutakoaren edukitzailea, egilea, ikuslea edo honelako zerbait da. Konposatua XY baldin bada, zentzu orokorra da: XY-duna, XY-aren egilea, XY-aren ikuslea, edo antzerako zerbait. Hala nola, sanskr. *ēkapāda*- «oin bakarra duen» (*ēka*- «bat», *pāda*- «oin»).

taktikoa determinatu-determinatu, hots, **dtu.-dtu.** da.¹⁰ Bi osagai baldin bada (gehiago ere izan daitezke), lehen osagaia mugagabea dago eta bigarrenak perpausean dagokion kasu-atzikia darama, beti ere hitz konposatua bere osotasunean plurala dela kontuan harturik. Hala nola: *aita-semeak, jaun-andreak, aitzin-gibelak, ate-leihoak, idi-behiak...*

- 2) **Konposatu edutezkoak** (1923-25: 399-401): perpaus oso bat aipatzeke geratzen da. Perpaus hau era honetakoa da: Z-k XY du.¹¹ X eta Y dira konposatuaren osagaiak. Beraien artean dtu.-dle. egiturako harremana dago, dle. elementua normalean dtu. elementuaren adjektibo bat delarik. Baina semantikaren aldetik dtu. elementua ez da konposatuaren burua. Burua aipatzen ez den aipatutakoaren edukitzaile bat (Z) da. Irizpide formalen bidez bakarrik ez dago konposatu hauek izen-sintagma arruntetik ezberdintzerik, baina exozentrikoetan («karmadhāraya»-motakoetan ez bezala) irizpide semantikoak erabat argigarriak dira.¹² Exozentrikoa da, beraz, eta egitura hau [**dtu.-dle.**] formulaz adieraziko dugu. Honela, konposatu edutezkoak sinekdokeak edo antzerako tropeak dira funtsean, sarritan mesprezuzko zentzuz. «Bahuvrīhi»-mota dugu hau. Lehen osagaia mugagabea dago eta bigarrenak dtu. elementuari perpausean dagokion zenbaki- eta kasu-atzikia darama. Hala nola: *buru-handi, begi-zuri, betoker, ehun-osto, lauburu...*
- 3) **Konposatu onomatopeikoak** (1923-25: 401-405): nola edo hala, honelako eraikuntzak hizkuntza guztietan edo gehienetan daude, baina euskaraz izugarri ohikoak dira. Hemen izen-sintagmez ari gara bakarrik, baina kasu honetan formaren aldetik izenak eta adberbioak aski nahastuta daude. Ez da beti erraza estrukturaliki zein formula hobekien dagokien zehaztea, baina uste dugu «dvandva»-motatik daudela gertuen. Beraz, endozentrikoak dira eta **dtu.-dtu.** formula esleituko diegu. Izan ere, batzuetan «dvandva» hutsak dira, eta soilik haien izaera expresiboak ezartzen dituzte beste kategoria batean. Lehen osagaia mugagabea dago eta bigarrenak perpausean konposatua-

Konposatu-mota gehiago daude. Gehienak «tatpuruṣa»- edo «karmadhāraya»-mota ezberdinak dira, bi osagaien arteko harreman sintaktiko edo atributibo bakoitzari dagozkionak. Mendebaldeko tradizio gramatikalak, bere aldetik, izendapen hauek bereganatuz mota guztien artean bereizkuntza bat egin du: konposatuak **endozentrikoak** edo **exozentrikoak** izan daitezke. Konposatu endozentrikoetan, semantikaren aldetik perpausean parte hartzen duen hitza (NP-ko «maximal projection» delakoa) aipatzen da; konposatu exozentrikoetan, ordea, ez da aipatzen. Beraz, «dvanda»-, «tatpuruṣa»- eta «karmadhāraya»-konposatuak endozentrikoak dira, «bahuvrīhi»-konposatuak exozentrikoak diren bitartean.

¹⁰ Hemendik aurrera, dtu. (= determinatu) eta dle. (= determinatzaile) laburdurak erabiliko ditugu. Dtu. osagaia konposatuaren burua izango da eta eginkizun sintaktikoa ordezkatuko du perpausean. Dle. osagaiak dtu. osagaia nolabait determinatuko du eta ez du eginkizun sintaktikorik izango perpausean. Dena dela, kasu honetan konposatu-mota honi dtu.-dtu. esaten diogu soilik arrazoi estrukturalengatik, hots, bi osagaiak buru direlako. Ikuspegi semantiko batetik, ez bata ez bestea ez daude beste osagai batek determinatuta.

¹¹ Gutxiagotan, Z-k XY egiten du, eragiten du, ikusten du... Kontua da: aipatu gabeko perpausean, Z subjektua da eta XY osagarri zuzena.

¹² Konposatu deskribatzaileak aurkezterakoan azalduko dugu zergatik jo daitezkeen konposatutzat edutezkoak zein deskribatzaileak, nahiz eta irizpide formalak nahikoak ez izan.

ri dagokion zama sintaktikoa darama. Aipatu izaera expresiboa aliterazio bat sortzean datza, item lexiko berberaren bi aldaera fonetiko asmatuz. Azkuek bi mota bereizten ditu. Lehenean, bigarren osagaiari *m-* bat eransten zaio (gutxiagotan *b-* edo *p-*): *ikusi-makusi*, *erran-merranak*, *ilun-milunka*, *inguru-minguru*, *txitean-pitean*... Bigarrean, bokal-txandaketa expresiboaz jokatzen da. Lehen osagaiari *i* bokala da nagusi; bigarrean, *a*: *bilin-balan*, *dinbi-danba*, *dingilin-dangolo*, *tipi-tapa*, *kikili-makala* (ageri denez, bi moten arteko hibrido bat)...

- 4) **Menpetasunezko konposatuak** (1923-25: 405-407): elipsia kasu-atzizki bat edo perpaus oso bat ez aipatzean datza. Konposatuaren lehen osagaiak bigarrean determinatzen du. Harreman hau era askotakoa izan daiteke. Izen-osagarri bat izan daiteke, edo bigarren osagaiak burutzen duen ekintza baten osagarri zuzena, edo, bigarren osagaia «nomen actionis» bat baldin bada, ekintzaren subjektua... Aipatzen ez dena, beraz, erlatibozko esaldi bat edo genitibo-atzizki bat da gehienetan. Kasu honetan, irizpide formalak nahikoak dira konposatu baten aurrean gaudela baieztatu ahal izateko, burua azken osagaia baita, eta hori ez da posible izen-sintagma arrunt batean.¹³ «Tatpuruşa»-mota dugu konposatu hau, endozentrikoa, eta **dle.-dtu.** formulaz adieraziko dugu. Lehen osagaia mugagabea dago eta bigarrenak dtu. elementuari perpausan dagokion zenbaki- eta kasu-atzizkia darama. Hala nola: *baso-artean*, *uri-bitartean*, *mendi-buruan*, *urte-barruan*, *apal-ostean*...

Hauexek dira Azkuek proposatu lau konposatu-kategoriak.¹⁴ Halaz guztiz, sailkapen honi orraztu bat eman eta beste bi mota erantsi nahi genizkioke:

- 5) **Konposatu deskribatzaileak**: hizkuntza flexiboetan, konposatu hauen ezauzgarri formala «adjektibo + izen» sintagmetan adjektiboa deklinatzeke uztea da.¹⁵ Hau dela medio, hitz konposatuak izen-sintagma arruntetatik ezberdintzen dira. Hauetan, bai adjektiboa, bai izena deklinatzen dira. Alemanez, esate baterako, gauza bat da *das Ganzbild* «gorputz osoko erretratu» eta beste bat *das ganze Bild* «erretratu osoa». Hura konposatua da; hau «adjektibo + izen» sintagma. Euskaraz, ordea, ez ditugu sintagma baten osagai guztiak deklinatzen, baizik eta deklinabideak sintagmaren osagai guztiak gobernatzen ditu eta azken osagaiari (dela izen, dela adjektibo) eransten zaio. Honela, azken osagaia izan ezik, beste guztiak mugagabea daude. Honek esan nahi du kasu honetan, exozentrikoetan bezala, mugagabearen baliabidea ezin erabil daitekeela sintagma baten osagaien arteko harremana estutuz hitz konposatu bat sorrarazteko. Beraz, baliabide formalen bidez soilik ezin era dezakegu konposatu bat.

¹³ Ez eta perpaus baten aditzean ere, menpetasunezko konposatua «osagarri zuzen + aditz» egitura-koa baldin bada. Adibidez, *gari-jorra*-n oinarrituz ezin dugu esan *Mirenek gari-jorratu du*. Zuzena *Mirenek garia jorratu du* da.

¹⁴ Azkuek ez du indiar tradizioaren izendapena aipatzen, ez eta geuk planteatu ditugun formulak (dtu.-dtu., dle.-dtu. eta abar) ere.

¹⁵ Delako hizkuntzan hurrenkera naturala «izen + adjektibo» baldin bada, orduan izena uzten da deklinatzeke.

Alabaina, beste hizkuntzetako ñabardurek aditzera ematen digute baliabide formalek ez dutela beti derrigorrez ezinbestekoak izan behar. Irizpide semantikoak nahikoa izan daitezke, baliabide formalak (egotekotan) erredundante bihurtuz.¹⁶ Honela, konposatu deskribatzaile bat izango dugu baldin eta «izen + adjektibo» batura izena eta adjektiboaren arteko konbinaketa sintagmatikoa baino zertxobait gehixeago baldin bada, hau da, baldin eta «izen + adjektibo» konbinaketa horrek erreferentzia zehatz bat errealitatean baldin badu, zeinaren bidez lexikoaren dimentsio paradigmaticoan sar daitekeen, bai eta ebentualki lexikaliza ere.¹⁷ Adibide bat *bide-gorri* dugu. Hau ez da «gorri den (edonolako) bide», «bizikletaz joateko egokitutako bide» baizik. Kontuan hartu behar dugu konposatu deskribatzaile izateko endozentrikoa izan behar duela, hots, buruak aipatua izan behar duela. Honelako eraikuntzek zentzu metonimiko edo sinekdokikoa edukitzeko, hots, exozentrikoak izateko joera bortitza dute. Hortaz, arreta handiz ezberdindu behar ditugu konposatu deskribatzaileak eta edutezkoak.

«Karmadhāraya»-mota dugu hau. Exozentrikoa da eta **dtu.-dle.** formulaz adierazten dugu:¹⁸ Adibideak: *bide-gorri*, *Karlos handia*, *amets-gaizto*, *neska-zahar*, *tonto-lapiko*...

- 6) **Erreduplikaziozko konposatuak:** bertan hitz bat errepikatzen da, honela areagotze expresiboa eta aliterazioa lortzen delarik. Baliabide expresibo hau oso emankorra da euskaraz, eta ia hitz-kategoria orotarako balio du, izen-erreduplikazioa oso maizkoa ez den arren. Konposatu bat dela esan dezakegu haren osagaiak elkarrekin harreman estua dutelako, eta lehen osagaia mugagabean dagoelako, bigarrenak zama sintaktikoa daramalarik. Konposatu onomatopeikoen antza handia dute, baina haien ezaugarri formala da haien osa-

¹⁶ Dena dela, morfologiaren esparruaren barruko irizpide formalak bakarrik ari gara baztertzen. Bestelako irizpide formal batzuk, azentuera kasu, normalean agertzen dira. Gazteleraz, adibidez, *lengua suelta* «mihi aske» izen-sintagma zein konposatua izan daiteke. Lehen kasuan, «aske den mihi» esan nahiko du, eta *lengua suelta* azentuera izango du; bigarrenean, irudizko adiera izango du, hots, «mihi-aske > pentsatzen duena beti esaten duen pertsona», eta *lengua suelta* azentuera izango du. Ustez azenturik ez duen euskaraz, nekez zehaz daiteke ezberdintasuna aurrean diezagukeen araurik, baina izan bada. Hualderi jarraituz (ik. 1997: 142-147), honako hau proposatzen dugu euskara baturako: *bide gorri* «gorri den bidea», *bide gorri* «bizikletaz joateko egokitutako bidea». Bai gazteleraz, bai euskaraz, izen-sintagman bi osagaiak beren hitz-autonomia mantentzen dute, konposatuan bietarako azentu eremu bakarra dagoelarik.

Bestalde, bi hitzek konposatu batean bat egiten baldin badute, zenbait kasutan batek edo biek aldaketa izango dute. Hala nola: *itsaso + gizon > itsasgizon*, *iturri + buru > iturburu*, *ardi + ile > artile*, *ardi + ume > arkume*, *sebi + ar > senar*, *zamari + -dun > zamaldun*, *jaun + -egi > jauregi*... Dakusagunez, batzuetan ez da erraza ezberdintzea noiz ditugun konposatuak eta noiz atzizkien bidez eratu hitz eratorriak, prozesu honen aurrean berdintsu jokatzeko baitute. Aldaketa hauek ere konposakeraren adierazle moduan funtzionatzen dute, baina ez dugu ahaztu behar hau fonetikoki baldintzatutako prozesu bat dela, eta lexikoaren hainbat hitzetan (gehienetan, alegia) ez dagoela aldaketarik. Honegatik, eta hemen sintaxiaz soilik ari garelako, orain ez dugu gai honetan sakonduko. Aldaketa hauek aurretako arauak ikusteko, ik. Trask (1997: 183-192) eta Mujika (1982).

¹⁷ Denontzako hitz ulergarri esateko: baldin eta irudizko adiera bat baldin badu.

¹⁸ Azkue ez zaigu kategoria honetaz mintzatzen. Hurrengo kapituluan adjektiboaz ari dela, honela diosku (1923-25: 417): «Los adjetivos compuestos pertenecen a la clase de vocablos compuestos posesivos expuestos en el capítulo precedente». Nolanahi ere, segituan «karmadhāraya»-tzat jo dezakegun adibide bat jartzen du: *Karlos andia* (hots, *Karlomagno*).

gaiak berdin-berdinak izatea.¹⁹ Endozentrikoak dira eta **dtu.-dtu.** formulari dagozkio. Adibideak: *labur-labur, handi-handi, poliki-poliki, bihar-bihar,*²⁰ *zeru-zeruan...*

Hauxe da gure behin-behineko sailkapena. Planteamendu orokor bat besterik ez da. Mota bakoitzean maizkoenak diren kasuak aipatu ditugu bakarrik, baina azpi-motak izan daitezke.²¹ Gainera, ia kasu guztietan izenen adibi-deak jarri ditugun arren (usukoenak direlarik), konposatuek adjektiboak, aditzak, partikulak edo izenordainak ere eduki ditzakete.

3.2. Azkarateren sailkapena

Aurreko sailkapena eztabaidagarria bada ere, kategoria morfo-sintaktiko guztiak ordezkatzan saiatu gara, semantikara jo gabe. Hala ere, sailkapen zehatzago bat egiteko irizpide semantikoak ezinbestekoak dira. Eta hemen, zenbat konposatu lexikoan izan, ia hainbat mota izango dugu. Beraz, ez baldin badugu *ad infinitum* sailkatu nahi, irizpide zehatzak finkatu beharko ditugu, baina hau semantikaren eremuan arbitrarioa izango da beti.

Lan hau Azkaratek (1990) egin zuen eta segituan aurkeztuko ditugu bere sailkapenaren oinarriak. Kontuan hartu behar dugu, aldezturik, Azkarateren planteamenduan dimentsio ezberdinetako kategoriak gurutzatzen direla. Bere konposatu-motak bi osagaien arteko harreman morfo-sintaktiko ezberdinei dagozkie, nahiz eta ondorioak neurri batean Azkuerenak ez bezalakoak izan. Halaber, mota bakoitzaren barnean azpi-motak ezberdintasun semantikoei, delako konposatuaren osagaien kategoria sintaktikoei, edota berauen arteko konbinaketei dagozkie (adibidez, «tatpuruşa»-motan, azpi-motak honako hauek izan daitezke: «subjektu-objektu»-azpi-mota, «objektu-subjektu»-azpi-mota, «aditz-subjektu»-azpi-mota, eta abar). Bestalde, Azkaratek hitz-mota guztiak jorratzen ditu bere ikerketan: izenak, adjektiboak, aditzak, izenordainak, adberbioak... Bestelako oposizioak ere, bizidun / bizigabe, ergatibo / absolutibo kasu, maneiatzen ditu. Gure aztergaia batik-bat izena bada ere, ikasketa honean agertzen diren hitz-mota guztiak eta era guztietako adibideak aurkeztuko ditugu.²²

Azkaratek konposatu-mota hauek bereizten ditu:

- 1) **Izen elkartu kopulatibo arruntak** (1990: 162-199): «Bertan, maila bereko osagaiez, *eta* juntagailuaz lotuta baleude bezalako osagaiez eratutako hitz elkartuak sartzen dira. Hitz elkartuak horrenbestez, bi osagaien esanahia jasotzen du». Mota honetan honako azpi-mota hauek sartuko dira:

¹⁹ Azkuek ere erreduplikazioak aipatzen ditu (1923-25: 401), baina bakarrik zehazteko hauek ez ditugula konposatu onomatopeikoekin nahastu behar. Ez du argitzen erreduplikazioak konposatutzat jotzen dituen ala ez.

²⁰ Hau da, *etzi*. Ik. Azkue (1923-25: 401).

²¹ Lehen motan, adibidez, gerta liteke aipatzen ez dena juntagailu hautakari bat izatea: *lau-bost* (= *lau edo bost*). Bestalde, zenbait kasutan esanahiaren interpretazio zehatza ez da unibertuala. *Zintzo-jator* konposatuan, esate baterako, esanahia «zintzo eta jator» zein «zintzo den jator» izan daiteke. Lehen kasuan «dvandva» bat izango genuke; bigarrenean, «karmadhāraya» bat.

²² Era berean, Azkaratek euskalki eta garai orotako formak batzen ditu. Laburtasunaren premiaz, hauek guztiak zaku berean sartuko ditugu.

- a. **Dvandvak** (1990: 163-174): «Osagaien kategoria gramatikala izango du hitz elkartu osoak: bi izen elkartzen badira, izen elkartu kopulatiboa izango dugu; bi izenondo elkartuz, izenondo kopulatiboa; bi aditzondo elkartuz, aditzondo kopulatiboa, e.a.» Hala nola: *aita-amak, neska-mutilak, ardi bildotsak, aho ezpainak, beso-belaunak, otoi-eskarriak, sal erospen, gazaminak, gorribeltzak, har-eman, joan-etorri, artu-emanak, Atsular-Ëtxepare'ren, Sodoma-Gomorra, oihu-garrasiaka, zer-nolaketa, ala-olako, an-emen, bijar-etzi, gau-egun, bost-sei...*
- b. **Gehiketa motako hitz elkartu kopulatiboak** (1990: 174-178): «Mota honetako hitz honetako kopulatiboetan, objektu edo pertsona beraren bi alderdi desberdin ematen dituzte aditzera osagaiek». ²³ Hala nola: *errege senarra, erregina ama, printzipe gotzaia, meiku-barberua, erretor bikarioa, Jainko-gizona, nagusi-burua, idi-astoa, afari-merienda, kafesne, putçuce...*
- d. **Hitz elkartu kopulatibo atributiboak** (1990: 178-190): «Mota honen helburu nagusia hauxe da, bigarren osagaiaren bidez, lehen osagaia edo kontzeptu orokorra «karakterizatzea». Horregatik, ez omen dago esan beharrik bigarren osagaia ezin har daitekeela erabat izen bezala, izenondo bezala baizik». ²⁴ Hala nola: *herri aizo, atso sorgin, txori abeslari, eraztun salatari, emacume cantaarija, anai abogadu, filosofo christino, nesca guiltzera, persona lagun, aingeru begirari, emazte eleketari, abade eizari, erbi mandatari...*
- e. **Aposizioak** (1990: 190-195): «Hala deitu diegu «Izen bereziaz + izen arruntaz» osatuak dauden hitz elkartu kopulatiboei, non izen bereziak, arruntari ematen zaion deitura adierazten duen». Hala nola: *Larreko idazlea, Adelaide erregiña, Agustin Isusi apaiza, David erreguia, Esaias propheta, Ardote bertsolaria, Merino gerraria, Atxarte errota, Danubio ibaia, Elosu-mendia, Korreo kalea, Nobel-saria...*
- f. **Tautologiak** (1990: 195-196): «Osagaietako bat bestearen esparruan dagoeneko sailean, lehen azpisaila osatzen dute «Status identitatis» adierazten dutenek, hots, osagai sinonimoz eratutako hitz elkartuek». Azkaratek diosku Tovarrek (1959) konposatu hauei «geminados semánticos» esaten diela, semantema errepikatzen delako. Ez bide dira oso maizkoak euskara historikoan. Hala nola: *usso columba, mandamula, proximo laguna, âr zizare, lagun-jende, larru-azal, sasi-sastraka...*
- g. **«Subsumptive» motakoak** (1990: 196-199): «Orohar, elkarte hauetan «Espezia» adierazi ohi du lehen osagaiak, eta «Generoa» bigarrenak». Hala nola: *asto ama, auntz-ama, ardi lagunak, emazte-laguna, belekume,*

²³ Indiar gramatikariek mota hau «karmadhāraya»-tzat jotzen zuten. Gogora dezagun *brahmār̥ṣi* «brahman den ṛṣi».

²⁴ Gure sailkapenean, ondorengo adibide gehienak «karmadhāraya»-motan sartuko lirakeke. Ikusten denez, hainbat kasutan «dvandva»-k, «karmadhāraya»-k eta «izen + adjetibo»-sintagma arruntan arteko mugak lauso dira, eta konposatu bakoitza kategoria batean edo bestean sartzea norberaren hautamen arbitrarioaren araberako kontua da.

beorkume, txorikume, ardagai ari, atoi-ontzia, diru-paper, astegun, elizetxe, marmol harria, Xenpelar-izena, «seme» izena, euscaldun icenecuc...

- 2) **Menpetasunezko izen elkartu arruntak** (1990: 199-285): «Hemen osagaie-tako batek darama esanahi nagusia eta besteak esanahi nagusi hori mugatzen du. Hau litzateke bi osagaien artean dagoen erlazio lojikoak». Gure menpetasunezko konposatuei dagozkie («tatpuruşa»-k, dle.-dtu. egituraz). Hemen bi taldetako banaketa egiten du Azkaratek:
- a. **Mugakizuntzat izena duten menpetasunezko izen elkartuak** (1990: 211-266):²⁵ bertan azken osagaia edonolako hitza izan daiteke, aditza izan ezik. Hamabi mota ezberdintzen ditu: 1) Subjektu-Objektu mota: *Kristo agindu, aur-zarata, eltxo-zizta, giza-legia, sorgin-dantza, burdi-irrintxia, buru-kulunka, tximistargi, hortz garrasca, kazkabar-erauntsia, idazle-batzar...*; 2) Subjektu-Aditzlagun mota: *abere aska, zaldi-zelaia, apez etxe, erregue-jauregui, jentilarria, etsai-lur, txarritoki, aize bolara, arrobi, aundi-puntuan...*; 3) Objektu-Subjektu mota: *guiça pescadore, otoiz-maisu, abere jabian, gudu-eresi, argi-gorputz, intxaur arbola, itz jario, su-begi, egal-ontziz, gudamutil...*; 4) Objektu-Aditzlagun mota: *Deun Ander eguna, San Pedro eguna, Jainko etxe, atsedeen orduak, otoitz-eskola, ardangela, itzal-etxe, bizitza-liburua, abarka kordela...*; 5) Aditzlagun-Subjektu mota: *abenda-egija, aberats-ipuirik, abere jana, gabon-mutil, biotz-agurra, aitz-arrano, baserri-mutill, mendi-neska...*; 6) Aditzlagun-Objektu mota: *argizkilla, eztey arropa, bertso-mueta, bide-modu, herio suerte, minçatçe molde, aragi zati, belar-izpi, bihotzmin, arresiak, egur txondor, aizkol apustu...*; 7) Aditzlagun-Atributu mota: *diru gose, aguardient egarri, xotxlagun, dantza-aurrelari...*; 8) Atributu-Aditzlagun mota: *morroi-toki, haur denboran, ume urte, aserre ordu, estu ordubetan, gaztegun...*; 9) Aditzlagun-Aditzlagun mota: *pelota leku, pelota-toki, pilota plaza, bolaleku, bola-toki...*; 10) Aditz-Aditzlagun mota: *aira-leku, asitordu, bizileku, jan-etxe, eldu-giro, sort-herri, jaiotetxe, altzarrastelua, bizi poza, igi-almena, gertu-lanak, ekin deadarra, estalgune...*; 11) Aditz-Subjektu mota: *haz-ama, erhauts, sendabelar...*; 12) Aditz-Objektu mota: *ezagu-gauza, siñest-egia, iku-gauza...*
- b. **Mugakizuntzat izena duten menpetasunezko izen elkartuak** (1990: 267-285): bertan dtu. osagaia, hau da, burua, aditz bat edo aditz batetik eratorritako hitza da. Bost mota ezberdintzen ditu: 1) Objektu-Aditz-Subjektu mota: *Urtzi maitalari, Eskualdun irakurtzalea, arrain-saltzaile, catu beguinalia, Jainko-entzule, arta jale, berri-ekarle, agin ateratzzaile, baso-azterlari...*; 2) Objektu-Aditz mota: *lapur guardiyan, azeri artzeiaz, Jainko-ikuste, mauru ilten, gauza karreian, okela-jana, txondor-kargan, ardo edate, itz-aukeratze, liburu-salketak...*; 3) Aditzlagun-Aditz mota: *Aia sarreran, etxe-sartzean, eliz-sartzea, urebiltia...*; 4) Atributu-Aditz mota: *huts-eristea, ônherizte...*; 5) Subjektu-Aditz mota: *idazle-ugaltze, argi-urratze, biotz-zabaltze, elur erortze, iguzqui ilkite, negu-sarrera...*

²⁵ Azkarateren terminologian, *mugatzaile* = *determinatzaile*, *mugakizun* = *determinatu*.

- 3) **Sail bereziak** (1990: 309-370): bere ikerketaren laugarren kapituluan, Azkaratek bestelako konposatu-motak aurkezten ditu. Hauexek dira:
- a. **Metaforak** (1990: 309-311): «Metaforiko deitu dugun balio hau, sor daiteke osagaietako batek, osagai nagusiak orohar, konotazio-balioa hartzen duelako. Hala gertatzen denean, balio denotatiboa kontuan hartuz, erabilera metaforiko horren azpian egon daitekeen erabilera denotatiboa asma dezakegu, gutxi gora behera». Exozentrikoak dira, beraz. Hala nola: *auza-pez, atso-opil, idi-begi, arrainbedarriak, gautxori, guzur-abarrak, azi-orrazi, berripurdi, ezur-ezpal, gorotz-aitzur, argi-iturri...*
 - b. **Zenbait mugatzaile berezi dituzten izen elkartuak** (1990: 311-318). Hala nola: *gainbegiratu, gainzuritu, gain-zamatu, goi-arauz, goi argi, goi-arnasa, goi-baimen; basauntz, basajaun, basa-jende, basa-uso; euskal mendietan, Euskal Herri, euskal baserri; ixil-ordu, isil kontu, isil-poltsea...*
 - d. **Zenbait mugakizun berezi dituzten izen elkartuak** (1990: 318-319). Hala nola: *eduqui faltaz, eman faltaz, ezagutu faltaz, iaquin faltaz, mutil koskor, ume koskor, arri koskor, azukre-koskor, mesede-ustez, zorun ustea, erosle ustean, alper-uste, andi-ustez...*
 - e. **-En/-ko atzikia duten osagaiez eratuak** (1990: 319-321). Hala nola: *Beliosoro-Goikoa, Jaun-goiko, aita-ordeko, urdaiazpiko, etxeko-andre, erriko gizon, aitonen seme, aitoren seme,*²⁶ *erriko-etxe...*
 - f. **Hitz elkartu exozentrikoak** (1990: 321-329): dagoeneko aski esan dugu hauetaz. Adibideak: *iruortza, amarratz, abo-zabal, begibakar, burugogor, sur-luze, aurpegi-eder, begi-alai, bihotz apal, buru-makur, esku zabal, ulegorri, lepoker, odol-bero, okotz-zorrotz, bioz-minbera, buztanikara, belarri-motza, Prakagorri, Moñoker, ipurtargi...*
 - g. **Bi osagai baino gehiagoko hitz elkartuak** (1990: 329-370). «Dvandva» batzuk badaude, baina orohar hiru osagai edo gehiagoko konposatu kopulatiboak ez dira emankorrak euskaraz. Hala nola: *ogi-arto-taloak, su-lur-ke-tan, bei ardi mosalak, begi sudur belarrietan, seme senar gurasoentzat...* Gainerako motetan, sarritan aurki daitezke hiru osagaiko konposatuak, baina orokorrean hiru osagaiak ikustea hizkuntzalariaren analisiaren emaitza da, ez hiztunarena. Teoriaz, hiru hitzeko konposatu batek izan behar luke (dle. osagai bat eta dtu. osagai batekin), aldi berean beste osagai baten determinatzaile dena. Normalean gertatzen dena da lehen konposatuak hitz arrunt baten moduan jokatzeko duela hiztunaren adimenean. Hala nola: *gabon-egunean, gabon-aparia, erbeste verba, hausterri egun, neskazar-musu, gaztañerre janak, bazkide-sail, lamiñ-ezkongaiak, yaialdi-deirik, gogai-eltze, uda-ikastaro, eliz-artzain, arno garbi xorta, talo bero jaten...* Haatik, onartu behar dugu zenbait kasutan baieztapen hau ez dela erabat zilegi. Adibidez, *diploma-entrega egunean* esaten duen hiztun arrunt bat «tatpuruşa» bat beste «tatpuruşa» baten gainean eraikitzen ari dela jakinik mintzatzen da. Eta, izan ere, esaten duena gramatikalki zuzena da, bai eta *diploma-entrega egun giroan* esaten baldin badu, eta

²⁶ Aitonen semeren aldaera.

honela *ad infinitum* jarrai dezakegu. Baina hemen, **gramatikalitate** ordez, **onargarritasun** kontzeptura jo behar dugu, hots, onargarritasunaren *continuum*-era. Baldin eta konposatu baten ezaugarri formalek arauak zuzenki betetzen baldin badituzte, gramatikala izango da. Baina, zenbat eta korapilatsuago izan konposatu honen osagaien arteko harreman sintaktikoak, orduan eta efektu zakarragoa eragingo du entzulearen barrietan.

4. Hitz-konposakera euskal testu eta inskripzio zaharretan

Euskarazko hitz-konposakeraren bilakaera diakronikoa arakatzeko helburuz, jorra ditzagun orain XVI. mendeko idazleengan, Erdi Aroko mota guztietako dokumentuetan eta Akitaniako inskripzioetan agertzen zaizkigun hitz konposatuen nondik-norakoak.

4.1. Hitz-konposakera XVI. eta XVII. mendeetako idazleengan

Orohar, mende hauetako testu guztietan aurkitzen ditugun euskalkiak hiato adierazgarririk gabe egungo euskalkiei dagozkie. Horrek ez du esan nahi hauek aztertzerakoan ez dugunik arkaismorik aurkituko. Baina, orduko eta oraingo hizkuntzak, funtsean, berdintsuak dira. Mende horietako euskara, gaur egungoa bezalaxe, jadanik hizkuntza eranskaria zen neurrian, hitz-konposakera antzerakoa zen. Halaz ere, zenbait kasutan garai zaharrago bateko hitz-konposakeraren aztarnak aurkitzen bide ditugu. Gehienetan, aztarna hauen antzinasuna ez da kualitatiboa, kuantitatiboa baizik. Hau da, orokorrean ez dugu bestelako konposakera-egiturarik aurkitzen, baina gaur egun diren eta arkaismo-itxura duten konposatu-mota batzuk (lehen osagaiaren nolabaiteko sinplifikazio fonetikoa erakusten dutenak kasu) ugariago dira. Ikus ditzagun testuetan aurki daitezkeen konposatuen ezaugarri batzuk:²⁷

- erreduplikazioak egun baino joritasun handiagoz agertzen dira: Dech. *begiz begi*; Oih. *ardur' arduratuz, beti bet', hel-helez*; Tart. *inguru-inguru, hala hala, ardura-ardura, heda-heda, bedera-berdera, espos-esposaren, handiric-handiric*; Mic. *garra garra*.
- gauza bertsua esan dezakegu «dvandva»-konposatuez: Dech. *barazkari afaria*; Oih.. *uda-neguetan, zeru-lurrak, arsto-idieki*; Tart. *gorpitz arimey, ian edanac, iauregui gazteliac*; Leiç. *aita-amén*; RS. *asapuzago*.
- lehen osagaien sinplifikazio fonetikoren bat duten konposatu anitz aurkitzen dira, gaur ez direnak edo bazterrekoak direnak. Txandaketa hauek determinatzen dituzten arauak egungo euskaraz ere eraginkorrak dira, baina baieztatu dezakegu XVI. eta XVII. mendeetan emankorrako zirela. Hala nola: Ax. *art-*

²⁷ Guk dakigula behintzat, ez dago euskarazko konposatuen bilakaera diakronikoa arakatzeko duen lanik. Hortaz, guhaurk astindu ditugu horietako testu batzuk, garai horretako konposatuen ezaugarri batzuk aurkitzeko helburuz. Korrika eta presaka egindako datu-bilketa honen emaitzak, beraz, oso eskasak izango dira. Dena dela, honen inguruko lan sakona egiteko behar adina denbora eman bagenu ere, ondorioak oso bestelakoak ez lirakekelakoan gaude.

-*urratze gabea* (<²⁸ *argi-urratze gabea*); Oih. *emerd* (< *eme erdi*) «makume erditu berri», *her-jauna* (< *herri-jauna*),²⁹ *burhasik* (< *buru-has-*) «zabalik», *behar-ondo* (< *beharri-ondo* = *belarri-ondo*), *urthaur* (< *urte-haur*) «urte bereko haur», *bethirekian* (< *begi-irekian*), *ertikarea* (< *erdi-ikarea*) «erditzean sentitzen den ikara», *lar-xuri* (< *larru xuri*), *artizarra* (< *argi-izarra*) «goizeko izar»; Tart. *lu idorrez* (< *lur idorrez*);³⁰ Leič. *urdalde* (< *urde-(t)alde*), *bur-beçur*;³¹ RS. *otorde* (< *ogi-orde*) «truk»; Mic. *ypirtrapuac* (< *ipurdi-trapuak*)³² «haur-oihalak».³³

- konposatuaren bi osagaien arteko lotura moduan, *-k-* orde (egungo formetan bezala), *-t-* aurkitu dugu honako bi adibide hauetan: Oih. *ezkontidea* «ez-konkidea»; Mic. *sutaldean* «sukaldean».
- egun erabilpen ez-markatuan genitiboa edo instrumentalaren bidez deklinaturik leudekeen konposatu batzuk aurkitzen ditugu: Oih. *urhe-gakoaz* «urrezko giltzaz», *burdin-aitz* «burdinezko haitz»; Tart. *mahax arnoric*; Leič. *mahatsarno*. Egungo euskaraz, *urre-giltzaz* eta *mahats-arno* gramatikalak dira, baina doinu poetikoa darie.³⁴
- formaren aldetik ezer berezirik ez izan arren, badaude testuetan agertu baina gaur egun ez diren (edo bazterrekoak diren) konposakera-formula batzuk. Hauetariko zenbait jentilizio-izenak edo antzerakoak dira: Dech. *behar orduietan* «larrialdietan»; Oih. *aitoren seme*, *anderauren*, *zeihar-bideaz* «laburbideaz», *auhal-jakiak* «afaltzeko jakiak», *ilhots* «hil-auhen», *aitoralab'* «aitoren alaba», *goiz-zakari* «gosari», *unhe-hurran* «nekaturik»; Leič. *mendi gora batetara*; RS. *andravrenac*, *ybarjaun*, *chiriboguin*, *andizuren* «ohore», *esajaunen* «iratxo».
- beren aldetik, beste hauek tautologia-ukitu bat dute: Ax. *hortz karrask-hots*; Dech. *gaixo beghataria*; Oih. *gau-korrongak* «gau-zurrungak»; Tart. *mahax arnoric*; Leič. *mahatsarno*, *usso columba* «uso», *sorhayoaren*; Mic. *negaren pulluac*.
- «izen/adjektibo/adberbio + aditza» egitura duen aditz-mota askoz ere eman korrage da: Ax. *on-iritzi* «maite»; Oih. *gaxtagin* (< *gaizto-egin*), *huts-eriztea* «zuzentzea», *itots-emaiten* «oihu ematen», *hitzeraduki* «behartu», *jauretsak* (< *jaurets(i)*) «gur(tu)» *iezaiok*, *hunki-jin* «ongi etorri»; Leič. *hatzemaiteco* «jabetzeko»; RS. *sorosi* (agian < *so egotzi*) «so egin»; Mic. *on oynerechu* «maite zaitudan». Azken hau, antza denez, berkarakterizazioaren bidez sortu da.

²⁸ Kasu honetan (<) ikurrak balio sinkronikoa baino ez du. Ez du bilakaera diakronikorik adierazten, eratorpen morfo-sintaktikoa baizik.

²⁹ Konpara bedi hau egungo *erbeste*, *erkide* hitzekin.

³⁰ Aski bitxi suertatzen da *lur* hitzaren *-r*-aren erorketa hau, kontuan harturik hau ez dela egia esan konposatu bat, «izen + adjektibo» sintagma bat baizik. Iván Igartuak ohartarazi digun legez, Tart. *lühidorra* eta Saug. *lühidorrez* ere baditugu.

³¹ Izan ere, egungo euskaraz *burezur* bada, baina analitikoago den *buru-bezur* forma erabili ohi da.

³² Konpara bedi hau egungo *ipurbeltz*, *ipurtalde* hitzekin.

³³ Kasu gutxi batzuetan, ordea, gaur egun konposatu-moduan diren hitz batzuk beren forma analitikoan aurkitu ditugu: RS. *vcaondoa* (= *uka-ondoa*) «ukondoa», *seniguide* (= *sehi-kide*) «senide». Bestalde, Oih. *zurkaitzak* (= *zur* + (*h*)*aitzak*) «euskarri» lekukotasunak, ikuspegi formal batetik behintzat, egungo *zu-haitz*-aren forma zahar bat dirudi, lehen osagaiaren *-r* zein bigarrenaren *k-* mantentzen dituelarik.

³⁴ Oih. *burdin-aitz* neurtitzetan dago, baina beste hiru adibideak prosan agertzen dira.

4.2. Hitz-konposakera Erdi Aroko dokumentuetan

Gehienak toponimoak dira. Orohar, XVI. eta XVII. mendeetako egoera berbera topatzen dugu hemen ere. Bai Erdi Aroko dokumentuen izenetan, bai euskal abizenetan, hitz-konposakeraren arauak gaur egungo euskararen gramatikakoak bezalakoak dira; ik. Mitxelena (1955: 24-30) Baina, berriro ere, aurkezten zaigun lexikoa zabalagoa da, eta honek iradokitzen bide digu garai zahar bateko arau hauek are emankorrago izan zirela. Hona hemen aurkitu konposatuaren berezitasun batzuk:

- hainbat kasutan, konposatuaren lehen osagaia izen arrunta da, eta bigarrena (dela adberbio bat, dela beste izen arrunt bat) lehenaren kokaleku espazialaren zehazpena: CSM, 1025: *Arbelgoihen, Hereinguhin* (?), *Zaldubondo, Ibar-guren, Hazburua, Helkeguren, Zuhiabarrutia, Mendiguren*; SJuan Nav., XIII. mendea: *Aizburu, Ezaburu, Ariztaray*; Arch. Gral. Nav., 1284: *Menditartea, Arburua, Ayzburu, Larraburu*; CSM, 1051: *Izpea*; Leire, 1104: *Arbea*.
- beste hainbat kasutan, euskarazko hiztegi nuklearreko izen arruntak agertzen dira (*mendi, uri, zubi, bide*...). Izen hauek lehen osagai- zein bigarren osagai-moduan ager daitezke. Konposatu hauetariko gehienek eraketa gardena dute eta egungo euskarazko konposatuari nahiz sintagmei dagozkie. Zenbaitek gaur egun abizen-moduan bizirik diraute: CSM, 952: *Ulibarrilior, Ulaquide*; CSM, 1025: *Huriuarri, Arçamendi, Essavarri, Hurizahar, Arzubaiaga, Haberas-turi, Harizavalleta, Harrizavallaga, Bardahuri*; Elorrio, 1053: *Olhabeçahar*; SJuan Nav., XIII. mendea: *Iturbideco*; Arch. Gral. Nav., 1284: *Bideernagua, Soroluçe*; CSM (35): *Larrehederra*; Irache, 1061: *Liçauerria*.
- gutxi batzuetan, lehen osagaia izen berezia da: Elorrio, 1053: *Markoçubi*; CSM (237): *Nunno-falzahuri*; CSM, 984: *Nunnu Balza*; CSM, 1139: *Petro Nigro saion*.
- SJuan Nav., XIII. mendea: *Ariztaray* izenean, ik. Mitxelena (1964a: 35) badirudi bigarren osagaia egungo *garai* dela, konposakeran hasierako *g-* hori noiz edo noiz *t-* bihurtzen delarik (konpara bedi *Azcaray* eta *Urrutigaray* abizenekin).
- honako jentilizio-konposatu edo formula hauek aurkitzen ditugu: Fuero Gral. Nav., III lib., VIII kap.: *echaiaun, echandra*; bestalde, Von Harff-en hitz-zerrendan (1496-1499) formula bera aurkitzen dugu (grafia surrealista samar batekin), baina izen-sintagma moduan, lehen osagaia genitibo-atzizkiaz deklinatuta dagoelarik: *hytzokosanma* «eyn wirt; etxeko jaun, anfitrioi».
- beste konposatu batzuk, non sandhi-gertakari bitxiak aurkitzen ditugun, hauexek dira: CSM (36): *Lamiturri* (< *lamia-iturri*); Donación de Alfonso I, 1125: *Erretzubi* (< *errege-zubi*) «pontes regales»; Irache, 1150: *Erret Ihera, Erret Ihera Guivelea*; Fuero Gral. Nav., Libro III, cap. IV: *erret bide*.
- «izen + aditza» egiturako aditz bat, egungo *atsegin*-a alegia, 1415ean aurkitzen dugu: Arch. Gral. Nav., 1415: *axeguin*.

4.3. Hitz-konposakera akitaniar inskripzioetan

Harrigarri badirudi ere, aurreko bi puntuetarako esandakoa honetarako ere baliagarria da. Formaren aldetik, aurkitzen ditugun lekukotasun gehienak gaur

egungo euskarazko formen antzerakoak dira. Antzekotasun hau (berdintasun hau esan dezakegu kasu batzuetan) miresgarria da diakronistarentzat, kontuan hartzen badugu kasu honetan bi mila urteko tarte bati buruz ari garela. Berriro ere, semantikaz batik-bat arduratu behar dugu bilakaera diakronikoa arakatzeko.

Ezin dugu zehaztasun osoz konposakera eta eratorpenaren arteko muga finkatu. Egungo euskaraz atzizkiak diren *-(h)ar*, *-tegl* konposatuaren bigarren osagaiak ere izan zitezkeen inskripzioetan, baina hau teoria hutsa da. Kontrakoaren aldeko frogarik ezean, konposatuak eta izen eratorrien banaketa gaur egungoari dagokio. Ez dago esan beharrik gehienek oso etimologia eztabaidagarriak dituztela, eta ez dugu orain banan-banako azterketa egingo.

Ikus ditzagun konposatu hauen ezaugarri batzuk:³⁵

- hainbat «karmadhāraya»-motakoa dira, beti «izen + adjektibo» egiturakoak. Izan ere, gehienak sintagma hustzat jo ditzakegu. Soilik bi osagaiak elkarrekin idatzita agertzeak ematen die batasun semantikoa: *ANDOXPONNO* (*andots* + *bon*), *CISSONBONNIS* (*gizon* + *bon*), *UM.ME.SA.HAR* (*ume* + *zahar*), *AHERBELSTE* (*a(k)her* + *beltz* + *te*), *ASTOILUNNO* (*asto* + *ilun*), *BAIGORRIXO* (*(i)bai* + *gorri* + *xo*), *HERAUSCORRITSEHE* (*herauts* + *gorri* + *tsehe* (?)), *ILURBERRIXO* (*ilur* (?) + *berri* + *xo*), *LURGORR* [*lur* + *gorr*-].
- beste bi hauek, ordea, konposatu argiak dira, lehen osagaiaren *-i* galtzen delarik: *HARBELEX* (*har* + *bel(e)tz*), *HARBELESTEG* [*har* + *bel(e)tz* + *teg*-].
- honako hauetan, antza denez, sintagmaren egiturak «adjektibo + adjektibo» da: *BONBELEX* (*bon* + *bel(e)tz*), *BONSILEXSI* (*bon* + *sil(e)tz*).
- esan bezala, etimologia guztiak *cum mica salis* hartu behar ditugu, baina honako hauek «izen + izen» egiturakoak baldin badira, orduan «tatpuruşa»-motakoa izango dira: *A·BI·SVN·HA·RI* (*abi* (?) + *zunar* (?)), *ASSPERCIUS* (*aitz* (??) + *barr* (??) + *egi* (??)), *AXTOURI* (*(h)artzto* (??) + *uri*(??)), *NAR·HUN·GE·SI* (*Narhun* + *ges*), *OSAHERR* [*osa* + *herr*-].

5. Hitz-konposakeraren inguruko tipologia

Matthews-en (1991: 82-85) iritziz, konposakera prozesu lexiko bat da, zeinaren bidez lexema batzuetatik beste lexema batzuk eratortzen diren (hala nola *black* «beltz» + *bird* «txori» > *blackbird* «zozo»). Neurri batean, hitz-eratorpenaren antzekoa da, baina eratorpenaren kasuan oinarritzko lexemari eransten zaion elementua ez da beste lexema bat, eratorpeneko atzizki bat baizik. Nolanahi ere, bi prozesu hauek harreman estuan agertzen dira bilakaera diakronikoetan. Teoriaz, prozesurik naturalena konposakeratik eratorpenera igarotzea da (hau da, lex.-lex. > lex.-morf.). Baina baieztapen honi eragozpen anitz jar dakizkioke.

Ikus ditzagun jarraian zenbait hizkuntzatan agertzen diren hitz-konposakeraren inguruko nondik-norakoak.

³⁵ Ondorengo izenen analisiak oso espekulatiboak dira, bereziki «tatpuruşa»-motakoenak. Bakoi-tzaren nondik-norakoetarako, ik. Gorrochategui (1984).

5.1. Konposatuak indoeuropar hizkuntzetan eta aitzin-indoeuropeeraz

Azterketa konparatiboak erakusten digu aitzin-indoeuropeeraz hitz konposatu ugari zirela. Hauek oparo aurkezten dira indoeuropar hizkuntza guztien lekukotasunik zaharretan, eta hainbat kasutan antzeko formulak agertzen dira bata bestetik oso urrun dauden hizkuntzetan, vedikoa eta grekoa kasu. Bestalde, konposizio epikoek, *Mahabharata*-k eta *Iliada*-k esate baterako, non heroi eta pertsonaia asko figura erretoriko baten bidez aipatuak diren, konposatu-kopuru handia erakusteko joera nabarmena dute. Beste hainbat kasutan bezala, ez da erraza esaten zein neurritan ordezkatzan duen olerkariaren hizkerak benetako hizkera.

MacDonell-en (1975: 143-144) esanetan, vedikozko konposatu baten bi ezaugarriak honako hauexek dira: a) **azentu-batasuna**, eta b) **lehen osagaia mugagabean agertzea**. Lehenago egin dugun konposatuaren sailkapena batik-bat sanskritoan oinarriturik egina da, baina orohar vedikorako eta grekorako ere balio du.

Vedikoz,³⁶ lehen osagaia era askotakoa izan daiteke: izena (*vīrá-jāta*- «gizonek sortu»), adjektiboa (*dabhrá-cetas*- «adimen eskasa duen»),³⁷ adberbioa (*satya-yáj-* «egiaz sakrifikatzen duen»), preposizioa (*anu-pathá*- «bidea jarraitzen duen») edo bestelako partikula (*su-kára*- «egiteko erraz»). Bestalde, genitiboko flexioaz agertzen zaigu zenbait kasutan, baina bigarren osagaiari hain atxikia, ezen konposatutzat jo dezakegun: *nāyás-kāma*- «aberastasunez guraritu», *vāc-ás-pāti*- «mintzamenaren jaun», *rātha-s-pāti*- «gurdiko jaun».³⁸ Beste flexio batzuk ere ager daitezke: *dhanam-jayá*- «harrapakina lortzen duen», *apsu-śád*- «uretan bizi den», *apsu-ksī-t*- «uretan bizi den». Baina, hauek salbuespentzat jo ordez, hobe dugu sintagma arruntzat jotzea, kasu gutxitan gertatzen baitira eta modismo hutsak baitira, nahiz eta kontuan hartu behar dugun azentu-batasuna erakusten dutela.

Bigarren osagai-moduan izenak (*sahá-patnī*- «emaztea berarekin duen»), adjektiboak (*sam-priya*- «elkar maite duen») eta aditzak (*havir-ád*- «eskaintza jaten duen») ager dakizkiguke nagusiki, eta honi atzizki anitz (*-ka*, *-i*, *-ya*, *-a*, *-in*) atxiki dakizkioke, konposatuaren burua ohi delarik. Sarritan, konposakeran atzizki hauek daramatzaten hitzek ez daramatzate isolaturik agertzen direnean. Esanahien konbinaketak eta azentueraren gorabeherak ugariegi dira hemen banan-banan aztertzeke.³⁹ Egitura, orohar, hirugarren atalean oin-oharrean emandakoa da.

MacDonell-ek vedikorako emandako ezaugarriak greko zaharrerako⁴⁰ ere baliagarriak dira: konposatuak azentu-batasuna dute eta lehen osagaia deklinatzeke dago. Orohar, delako oin-oharrean marraztu sailkapenean greko zaharreko konposatu-motak deskribatu dira, nahiz eta kopulatiboak («dvandva»-motakoak) emanak ez izan (baina ikus bedi *νυχθ-ήμερον* «gauaz eta egunaz»). Vedikoz bezala,

³⁶ Ik. MacDonell (1975: 143-178).

³⁷ Kasu honetan exozentrikoak dira gehienetan.

³⁸ Bikoteak ere ager daitezke. Ikus bedi, esaterako, Rig Veda, I, 23, non *sómasya pītāye* «somaren edaterako» agertzen zaigun, eta bi lerro beheago *sómapītāye* «soma-edaterako».

³⁹ Marka dezagun, gain-gainetik, azentua fonologikoa izan daitekeela. Ved. *rāja-putra*-k, esate baterako, bi azentuera ezberdin izan ditzake, eta horien ondorioz esanahia erabat alda daiteke. *Rāja-putra*- exozentrikoa da, «bahuvrīhi», eta «hura, zeinaren semea erregea den». Haatik, *rāja-putrá*- «tat-puruša» da eta «erregearen seme» esan nahi du.

⁴⁰ Ik. Smyth (1984: 247-254) eta Monro (1992: 116-126).

lehen osagaia izan daiteke: izena (*λογο-γράφος* «mintzaldi bat idazten duen»), aditz-erroa (*φέρ-ασπις* «ezkutu-eramale»), zenbakia (*τρί-πους* «hiru oineko»), preposizio edo adberbioa (*εἴσ-οδος* «sarrera»), aurrizki bereiztezina (*δυο-άρεστος* «pozteko zail»). Bigarren osagaia izan daiteke: izena (*στρατ-ηγός* «godaroste-buruzagi»), adjektiboa (*ἀν-ώμαλος* «ezberdin») edo aditza (*οἰκο-δομέω* «etxe bat eraiki»). Hemen ere, atzizki franko atxiki dakizkioke, edo hauek derrigorrezkoak izan daitezke, eta banaketa hau lexikoki baldintzatuta dago. Adibidez, *ἐὺ* «on, eder» eta *εἶδος* «forma» elkarrekin ipinita *εὖ-ειδής-ές* «forma ederreko» dugu, *-ής-ές* atzizkiaren gainean eraikitako adjektiboa. Baina *ἄ-* «ez-» eta *πατήρ* «aita» elkartzen baldin baditugu, *ἄ-πάτωρ* «aitarik gabeko» izango dugu. Elkartze bakoitza bereiz aztertu behar da.

Orokorrean, azentua atzerakoia da konposatuetan, hau da, ahalik eta gehien lerrokatzen da ezkerralderantz, beti ere grekoaren azentu-arauen barnean: *φιλό-τιμος* «ohorea maite duen», baina atzizki batzuk eta eraikuntza batzuk azentu lexikoa daramate. Delako *-ής-ές* atzizkiak, esaterako, azentua darama. Konposatuaren buruak esanahi aktiboa duenean, azkenaurreko silaba luzea bada, orduan konposatua oxitonoa dugu: *στρατ-ηγός* «gudaroste-buruzagi». Laburra bada, ordea, paroxitonoa: *πατρο-κτόνος* «guraso-hiltzaile», *λιθο-βόλος* «harri-jaurtitzaila». Azken kasu hauetan, azentua fonologikoa da haien forma pasiboekin erkatzen baldin baditugu: *πατρό-κτονος* «gurasoak hildako», *λιθό-βολος* «harriz harrikatutako».

Homeroren konposatuetan, zenbait arkaismo suma ditzakegu. Lehen osagaia *ι*-tema bat da hainbatetan: *ἀργί-ποδ-ες* «oin argiak (azkarrak) dituen», *αἰγί-βοτο-ς* «ahuntzek hazi», *χαλί-φρων* «gogo apaleko», eta *Αἰθί-οπ-ες*, *Περί-θοος* izen berezietan. Hitz hauetariko askok ez dute esanahi zehatzik, eta Homerok bere hexametrotan dotoretzeko darabiltza bakarrik. Bestalde, izenezko atzizki bereizgarriak gabeko erro-izenak ugariago dira konposatuetan izen sinpleetan baino: *δί-ζυγ-ες* «uztarpean lotuak», *χέρ-νιβ-α* «esku-garbiketa», *αἰγί-λιπ-ος* «ahuntzek utzi».

Errepika dezagun ez dakigula zein neurritan ordezkatzan zuen konposizio zaharren hizkerak, azken finean olerkariak sortuak, benetako hizkera, baina konposatuak direla eta vedikoak eta greko zaharrak elkarren antz handia dutela, horretaz ez da zalantzarik. Biak daude konposatuz josita. Konposatu hauetan, kopulatiboak izan ezik (non bi osagaiak konposatuaren buruak diren), eskubiko osagaia da ia beti burua.⁴¹ Endozentrikoak nahiz exozentrikoak izan daitezke. Aitzin-hizkuntzan, seguruenez, gauzak ez ziren oso ezberdinak. Azpimarratu behar dugu konposatuaren eraketa prozesu dinamikoa dela. Hiztunak bere hizkuntzan diren konposatuak jasotzen ditu, baina konbinaketa gehiago ere entsea ditzake. Horrexegatik aurki ditzakegu indoeuropar hizkuntzetan hainbeste konposatu, hauek era ezberdinetakoak badira ere.

Hau kontuan harturik, ikus ditzagun aitzin-indoeuoperazko konposatueterako postula daitezkeen ezaugarri batzuk (ik. Clackson 2002 eta Rasmussen 2002). Rasmussen-ek (2002: 332) ohartarazten du berreraiketak batzuetan azentua eta zero-gradua aldi berean dituzten forma batzuetara garamatzala: *ἀγάν-νιφος* «elur asko

⁴¹ Baina, ikus bitez ved. *Trasá-dasyu* «etsaiak dardarka egonarazten dituen (izen berezia)», gr. *φερέ-οικος* «etxea eramaten duen > barraskilo».

duen» < **m̥gh₂-snig^{uh}-o-s*, **h̥-* aurrizkizko pribatiboak (skt. *áksita-* : gr. ἄφθιτος «hilezin»), **sm̥-* aurrizkizkoak, «berbera, bat» esanahiaz (skt. *sáketa-* «pentsamendu berberako», gr. ἄλοχος «ohe (= emazte) berberako»), eta **h₁su-* aurrizkizkoak, beti zero graduz (skt. *sucarita-* «zintzo», gr. ἐμβουλία «zuhurtasun»). Konposatuaren bigarren osagaien, bere aldetik, silabizitate- eta ozentasun-murrizketa sumatzen da honako konposatu hauetan: ved. *á-bhva-m* «itzel», ved. *sú-su-ti-* «jaiotze on» (*sūti-* «jaiotze»), gr. νεο-γνός «jaino berri», gr. δεσ-ποινα «andre» (πότινα «andre»).

Zaharra dirudien beste murrizketa bat zenbait konposatutan bigarren osagaien burutzen den **-e/-o- > *-i-* prozesua dugu: ved. *dhūmá-gandhi-* «ke usaina duen» (*gandhá-* «ke»), lat. *inermis* «armarik gabeko», lat. *imberbis* «bizarririk gabeko», irl. zah. *sonairt* «sendoko», gr. ἄν-αλκις «indarririk gabeko» (ἀλκή «indar»). Hauetarik gehienek, «bahuvrihi»-motakoak izanik, azentua lehen osagaien daramatenez gero, iradoki izan da hau bokal tematikoak azenturik ezean pairatu garapena dela.⁴²

Beste batzuetan lehen osagaiaren murrizketa dugu. Txandaketa bokalikoa duten tema guztiek, adibidez, konposatuaren lehen osagai-moduan aurkezten direnean, zero-gradua erakusten dute beti (hots, *-i-*, *-u-*, *-r-*, eta ez *-eĭ-*, *-eu-*, *-er-*). Ikus bedi, bestalde, nola **dyo-* «bi» forma aldatu baten azpian agertzen den konposatuetan: gr. δι-πλ-ό-ς : av. *bi-fr-a-* «bikoitz» (< **dyi-pl-ó-s*), non, ustez, berriro **-e/-o- > *-i-* azenturik ezean.

Aipu laburra egin diezaiogun «Caland» arazoa delakoari. Antza denez, aitzin-indoeuroperan baziren zenbait adjektibo, zeinei *-ra-* edo *-ma-* atzizkia atxikitzen zitzaizen isolaturik agertzen baziren, baina *-i-* atzizkia konposatuaren lehen osagaiak baziren. Konpara bitez av. *xruui-dru-* «makila odoltsua duen» forma av. *xrúra-* : ved. *krūrā-* «odoltsu» formekin. Indoeuroperarako, beraz, honako txandaketa hau postula dezakegu «odoltsu» adjektiborako: **kruh₂-ró-*, hitz autonomoetan / **kruh₂-i-*, konposatuaren lehen osagaietan. Halaber, ved. *tuvi-grīva-* «lepo sendoa duen», baina ved. *turá-* «sendo», non **tuH-i-* / **tuH-ró-* txandaketa aurkitzen dugun. Homeroren aipatu konposatuak, non bigarren osagaia *ι* ulergaitz batez bukatzen den, prozesu honekin lotuta bide daude. Izan ere, grekoz ere honelako txandaketak aurkitzen ditugu: gr. κυδι-άνειρα «ohoratzen duen», baina gr. κυδρός «kementsu»; gr. ἀργι-κέραυνος «tximista bizkorra duen», gr. ἀργί-πους «oin azkarrak dituen», baina ἀργός «alfer». Azken txandaketa hau honako beste zerari dagokio: ved. *ṛjī-śvan-* «txakur azkarrak dituen», baina *ṛjrá-* «gorrixka». Badirudi aitzin-hizkuntzarako **h₂r̥g-i-* / **h₂r̥g-ró-* txandaketa postula dezakegula.

Prozedura honen bidez, beraz, *-i* atzizki batek komodin-moduan funtzionatzen zuen eta beste zenbait atzizki ordezkatzeko zituen konposatuaren lehen osagaien. «Caland» sistema honen inguruan ondorioztapen diakroniko anitz egin daitezke eta egin dira. Lan hau, esan beharrik ez dago, indoeuropar morfologiaren ikertzaileei dagokie eta gure eremutik at geratzen da, baina agerian uzten du aitzin-hizkuntzak konposakera baliabide joriak eta emankorrak zituela. Hauek oso ondo mantendu ziren higidura fonetiko handirik pairatu ez zuten hizkuntzetan edo familietan, grekoa eta

⁴² Honek egitura arazo handiak aurkitzen ditu indoeuropar morfologian. Beste ustezko kasu morfologiko batzuk, non **-e/-o- > *-i-* (azenturik ez), Rasmussen-ek (2002: 334) aurkezten ditu.

indo-iraniera kasu. Italikoz eta kelteraz, ordea, sinkopek eta bestelako aldaketa fonetikoek, zeinen bidez antzineko esanahiak lausoturik gelditzen ziren, konposatuaren emankortasuna ikaragarri murriztu zuten. Latinerako, adibidez, Fruyt-ek (2002: 260-267) honako arrazoi hau ematen digu konposatuaren urritasuna azaltzeko:

Compounds tend to be long, since by definition they contain at least two morphemes that carry a lexical meaning (in the case of Latin, there are only two, but more in Sanskrit), whereas suffixed words contain only one lexical morpheme. We may thus suppose that the lower proportion of compounds in Latin is correlated with the limited number of syllables in each word. This effectively operates as a brake on compound structures.

Antzinako konposatuek askotan aldaketa fonetiko batzuk pairatu zituzten, zeinen bidez bi osagaien arteko muga desagertzen zen. Honela, hitz hauek sinkronikoki ez-konposatutzat jotzen ziren. Hala nola, lat. *bīmus* «bi urteko» **dvi-* «bi» eta **him-* «negu» lexemen bateratzeetik dator, baina latineko hiztunentzat hitza lexema bakarra zen. Konposatu batzuk baditugu (*ūsū-fructus* «usufruktu», *agri-cultor* «nekezari», *in-ops* «ondasunik gabeko», *multi-modis* «era askotan», *plēni-lūn-ium* «ilbete»), baina bazterreko kategoria da eta sarritan konposatu hauek lexema bakartzat jotzen dira.⁴³

Parekoa da keltar hizkuntzetan gertatzen dena (ik. Uhlich 2002). Kasu honetan ere higadura fonetikoak konposatua eratzen zuten lexemen muga ezabatu du, eta hitz modernoak lexema bakarraren itxura dute. Irl. zah. *teglach* «gudarosterako etxe» hitza *techl teg* «etxe» eta *slóg* «gudaroste» bateratzeetik dator, baina analisi hau ez du aise ikusten hizkuntzalari ez den hiztun batek. Era berean, irl. zah. *druí* «druida» < **dru-uid-* eratorri ohi da, non **dru-* «egur» eta **uid-* «ezagutzaile». Ogam-eko inskripzioetan, ordea, eta are gehiago galiar inskripzioetan, konposakera oraindik ere gardena da. Konpara bedi irl. zah. *Lug(u)id/Lugaíd* < **lugu-dek-* «“Lug” jainkoa zerbitzatzen duen», ogam. *LUGUECCAS* eta gal. *Lucudeca* lekukotasunekin.

5.2. Sanskritozko konposatuak

Hitz-konposakeraren teoria klasikoa sanskritoaren gramatikariengandik dator kigu. Saillapena hirugarren atalean aurkeztu dugu oin-oharrean. Oinarrizko hastapenak vedikorako deskribatuak dira funtsean, baina sanskritoz agertzen zaigun berezitasuna konposatuaren konplexutasunaren areagotzea da. Vedikoz, konposatu prototipikoak lex.-lex. egitura du: *dyú-bhakta-* «zeruak aurkeztu», *dru-padá-* «egurrezko zutabe», *sát-pati-* «egoitzako jaun». Bi baino elementu gehiago dituzten konposatuetan, ordea, normalean bi lexema daude bakarrik. Gainerakoak aurrizkiak, adberbioak edo bestelako partikulak dira: *á-kravi-hasta-* «esku odoltsurik ez duen», *kū-cid-arthín-* «edonora iristen ahalegintzen den», *á-ni-bhr̥ṣṭa-taviṣi-* «erabateko boterea duen». Haatik, vedikotik sanskritorako bidean lexemen elkartzeari areagotuz doa eta sanskritoaren garaian konposatuek hiru, lau, bost edo osagai gehiago izan

⁴³ Antzinako idazle batzuk, noski, grekoaren fintasuna imitatzeke helburuaz, konposatu batzuk asmatzen dituzte. Plautoren lanean, esaterako, *urbi-cap-us* «hiriak hartzen dituen» aurkitzen dugu, gr. *πτολι-πορθοζ*-en imitazioz. Beste batzuetan, latindar eta greziar morfemak nahasten ditu: *ulmi-trib-a* «zumarrak zartakatzen dituen» < lat. *ulmus* «zumar» + gr. *τρίβω* «igurtzi; zartakatu».

ditzakete. Konposatuaren burua, hori bai, eskubiko osagaia da beti. Ikus ditzagun hiru adibide:

- *an-eka-vihaga-ākula-* «txori bat baino gehiagok aztoratu». Bertan, *an-eka-* «bat baino gehiago» «karmadhāraya» dugu, hitzez hitz «ez bat» esan nahi duelako. *An-eka-* eta *vihaga-* «txori» beste «karmadhāraya» bat osatzen dute, non burua *vihaga-* den. Eta hau guztia *ākula-* ren osagarri da, konposatu osoa «tatpuruṣa» delarik. Beraz, eskema honen bidez adieraz dezakegu konposatuaren osagarri guztien arteko harremana:⁴⁴

[[*an-eka-*]kd. *vihaga-*]kd. *ākula-*]tp.

- *bahu-vṛkṣa-mālā-alam-kṛta-* «zuhaitz askotako koro batez apaindu». Bertan, *bahu-vṛkṣa-* «zuhaitz asko» (*bahu-* «asko», *vṛkṣa-* «zuhaitz») «karmadhāraya» da, zeinaren burua *mālā-* «koro» den. Honela, *bahu-vṛkṣa-mālā-* «zuhaitz askotako koro» «tatpuruṣa» da, *bahu-vṛkṣa-* eta *mālā-* formen arteko harremana menpetasunezkoa baita. Aldi berean, *bahu-vṛkṣa-mālā-alam-kṛta-* «apaindu»-ren osagarri da, konposatu osoa «tatpuruṣa» izanik. Beraz:

[[*bahu-vṛkṣa-*]kd. *mālā-*]tp. *alam-kṛta-*]tp.

- *gaja-simha-śarabha-vyāghra-citra-ādi-bahu-duṣṭa-sattva-ākīrṇa-* «elefantez, lehoiz, basapiztiz eta abarrez, eta izaki gaizto anitzez bete». *Gaja-* «elefante», *simha-* «lehoi», *śarabha-* «basapizti», *vyāghra-* «tigre», *citra-* «pantera», *ādi-* «abar» eta *bahu-duṣṭa-sattvākīrṇa-* «izaki gaizto anitz», hauek guztiek «dvandva» bat osatzen dute.⁴⁵ «Dvandva» honetan, azken osagaiak, *bahu-duṣṭa-sattva-* k, egitura korapilatsua du. *Duṣṭa-sattva-* «karmadhāraya» da, non *duṣṭa-* «gaizto»-k *sattva-* «izaki» determinatzen duen. «Karmadhāraya» oso hau, aldi berean, *bahu-* «anitz»-ek determinatuta dago, eta elkarrekin beste «karmadhāraya» handiago bat osatzen dute. Azkenik, «dvandva» oso hau *ākīrṇa-* ren menpetasunezko determinatzaile bat da, konposatu osoa «tatpuruṣa» bat delarik. Eskema korapilatsu samarra dugu, beraz:

[[*gaja-simha-śarabha-vyāghra-citra-ādi-*[*bahu-*[*duṣṭa-sattva-*]kd.]kd.]dv. *ākīrṇa-*]tp.

Benveniste-k hitz-konposakera «mikro-sintaxi» bezala definitu zuen (1967: 15-16): «La composition nominale est une micro-syntaxe. Chaque type de composés est à étudier comme la transformation d'un type d'énoncé syntaxique libre». Halaber, Coseriu-k (1987: 254): «Justamente por esto existe la formación de palabras: para expresar funciones «gramaticales» más generales o diferentes de las usuales en la gramática propiamente dicha de las lenguas correspondientes». Ez dago esan beharrik generatibistek konposatuak prozesu transformazionaletatik sortutako emaitzatzat jotzen dituztela. Honela, Benveniste parafraseatuz «makro-sintaxi» izenda dezakegun esparruan azaltzen zaizkigun sintagmak eta perpausak forma laburtuetan agertzen dira «mikro-sintaxi»-an. Hala nola, «aita eta seme» > *aita-seme*, «biz-

⁴⁴ Ondorengo analisietan, dv. = dvandva, kd. = karmadhāraya, tp. = tatpuruṣa, bv. = bahuvrīhi.

⁴⁵ «Dvandva»-k bakarrik bi osagaikoak ziren vedikoz, baina gerotzik hirukoak edo are luzeagoak agertu ziren.

karreko hezur» > *bizkar-hezur*, «berriak ekartzen ditu» > *berri-ekarle*, «buru handia duen» > *buru-handi*... Orain arte aztertu hizkuntza guztietan (sanskritoa salbu) honelako transformazioak ikusi ditugu, baina «mikro-sintaxi» honen emankortasuna ez zen erabakigarria gramatikaren osotasunean. Sanskritoz, ordea, konposatuak sintagma luzeen eta esaldi korapilatsuen bertsio laburtuak dira, eta hortaz «mikro-sintaxi» honen garrantzi gramatikala hainbat aspektutan perpausaren sintaxiaren (hots, «makro-sintaxi»-aren) parekoa izan daiteke.

Orohar, zenbat eta isolatzaileago izan hizkuntza bat, orduan eta garrantzi handiagoa izango du «mikro-sintaxi»-ak. Honen arrazoa zera da: hizkuntza eranskarrietan eta flexiboetan, sintagma baten osagaien arteko harreman sintaktikoak eta semantikoak atzizkien bidez adieraz daitezke. Isolatzaileetan, ordea, atzizkirik ezak sintagmaren osagaien arteko hurrenkera zurrunagoa eragiten du. Sanskritoa ez da hizkuntza isolatzailea, baina vedikoaren garaitik egitura morfologiko isolatzaileagoak garatu ditu.

5.3. Germaniar hizkuntzetako konposatuak

Aitzin-kelterak eta aitzin-italikoak bezalaxe, aitzin-germanierak aldaketa fonetiko sakonak jasaten baditu ere, hemen aitzin-indoeuropearazko konposatuen emankortasuna hobeto mantentzen da (ik. Krahe 1969: 19-35) Gainera, hauek eratzeko prozedura morfologikoak oraindik mantentzen dira. Adibidez, hitz bakarretan *ā-* eta *n-*temak diren hitzak *o-*temak dira konposatuetan, eta honela jarraipen bat postula dezakegu aitzin-indoeuropea eta aitzin-germanieraren artean. Nolanahi ere, kopulatiboen kopurua murriztu egin da. 13 eta 19-aren arteko zenbakiak, morfologikoki, «dvandva»-k dira: goi-al. zah. *drī-zehan* «hamahiru (lit. *hiru-hamar*)». Hautaz aparte: saj. zah. *ge-sunfader* «seme eta aita (nom. pl.)», goi-al. zah. *sunufatarungo* «semea eta aitaren jendearen (gt. pl.)», isl. zah. *blá-swartr* «urdin-beltz», goi-al. zah. *rōt-brūn* «gorri-marroi». Atributiboen kopurua, ordea, oso handia da, eta mota guztietako konposatuak daude. Izen-izen: ing. zah. *ēag-duru* «leiho», got. *brūþ-faþs* «senargai», goi-al. zah. *ārunt-poro* «berri-ekarle». Adj.-izen: goi-al. zah. *mittin-gard* «mundu erdi > jendez betetako lur», isl. zah. *ná-vist* «inguru, aldirri», goi-al. zah. *junc-herro* «jaun gazte». Izen-adj.: ing. zah. *feoh-georn* «diru-gose», got. *gasti-gōþs* «gonbidatuekin adeitsu», isl. zah. *gold-hroðinn* «urrez apaindu». Adj.-adj.: goi-al. zah. *ala-wāri* «adiskidetsu», isl. zah. *al-hvítr* «erabat zuri», goi-al. zah. *wīt-māri* «zabal ezagun». Exozentrikoak ere ez dira aitzin-indoeuropearaz bezain emankor. Hala ere, zenbait aurki ditzakegu: saj. zah. *dol-mōd* «bertutetsu», goi-al. zah. *mihhil-muot* «kemen handia duen», isl. zah. *há-leggr* «hanka luzeak dituen».

Hau dela bide, egungo germaniar hizkuntza guztiek hitz-konposakera joria dute. Halaz ere, ingelesaren garapena interesgarriena da eta honetaz arituko gara jarraian.⁴⁶ Vedikoa eta sanskritoaren arteko tartean bezalatsu, aitzin-germanieratik in-

⁴⁶ Alemaneko konposatuek ere gorabehera interesgarriak erakusten dituzte, vedikokoetatik eta grekoetatik ez oso aldenduak. Ik. Erben (2000: 132-149). Beren ezaugarri nagusia da elkartetan erakusten duten irregulartasuna. Bi hitz konposatu batean elkartzen direnean, lehen osagaiak jasaten dituen aldaketak lexikoki baldintzatuta daude eta, hortaz, ezin dira aurretiaz esan. *Wort* «hitza» eta *Bildung* «eraketa» elkartzen baditugu, emaitza *Wortbildung* «hitza-eraketa» izango da. *Wort-ek*

geles zaharrera konposatuak ugalduz doaz. Sanskritoz ez bezala, baina, konposatuaren egitura ez da korapilatzen: konposatu guztiak bi osagaiak dira, eta burua eskubikoak izaten darrai. Gertatzen dena da bi osagaiak konposatu hauek izugarri areagotzen direla, eta sarritan ohi baino nozio semantiko abstraktuagoak adierazten dituztela. Kasu honetan, Benvenisteren «mikro-sintaxi»-ak ez du sintagma eta perpaus luzerik ordezkutzen, baina etengabe azaltzen da. Ingeles zaharrak, beraz, hizkuntza flexiboa izan arren, hainbat elementu isolatzaile hartu ditu.

Konposatuaren areagotze hau mota bakar batek monopolizatzen du, alegia, menpetasunezkoak edo «tatpuruşa»-motakoak:⁴⁷ *bān-cofa* «hezur-ganbera > gorputz», *beadu-folm* «bataila-esku», *bearn-gebyrdo* «haur-egile», *brēost-gehygd* «bihotz-pentsamendu», *eorl-weorod* «gudari-gudaroste», *fen-gelād* «zingira-bide, hots, bide zingiratsu», *feorh-sēoc* «bizitza-eri, hots, heriotza-zauritu», *frīðu-sib* «bake-eskari», *gomen-wāþ* «bozkario-bidai», *lond-riht* «lur-eskubide», *morgen-lēoht* «goiz-argi», *mūð-bona* «ahohiltzaile > irenslé», *nīð-wundor* «bekaitz-mirari, hots, mirari ikaragarri», *searo-wundor* «iruzur-mirari, hots, mirari maltzur», *sige-hrēðig* «garaipen-irabazle, hots, garaipenean irabazten duen», *sorh-lēas* «min-aske», hots, «minez aske», *trēow-loga* «egia-faltsutzaile», *pēod-gestrēon* «jende-altxor», hots, «jendearen altxor», *ūht-floga* «egunsenti-hegalari», hots, «egunsentian hegan egiten duen». Aise ikus dezakegu, formalki behinik-behin, jatorriz hauek guztiak «tatpuruşa»-k izan zirela, baina areagotze-prozesu horretan iritsi bide zen une bat, non forma batzuen zentzua menpekotasunaren kontzeptuaz harago joan zen, eta honela perifrasiak eta egitura pleonastikoak sortu ziren. *Beado-mēce* «bataila-ezpata», esaterako, konposatu pleonastikoa da, ezpata batailarekin lotuta dagoela adieraztea errendundante samarra baita. Izan ere, *beadu* «bataila», *here* «gudaroste», *nīþ* «bekaitz», eta beste zenbait hitz sarritan erabiltzen dira konposatuaren lehen osagai-moduan zentzu pleonastikoz. Izan liteke hainbat kasutan eraikuntza hauek olerkariaren asmakizunak izatea, lerroa metrikari egokitzeko edo aliterazioa lortzeko helburuaz, baina honelako eraikuntzak hizkera arruntaz ere neurri batean erabiltzea ez litzateke harrizkoa. Bestalde, eraikuntza hauekin harreman estuan **konposatu tautologiko** batzuk sortu ziren, non kontzeptu berbera bi sinonimoen bidez adierazten zen: *frēa-dryhten* «jaun», *mægen-craft* «indar», *mægen-ellen* «indar-balore», *māððum-wela* «altxor», *mōð-sefa* «gogo», *ombiht-pegn* «zerbitzari».

ez darama genitiboko flexiorik hitz honek, konposakeran, Ø-atzizkia eskatzen duelako. Baina *Bildung* eta *Lehre* «irakasgai» elkartzen baditugu, *Bildungslehre* izango dugu, *Bildung*-ek (edo, zehazkiago, *-ung* atzizkiak) genitiboko s-atzizkia eskatzen baitu konposakeran. Halaber, «tatpuruşa» bat eraiki dezakegu beste «tatpuruşa» baten gainean: *Wortbildungslehre* «hitz-eraketaren irakasgai». Halaber, beste hitz batzuk pluraleko forma eskatzen dute konposakeran: *Tinte* «tinta» eta *Fass* «ontzi» > *Tintenfass* «tintonti», *Wort* eta *Buch* «liburu» > *Wörterbuch* «hitztegi». Lehen osagaia aditza baldin bada, bere forma aldakorra da: *beten* «otoi egin» eta *Bruder* «anaia» > *Betbruder* «Jainkojale», non erroari *-en* atzizkia erantzi zaion, erroa hutsean utziz; baina *binden* «lotu» eta *Strich* «marra» > *Bindestrich* «gidoi», non atzizkiaren *-e* hori mantendu den. Hau guztia menpetasunezko edo «tatpuruşa»-konposatuei dagokienez. Bestalde, alemanak «karmadhāya»-k ere era ditzake: *Kleingeld* «txanpon txiki» edo *Grossmutter* «amona» konposatueta, adibidez, adjektiboei deklinabidearen atzizkia erantsi zaie, adjektiboaren eta izenaren arteko lotura semantiko berezi bat sorrazteko.

⁴⁷ Honek ez du esan nahi bestelakoak emankorrek ez direnik.

5.4. Thaizko konposatuak

Orain arte aztertu hizkuntzak indoeuroparrak ziren. Hauetan, «adjektibo» eta «izen» kategorien arteko muga argia zen, eta konposatuetan, bazterreko salbuespenen bat izan ezik, burua eskubiko osagaia zen. Eraikuntza exozentrikoak eman-korrek edo bazterrekoak izan zitezkeen. Ikus ditzagun pare bat hizkuntza non gauzek bestela funtzionatzen duten.

Thaiz,⁴⁸ konposatuak eraikuntza endozentrikoak dira, lehen osagaia orokorrean konposatuaren burua delarik. Hauek koordinatiboak edo atributiboak izan daitezke. **Koordinatiboak** honako hauek dira: *phǎ̌ ɔmɛ̌ɛ* «gurasoak» (*phǎ̌* «aita» + *mɛ̌ɛ* «ama»), *phǐ̌nɔ̌ɔŋ* «anaia-arrebak» (*phǐ̌* «anaia zaharrago» + *nɔ̌ɔŋ* «anaia gazteago»); aditz koordinatiboak: *hǔ̌ntôm* «kozinatu» (*hǔ̌* «arroza frijitu» + *tôm* «janaria egosi»), *ráp̌rúu* «onartu, ardura hartu» (*ráp̌* «hartu, onartu» + *rúu* «jakin»). **Atributiboak:** *námkhɛ̌ŋ* «izotz» (*nám* «ur» + *khɛ̌ŋ* «gogorra izan»), *róťfay* «tren» (*róť* «ibilgailu», *fay* «su»).

Erreduplikazioak ugari dira thaiz. Hiru motakoak izan daitezke: a) aldaketarik gabeko forma erreduplikatuak. Esanahia aringarria izan daiteke (*dii* «on» > *diidii* «on samar»), intentsioa (*ciŋ* «egia izan» > *ciŋciŋ* «egiaz») edo baita gramatikala ere (*dèk* «haur» > *dèkdèk* «haurrak»); b) txandaketa bokalikozko erreduplikazioak: *yún* «aztoratuta egon» > *yún̄yún̄* «zabundu», *chan* «gorrotatu» > *chínchan* «neurrigabe gorrotatu»; d) tonu-aldaketazko erreduplikazioak. Normalean enfatikoak dira: *dii* «on» > *diidii* «oso on». Baina, thaizko konposaturik bitxienak **esaera landuak** dira. Hauek Asiako Hego-Ekialdeko hainbat hizkuntzatan dira. Eraikuntza hauetan, konposatu baten zati bat errepikatzen da eta beste zati bat eransten da. Normalean, lau silaba dituzte, eta lehena eta hirugarrena dira errepikatzen direnak: *thín taa thín cay* «liluraz eta asalduraz beterik egon» (non *thín* «esnatu», *taa* «begi», *cay* «bihotz»). Beste batzuetan, bigarren eta hirugarren silabek soinu berdintsua egiten dute: *hǔ̌u pà̌a taa thán* «zer gertatzen ari den ez jakin» (non *hǔ̌u* «belarri», *pà̌a* «baso», *taa* «begi», *thán* «baso»). Noski, hauek guztiek esaerak dirudite konposatuak baino gehiago. Baina thaiaren gramatikariek markatzen dute thaiz «esaera» kontzeptua mendebaleko hizkuntzalariok ulertzen duguna baino askoz ere zabalagoa dela. Hizkuntza honetan, esaerak barra-barra agertzen dira eta hauek erabiltzeko trebetasuna ezinbestekoa da hizkuntza menperatzeko.

5.5. Txinerazko konposatuak

Txinerak konposatu ugari ditu. Neurri batean, hau haren egitura morfologikoa eta sintaktikoaren ondorioa da. Txinerak ez du inolako atzizkirik, erro egitura monosilabikoko hizkuntza isolatzailea da eta honelako hizkuntzetan sintagmaren barneko osagaien arteko harreman sintaktikoak hurrenkeraren bidez adierazi behar dira. «Adjektibo» kategoria, berez, ez da existitzen.⁴⁹ Konposatuetariko asko adi-

⁴⁸ Ik. Hudak (1990: 766-768).

⁴⁹ Aldi berean, atzizkirik gabeko hizkuntza batean sintagma arruntak eta konposatuen arteko muga lausotu egiten da. Honek «konposatu»-aren definizio zehatz bat eragozten du. *Mutatis mutandis*, esan dezakegu sintagma bat izango dugula adjektiboa sailkakari batekin lotuta agertzen de-

tzak dira. Denak konposatutzat jotzen baldin baditugu (egin ohi den legez), honako hauek ezberdin ditzakegu:⁵⁰

- emaitzako aditz konposatuak**: lehen osagaia aditz bat da, eta bigarrena ekintza edo prozesu honen emaitza adierazten du. Adibidez: *dǎ-pò* «jo-apurtuta», hots, «jo, jotze honen ondorioz jotakoa apurtu delarik», *mà-kū* «liskartu-negar egin», hots, «liskartu, liskartze honen ondorioz errieta honen hartzaileak negar egin duelarik». Halaber, bi osagaien artean artizki modalak tarteka daitezke: *dǎ-de-pò* «jo-ahal-apurtuta», hots, «jo eta jotze honen ondorioz apurtu ahal», *dǎ-bu-pò* «jo-ezin-apurtuta», hots, «jo baina apurtu ezin». Usukoak dira norabidea eta mugimendua adierazten duten emaitzako aditz konposatuak. Bertan, lehen aditzak mugimendua adierazten du eta bigarrenak mugimendu honen ondorioz gertatzen den norabidea adierazten du. Bi osagai baino gehiago korapila daitezke: *pǎo-húì-lái* «korrika egin-itzuli-etorri», hots, «korrika itzuli».
- aditz konposatu paraleloak**: bi aditzak sinonimoak dira edo antzeko esanahia dute. Hortaz, konposatu hauek tautologikotzat jo ditzakegu: *pí-fǔ* «nekatuta-nekatuta», *fàng-shòu* «defendatu-defendatu», *fàng-qì* «lasaitu-utzi > bertan behera utzi», *jiàn-zhú* «eraiki-eraiki», *bāng-zhù* «lagundu-lagundu», *piāo-liú* «bultzatu-jario > bultzatu».
- izen konposatuak**: «izen + izen» egitura dute. Bi izenen arteko harreman semantikoa era askotakoa izan daiteke: *máo-yī* «artile-jantzi > artilezko jantzi», *fàn-wǎn* «arroz-ontzi», *fū-mǔ* «aita-ama» («dvandva» bat, alegia), *jī-dàn* «oilasko-arraultza», *měiguó-huò* «Amerika-produktu > amerikar produktu», *xīng-zàng-bīng* «bihotz-eritasun», *qiāng-dàn* «pistola-bala», *tái-bù* «mahai-oihal».
- «izen + aditz» konposatuak**: bi mota dira nagusiak. «Subjektu-predikatu»-konposatuak, non lehen osagaia bigarren osagaiaren subjektua den: *dǎn-dà* «behazun-handia izan > ausart», *mìng-kǔ* «bizitza-mingots > sorte txarra duen». Eta «aditz-osagarri zuzen»-konposatuak: *xíng-lǐ* «burutu-agur > agurtu», *zhěn-tóu* «deskantsatu-buru > burko».
- erreduplikazioak**: joriak dira txineraz. Esanahia aringarria izan daiteke: *shuō-shuō* «hitz egin-hitz egin > hitz egin apur bat»; baita intentsiboa ere: *hóng-hóng* «gorri-gorri > gorri bizi». Bestalde, adjektiboetatik adberbioak era daitezke: *màn* «motel» > *màn-màn-de* «astiro».

Txineraren konposakeraren inguruan sarritan planteatu den arazo bat honako hau da: zein osagai da konposatuaren burua? Huang-en (1998) aburuz, txinerazko konposatuak bururik gabeak dira. Hau baieztatzeko, Huang-ek *Guoyu Ribao Ci-*

nean: *hōng de huā* «gorri den lore bat» (non *hōng* «gorri», *de* «saillakaria», *huā* «lore»). Saillakariarik gabe, konposatu izango dugu: *hōng huā* «lore gorri (lore-mota bat)». Baina hau mendebaldar hizkuntzalarion ulermenerako behin-behiniko izendapen bat besterik ez da. «Konposatu» kontzeptua oso eztabaidagarria da txineraz. Hau dela bide, Starosta-k, Kuiper-ek, Ng-ek eta Wu-k (1998: 366) konposakeraren teoriaren kritika zorrotza egiten dute, azkenik emaitzako aditz konposatuak ez direla benetako konposatuak baieztatzeko. Berauen ustetan, hauek hitz eratorriak baino ez dira, bigarren osagaia eratorpeneko atzizkia delarik.

⁵⁰ Ik. Li eta Thompson (1990: 818-821). Txineraren dialektoak zenbaezinak dira, eta orokorpen hauek zati batean soilik dira dialekto guztietarako baliozgarriak. Adibideak mandarin txineratik hartutako dira.

dian mandarin txinerazko hiztegiaren azterketa estadistiko sakona egiten du. Bertan, berak markatzen duenez, izen konposatuaren artean %89.7k XN⁵¹ egitura dute; aditz konposatuaren artean, %57.8k XV egitura dute; eta adjektibo konposatuaren artean, %62.7k XA egitura dute. Hau ez bide da nahikoa txinera burua eskubiko osagaian duen hizkuntzatzat jo ahal izateko, nahiz eta ohartu behar dugun izen konposatuaren XNrako joera nabarmena dagoela.⁵² Huang-ek honako ondorioztapen hau ateratzen du (1998: 278):

Chinese is essentially a headless language in its morphology. The predominance of coordinate compounds suggests that Chinese compounding is not constructed on the principle of headhood, but rather on the principle of syntactic concatenation: any two constituents concatenable by syntactic rules are ipso facto well formed compounds. Let us call this the Principle of Syntactic Compounding. In effect, this means that compounding in Chinese operated not on the head of a phrase, but on a phrase.

Feng-en (1998: 198-204) ustetan, konposatuak identifikatzeko baliabiderik fidagarriena semantikoa da. Konposatu bat Az eta Bz osatua bada, orduan hiru faktore izan beharko ditugu kontuan: Aren esanahia, Bren esanahia eta ABren esanahia.⁵³ Baldin eta $\|AB\| = a + b$, orduan sintagma bat izango dugu; baldin eta $\|AB\| \neq a+b$, orduan konposatu bat izango dugu. Kasu honetan, hiru aukera ditugu:

- $\|AB\| = a$ (ABren ezkerreko osagaia)
- $\|AB\| = b$ (ABren eskubiko osagaia)
- $\|AB\| = d$ (bestelako esanahi bat)

Lehen bi kasuetan, konposatuak endozentrikoak izango dira; azken kasuan, exozentrikoak. Izan ere, txineraz hiru kasuak aurki ditzakegu eta aurreko Huang-en baieztapena onartu ohi da.

Aipu berezia merezi du Feng-en (1998) azalpenak, non honako galdera hau erantzuten saiatzen den: nola sortu ziren konposatu hauek eta nola azal daiteke osagaiak konbinatzeko heterogeneotasun semantiko hau? Jarraian bere azalpenaren laburpen bat burutuko dugu.⁵⁴

Txinera klasikoak (K.a. 500-K.a. 200) bazituen jadanik hainbat konposatu. Hauek, batik-bat, menpetasunezkoak ziren, koordinaziokoak urriak zirelarik. Ondorengo garaian, alegia, Han dinastiakoan (K.a. 206-K.o. 220), bi silabako konposatuak ikaragarri ugaltzen hasten dira, eta hauen artean bereziki koordinatiboak, zeinak menpetasunezkoak baino emankorrago bihurtzen diren. Baina, konposatu

⁵¹ Hemen, XN-k burua eskubiko osagaian duen izen konposatu bat adierazi du; XV-k, burua eskubiko osagaian duen aditz konposatu bat; XA-k, burua eskubiko osagaian duen adjektibo konposatu bat.

⁵² Nolanahi ere, joera hau mandarin txineraz dakusagu bakarrik. Aztertutako beste bi txinar dialektoetan, hots, hakka-z eta taiwaneraz, buruak ezkerreko osagaian egoteko joera du. Huang-en (1998: 271) iritziz, arrazoiatariko bat izan daiteke mandarin txinerak azken bi mendeetan beste bi dialektoek baino askoz ere mailegu-hitz gehiago ingelesetik hartu izana. Ingelesa, orokorrean, burua eskubiko osagaian duen hizkuntzatzat jotzen da.

⁵³ Ondorengo analisisian, « $\| \dots \|$ »-k « \dots »-ren esanahia adierazten du; «a»-k, Aren esanahia; «b»-k, Bren esanahia.

⁵⁴ Bestelako azalpen batzuetarako, ik. Feng (1998: 211-219).

hauek azalean bakarrik dira koordinatiboak. Badirudi aurrenik egitura koordinatiboak izan arren, lexikalizazioaren bidez konposatu bihurtu zirela. Adibidez, *lin-mu* «basoak-zuhaitz > basoak», *ju-ma* «gurdi-zaldi > gurdi», *cao-mu* «belar-zuhaitz > landaretza», *dong-jing* «gogotsu-lasai > jarduera». Erraz ikus daitekeenez, hauetariko lehen bietan, ||AB|| = a. Gainerakoetan, ||AB|| = d. Prozesu hauek arakatzeko, Feng-ek Zhao Qi-ren *Mencius Zhangju* lana aztertzen du (K.o. 200 gutxi gorabehera). Lan honek garai haren herri-hizkera ondo islatzen bide du eta gainera txinera zaharra (K.a. 1000- K.o. 700) eta txinera ertainaren (K.o. 700tik) arteko iragaiteko une esanguratsua da. Ikus ditzagun lan honetan agertzen diren beste konposatu batzuk:⁵⁵

Koordinatiboak

—NN egiturakoak:

- chi-cun* «metro-hazbete > tamaina»
- yi-shi* «jantzi-janari > eguneroko erabilpen»
- tu-shu* «pintura-liburu»
- shu-tu* (aurrekoaren esanahi berbera)

—VV egiturakoak:

- cun-duo* «pentsatu-neurritu > hausnartu»
- zeng-kui* «bidali-eman > oparitu»

—AA egiturakoak:

- xian-zu* «arriskutsu-eragozgarri > zail»
- chun-cui* «huts-onen > ez faltsutu»

Menpetasunezkoak

—AN egiturakoak:

- gua-ren* «bakar-pertsona > ni»

—NN egiturakoak:

- guo-ren* «herri-pertsona > aristokrata»

Konposatu hauek azaltzeko, badago halako adostasun bat garai luze batean zehar gertatu bilakaera fonologiko diakronikoarekin zerikusia dutela adierazteko. Baina desadostasuna dago nola eragin zuen bilakaera honek konposatuen areagotzea azaltzerakoan. Dezente orokortuz, zenbait hizkuntzalarik honako konponbide hau postulatzan dute: (ik. Feng 1998: 211-213) txinera zaharretik txinera ertainera iragaitean egitura silabikoa erraztu egin zen, eta honek erro homofonoen areagotze handia eragin zuen. Orduan, nahasketak ekiditeko, lexemen konbinaketak sortu ziren. Baina azalpen honek hainbat galdera erantzuteke uzten ditu. Adibidez: zergatik monopolizatzen du bi silabako konposatu-motak areagotze oso hau? Zergatik ez dago, esate baterako, hiru silabako konposaturik? Eta, zergatik da hain ugari ||AB|| = a fenomeno? Bestela esan, zergatik da eskubiko osagaia hain sarritan es-
 trukturalki hutsune semantiko bat? Galdera hauei aurre egiteko, Feng-ek (1998: 222) beste teoria hau proposatzen du:

It is a truism in Chinese linguistics that the change from monosyllabic to disyllabic words has been a strong tendency throughout Chinese history [...]. I

⁵⁵ N = izena; V = aditza; A = adjektiboa.

would like to argue that, although the statement is generally correct, it is misleading. This is because the statement is usually interpreted as meaning that two-syllable combinations were constructed in order to satisfy the need for new disyllabic words (compounds). I would like to argue just the opposite: disyllabic words were created to satisfy the need for two-syllable prosodic units. More specifically, I argue that the disyllabicity was a fundamental requirement of the language, and its development had inherently nothing to do with compounding, i. e., the language required disyllabic units regardless of whether they resulted in compounds or not.

Txinera zaharraren egitura silabikoa txinera ertaina eta modernoarena baino konplexuagoa zen. Feng-ek (1998: 224) ondorengo eskema honen bidez adierazten dizkigu aldaketak:⁵⁶

	Gehienekoa	Gutxienekoa
Txinera zaharra	CCCMVCCC	CVC
Txinera ertaina	{C, S} V {C, S}	CV

Txinera ertainez, beraz, hitz-amaierako kontsonanteak ezin ager zitezkeen kontsonante-taldeetan, eta bi motatara murriztuta zeuden: *-m*, *-n*, *-ng* sudurkariak, eta *-p*, *-t*, *-k* leherkariak.⁵⁷ Sinplifikazio silabiko honen ondorioz, beti ere Feng-en aburuz, txineraren silaba ez zen jadanik astuna, eta hortaz, ez zen unitate prosodiko burujaberik eratzeko adina. Egitura silabiko berri honen esparruan, gutxieneko unitate prosodiko bat (hots, oin bat) eratzeko, bi silaba beharrezkoak ziren.⁵⁸ Feng-ek ondorioztatzen du (1998: 230): «Therefore, the change of syllable structure from Old Chinese to Middle Chinese may be prosodically characterized as a change from bimoraic to disyllabic feet, resulting in the tendency to form two-syllable combinations».

Txinera klasikoa⁵⁹ hizkuntza monosilabikoa zen. Txinera zaharrez, silaba astun batez konposatu hitz bat sinplifikatu zenean eta bi silabako oin bat osatzeko beste silaba bat behar izan zuenean, aukera bakarra bi hitz monosilabiko elkartzea zen. Honela bi hitz monosilabikoko **esapide** anitz sortu ziren, hauek bi silabako oin prosodikoak eratzen zituztelarik. Hauek benetako **hitz prosodikoak** ziren. Baina, hizkuntza batean hitz prosodiko bat behin eta berriz errepikatzen baldin bada, **esapide** hori idiomatizatu eta **idiomatizatutako hitz prosodiko** bihurtuko da. Era berean, hauek lexikalizatu egingo dira eta hitz konposatu moduan sartuko dira lexikoan. Hauxe da txineraz gertatu zena.

Han dinastiako garaian agertzen diren konposatuen azterketa semantiko-estrukturala azalpen honen alde mintzatzen zaigu. Hala nola, ez gaitu harritu behar ikus-teak «pintura-liburu» esanahia adierazteko *tu-shu* zein *shu-tu* izan daitekeela konposatuaren osagaien hurrenkera. Arazoa ez zen hurrenkera logiko bat jarraitzea, oin prosodikoaren bi silabak nolabait betetzea baizik. Horretarako sinonimoetara edo

⁵⁶ C = kontsonantea; M = tartekoa; V = bokala; S = bokalerdia.

⁵⁷ Geroztik, mandarin txinera zaharrez hitz-amaierako ahalezko kontsonanteek murrizten jarraitu dute: *-m*, *-n*, *-ng* sudurkariak soilik dira posible. Mandarin txinera modernoz, sinplifikazio-prozesu honek aurrera jarraitu du eta *-n* eta *-ng* soilik dira posible. Hala ere, zenbait hizkuntzalari hauek ere posibleak ez direlakoan daude eta CV gehieneko estruktura bat postulatzen dute.

⁵⁸ Prozesu honen azterketa metrikoki zehatz baterako, ik. Feng (1998: 227-234).

⁵⁹ Hau kontzeptu kulturala dugu. Garai hau gutxi gorabehera K.a. 500-K.o. 220ko epea da.

zentzuaz lotutako hitzetara jotzen zen. Halaber, *ju-ma* «gurdi-zaldiak > gurdi»-n ez da hain harrigarria *ma*-ren zentzua erabat albo batera uztea. Orokorrean, garai honetan konposatu koordinatiboak areagotu eta menpetasunezkoak gutxitu ziren, eta azalpenik onenak honako hau dirudi: egitura koordinatiboak prosodian gertatu aldaketan ondorioz sortu ziren. Menpetasunezko konposatu batean, ordea, ABren esanahia A edo Bren esanahiaz erabat bestelakoa izango da,⁶⁰ eta beraz egitura prosodikoak soilik ez du honelako eraikuntzarik eragingo. Gauza bera esan dezakegu «subjektu-predikatu» eta «aditz-osagarri zuzen» egiturako konposatuez eta emaitzako aditzez. Hauek geroztik sortu ziren txineraren historian. Kasu hauetan ere, osagaien elkarketaren esanahia osagai bakoitzarena ez bezalakoa zen. Bi silabako hitz prosodikoak aurreko garaiko hitz monosilabikoak ordezkatzeko helburuaz sortu ziren. Hortaz, esanahi bertsua eduki behar zuten eta arrazoi honegatik ia beti egitura pleonastiko edo tautologikoa zuten. Ikusiko dugun legez, gure ustez euskaraz ere honelako zerbait gertatu da.

6. Aitzin-euskarazko hitz konposakera

Itzul gaitezen orain euskararen eremura eta, orain arteko gogoeta guztiak kontuan harturik, hel diezaiozun aitzin-hizkuntzaren hitz-konposakeraren analisiari. Funtsean, ez dugu etimologia berririk proposatuko, baizik eta arestiko lan batzuetan⁶¹ proposatu hainbat etimologiren azterketa «mikro-sintaktikoa» burutzen saiatuko gara, azkenik behin-behiniko hitz konposatuen sailkapen bat aurkeztuz.

Sailkapen hau egin baino lehen, aldeztu aurretiko ohar batzuk eztabaidaratzeari ezinbesteko deritzogu. Berauei ekingo diegu ondorengo hiru azpi-ataletan.

6.1. Hitz-eratorpena eta adjektiboa aitzin-euskaraz

Teorian, eratorpeneko baliabideak konposakerakoak baino berriagoak dira. Joera unibertsal hau euskaraz ere betetzen delakoan gaude. Hau ondorioztapen logikoa bide da honako fenomeno hau markatzen badugu: itxura arkaikoa erakusten duten konposatu gehienek bi erro lexematiko dituzte: *gi-bel*, *sa-bel*, *u-bel*, *goi-bel*, *sa-min* (< **sa-bin*), *su-min* (< **su-bin*), *ma-ker*, *mu-ker*, *a-ker* (< **han-ker*), *ez-ker*, *en-bor*, *zil-bor*, *sa-mur* (< **sa-bur*), *zi-mur* (< **zin-bur* (?)), *az-kar* (< **haz-kor*), *ze-kor* (< **zen-gor*)... Nolanahi ere, isolaturik agertzen direnean, hauetariko zenbait osagaik atzizki bat izan dezakete: *bel-tz*, *bor-tz*, *bur-u* (?),⁶² *gor-i* | *gorr-i*... Badirudi

⁶⁰ Adibidez, *Tian-zi* «zeru-semea», hots, «zeruko seme» ≠ *zi* «seme»; *qi-ren* «eskatu-pertsona > eskale» ≠ *ren* «pertsona».

⁶¹ Sarrean esan dugun legez, Lakarraren azterbidea erabiliko dugu gure analisisetan. Honek esparru teoriko zehatz bat onartzea dakar, baina hemen gakoa ez da teoria hau bere osotasunean egiazkoa den ala ez. Aurre-aitzin-euskaraz bi silabako hitzak izan balira ere, nekez ukatuko du inork *gi-bel*, *u-bel*, *os-pel*, *sa-min*, *su-min* eta abarrek hitzetan bi osagai monosilabiko antzeman daitezkeela, eta konposakeraren egitura hau emankorra zela. Ik., beraz, Lakarra (1995, 1996, 1997, 1998a, 1998b, 2002b eta batez ere 2002a) eta Gorrochategui & Lakarra (1996, 2001).

⁶² Mitxelena (1964b: 49-50) gogorarazten digu hitz honetarako Uhlenbeckek < aitzin-i.e. **b^hrū-* (ik. gr. ὄφρυς, skt. *bhrū-s*) proposatzen duela, nahiz eta berak etimologia hau ukatzen duen. Lakarraren iritziz, ordea (ahozko komunikazioa), Uhlenbecken aierua ez litzateke erabateko zentzugabekeria.

atzizki edo luzapen morfologiko hauek esanahi singulatzaille-moduko bat dutela. Garairik zaharreneko lexikorako egitura monosilabikoa postulatzen baldin badugu (**bur* > *bur-u*, *gor* > *gor-i* / *gorr-î*), eta haien forma historikoetan monosilabikoa k diren baina nolabaiteko atzizki singulatzaille bat duten hitzetarako erro-egitura (**bel* > *bel-tz*, **bor* > **bor-tz*),⁶³ orduan garai monosilabiko honetako hitz nominalak (izenek nahiz adjektiboek) zentzu abstraktua izateko joera zuten, atzizki singulatzailerik ez zegoelarik. Hau guztia planteamendu ausartegia izan daiteke, baina gure aburuz, konposatuen lekukotasuna, beraren alde mintzatzen zaigu ikuspegi formal zein semantiko batetik.

Honekin harreman estuan adjektiboaren gaia dago. Akitaniar inskripzioen hizkuntzaz (hots, aitzin-euskaraz) adjektiboaren kategoria zalantzarik gabe bazen: *AN-DOX-PONN-*, *CISSON-BONN-*, *UM.ME.SA.HAR*, *AHER-BELSTE*, *ASTO-ILUNN-*, *BAI-GORRIXO*, *HERAUS-CORRI-*, *ILUR-BERRIXO*, *LUR-GORR-...* Haatik, hemen arakatu nahi dugun hizkuntza zaharragoa da eta aurre-aitzin-euskarari dagokio, hots, Lakarraren teoriaren arabera postula dezakegun atzizki singulatzailerik gabeko hizkuntza monosilabikoari. Garai honetarako, adjektiborik gabeko hizkuntza bat proposatzeko tentaldia sor dakiguke. Izan ere, hainbat hizkuntza monosilabikotan (hauetariko asko Asiako Hego-Ekialdekoak dira) hitz nominalen zentzua abstraktua da eta ez dago zehaztuta eite ezaugarriari datxekionean. Hortaz, hitz nominal oro [-eite] da, eta izenen eta zenbakarien arteko harreman sintagmatikoak adierazteko **sailkakariak** erabili ohi dira. Hizkuntza hauetan, adjektiboaren kategoria ez bide dago ondo xedatuta, Rijkhoff-ek (2000) markatu duenez. Baina ikerlari beronek (2000: 221-222) gehitzen du honen inguruko hizkuntza-motak (adjektiborik gabekoak, V-N-A motakoak, V-N/A motakoak...) aldakorak direla eta mota «hutsik» normalean ez dagoela. Zehazki, adjektiborik gabeko hizkuntza-mota ez da oso egonkorra, eta mota honetako hizkuntza anitzetan adjektibotzat jo daitezkeen hitzen sorta bat bada, sorta hau oso murrizta bada ere.

Aurre-aitzin-euskara (lehen fasean behinik-behin) mota honetako hizkuntza zelakoan gaude. Honi buruzko azterketa sakona luzeegi gertatuko litzaiguke artikulatu honetan, baina beste nonbait xeheki aurkeztuko ditugun arrazoiengatik, (Martinez 2006a) ondorengo analisisian honako baieztapen honetatik abiatuko gara: aurre-aitzin-euskarak bazuen adjektibo-kategoria. Adjektiboaren kopurua agian mugatua zen, baina hauetariko bakoitzak agerpen-maiztasun handia erakusten zuen. Hau ondorioztatzeko honako fenomeno hau markatu nahi genuke: konposaturik zaharretan, adjektibozko zentzua duen osagaia beti, edo ia beti, bigarren kokalekuan agertzen da. Hala nola, *gi-bel*, *sa-bel*, *os-pel*, *u-bel*, *ar-bel*, *goi-bel* eta *zimel* (< **zin-bel*) konposatuetan, lehen osagaiak izenezko zentzua du, (ik. Lakarra 1995, 2002a) eta gure aburuz ez dago arrazoi irmorik zalantzan jartzeko isola dezakegun **bel* hori egungo «beltz» esanahiari dagokiola. Orobat, *ma-ker*, *mu-ker*, *an-ker*, *o-ker*, *ez-ker* eta *puz-ker* formetan, lehen osagaitik zerbait

Gure ustetan, arazoa da aitzin-indoeuroperatik euskarara igaro den hitz ziur gehiagorik ez dela. Bestalde, bat gatoz bi esanahien arteko hurbiltasuna oso eztabaidagarria dela dioskun Iván Igartuarekin. Hortaz, gure aburuz Uhlenbecken proposamena ezin dugu aintzakotzat hartu.

⁶³ -*Tz* atzizki hau < -*etz*-etik baldin badator (ik. akit. -*BELEX*, ib. -*beles*), hitz hauek aurrenekoekin lot ditzakegu.

ezagun atera ahal izatekotan, honek izenezko zentzua du. Hemen, **ker* isola dezakegun aitzin-forma «txar» esanahiari omen dagokio. Bi kasu hauek nabarmenenak dira eta ez da erraza honen tinkoa den beste adibiderik aurkitzea. Nolanahi ere, *sa-min*, *su-min* eta *kar-min*-en ere «izen + adjektibo» egiturako konposatuak bat izan ditzakegu, baldin eta adjektiboazko zen-tzua jatorrizkoa baldin bada. Kasu honetan, **bin* aitzin-formak «samin, mingarri» esanahia izango zukeen. Era berean, *za-kur*, *uz-kur* eta *ma-kur*-etatik agian «makurtu, uz-kurtu» esanahia duen **gur* osagai bat atera dezakegu, eta *ez-pal*, *her-bal*, *za-bal* eta *gar-bal*-etatik **bal* osagai bat, nahiz eta azken kasu honetan semantikaren nondik-norakoak ez dauden ikusmenean.

Dena dela, hizkuntza gehienetan gertatzen den legez, adjektibo batzuk testuinguru sintaktikoak baldintzatutako izenezko funtzioak izan zitzaizkete.

6.2. Konposakerarako motibazioa

Konposatu zaharrak arakatzeko, abiapuntu egoki bat honako galdera honi erantzuten saiatzea izan daiteke: zergatik ziren hitz hauek (hots, bi hitz monosilabikoz osatutako konposatu disilabikoak) hain ugari? Edo, bestela esan, zelango motibazioa izan zitekeen hizkuntzaren barnean hitz-mota hau horren jori bihurtzeko? Puntu honetan galdera honi ekingo diogu.

Gure ustez, Mitxelenaren azentu-teoriatik abiatzen bagara, konposatu zaharren egitura morfo-fonemikoa neurri batean ondo uler daiteke. Gogora dezagun Mitxelenak aitzin-euskararako postulatu duen azentu-sistema.⁶⁴ Honen arabera, azentua finkoa zen eta hitzaren bigarren silaban zegoen, hasierako ertzarekin lerrotatua. Honek esan nahi du unitate prosodikoak egitura yambikoa zuela. Salbuespenak ez dira falta eta ez bakarrik kanpoko faktoreek eragindakoak,⁶⁵ baizik eta bertako lexikoan ere.⁶⁶ Nolanahi ere, gure konposatuak (gogora dezagun, egiturarik arkaikoenekoak) egitura yambiko honi ederto dagozkio. Hauetariko hainbatetan, lehen osagaiak CV egitura du (**sa-*, **su-*, **za-*, **zu-*, **gi-*, **go-*, **ba-*, **bu-*, **lu-*), bigarren osagaiak gehienetan CVR egitura duen bitartean (**-bel*, **-bin*, **-bal*, **-bar*, **-ber*, **-bor*, **-bil-*, **-dur*, **-der*, **-dar*, **-ker*, **-gur*, **-gon*, **-zen*, **-zon*). Ez dago esan beharrik hau orokorpen bat besterik ez dela. Osagai bakoitzaren egiturak eta beraien arteko konbinaketak era askotakoak izan daitezke. Lehen osagaian, beste egitura hauek ere aurki ditzakegu: V (**o-*, **u-*), VS (**ez-*, **os-*), VR (**or-*, **al-*, **an-*, **en-*),⁶⁷

⁶⁴ Ik. Mitxelena (1977a: 405-424). Ondorengo analisisian Mitxelenaren teoria zuzentzat joko dugu. Arrazoiak beste toki batean aurkeztuko ditugu (ik. Martínez Areta, prestatzen).

⁶⁵ Ik. Leiç. *ceta* «zeta», *gorputz*, *mutu*, zub. *zéta*, *sóka*, *báke*, non bigarren silabako leherkariaren hasperenik ezak adierazten digun azentuera paroxitono erromanikoa aurrengo momentutik mantendu zela.

⁶⁶ *Bertze* / *beste*-k, esaterako, lehen silaban darama azentua dialekto guztietan, eta honek aitzin-euskarazko **bértze* batera bide garamatza. Bestalde, Leiç. *ikhusi* / *dakusa* motako txandaketek **dákusa* postularazten digute. Azentua lehen silaban omen zegoen hainbat aditz burututan. Berehala itzuliko gara txandaketa honetara.

⁶⁷ Hiru kasu hauetan **V-* zilegia zen ala **bV-* berreraiki beharko genukeen galdera albo batera utziko dugu. Hemen aurkezten ditugun hainbat forma segurueneguz sasi-berreraiketak dira, baina artikularen arazoa planteatu besterik ez dugu egin nahi oraingoan. Hortaz, fonetikaren inguruko xehetasunak baztertuko ditugu, baldin eta gure arazorako garrantzizkoak ez baldin badira.

TVS (**baz-*, **buz-*), TVW (**goi-*), TVR (**gar-*), SVR (**zil-*), HVR (**hur-*). Bigarren osagaian, ordea: TV (**-bo*, **-be*, **-go*), TVS (**-dats*), HVWS (**-hauts*), HVRS (**-huntz*), HVR (**-hur*), HVS (**-hots*). Baina arazoaren gakoa da lehen osagaiaren gu-txieneko egitura murriztagoa dela. Arrazoiren batengatik, badirudi lehen osagaiak higadura fonetiko nabarmenagoa pairatzen duela. Kasu batzuk esanguratsuak dira. Hala nola, **bur* elementua osorik dakusagu bigarren osagaian: *la-bur*, **zin-bur*, **sa-bur* (?). Lehen osagaian, ordea, honako hitz hauetan agertzen den elementua berbera baldin bada,⁶⁸ *r* galdu egin da: **bu-ger* (> *mu-ker*), **bu-bar* (> *bu-lar*). Beste forma hauetan, ez dago zalantzarik lehen osagaian azpian dagoen elementua *ur* dela, eta honen *r* ere galdu egin da: *u-bel*, *u-her*, *u-har*, *u-holde*. Beste hitz hauetan, azpi-forma *ur* izatea zalantzarriagoa da: *i-bar* (< **u-bar* (?)), *i-bai* (< **u-ban-i* (?)). *Zu-mar* (< *zu-nar* (?)), *zu-me* (< **zu-be(-ne)* (?)), *zu-haitz*, *zu-hain* hitzetan, argi dago lehen osagaian *zur* elementuaren azpian dela. Bigarren osagaian, ordea, *-r* bat ez da inoiz galtzen, lehenago aurkeztu ditugun hitz askotan ikus daitekeen bezala. Hauetariko aldaketa batzuetarako, motibazioa disimilazioa izan zitekeen, honen ondorioz elkartzan diren bi elementuak *r-z* amaituz gero, lehena erortzen delarik (**bur-ker* > *muker*, **bur-bar* > *bular*). Azpimarratu behar da lexikoan ez dagoela dardarkari beraz amaitzen diren bi elementuz osaturiko konposaturik (**zur-ker*, ***han-kon*; baina *bel-dur*, *en-bor*).

Gainerako kontsonantei dagokienez, ez da erraza adibide ziurrik aurkitzea. *Za-kur* forma **zan-gur* batetik badator (ik. Lakarra 2002a: 436) *-n* hori lehen konposatuan galdu bide da. Halaber, *a-ker*, seguruenez < **han-ker*.

Dauzkagun datuak oso zatikakoak dira eta beraien hurrenkera kronologiko bat ezartzea ez da batere erraza. Hortaz, datu hauetatik atera ditzakegun orokortasunak ezingo dira zehatzak izan. Gutxi gorabeherako formulazio bat honako hau izan liteke: delako elementu bat konposatuaren bigarren osagaiko kokalekuan bere forma «hutsean» agertzen da, konposatuaren lehen osagaikoan forma «lausotuan» agertu ohi den bitartean. Aldaketa hau normalean amaierako segmentu baten (normalean ozen baten) galera da.⁶⁹ Baieztapen honen aldeko lekukotasun bat hitz erreduplikatu zaharren sorta (*o-dol* < **dol-dol*, *e-der* < **der-der*, *go-gor* < **gor-gor*, *ze-zen* < **zen-zen*,

⁶⁸ Seguruenez, semantikoki ez da elementu bera, baina formalki berdin-berdinak dira.

⁶⁹ *FHV*-n ezarritako hasi-masiek ez digute laguntzen honen gainean inolako argirik botatzen. Izan ere, Mitxelenak ez ziharduen hemen darabilgun esparru teorikoan eta honek, onar dezagun alde zuretik, zailtasun larriak sorrarazten dizkigu hemen proposatu teoriak bere doktrinan txertatzeko. Ez da bateraezintasunen kontua. Kontua da Mitxelenak kronologia errealistago (hots, datu historikoetatik gertuago) batez ziharduela, eta, beraz, bere lanak ez die hemen planteatu galdekizunei erantzunik eskaintzen. Lehen osagaiaren kodan sudurkariet jasotako fenomenoak direla eta, adibidez, Mitxelenak (1977a: 309-310) *-n* / *-r* (*bel(h)aun* / *bel(h)aurikatu*, *egun* / *eguraldi*, *jaun* / *jauregi*, (*h)oin* / *Ax. orthu(t)s* «oinutsik») eta *-n* / *-Ø* (*egun* / *egu(b)erri*, *gizon* / *giza-*, *agin* / *RS. agika* «haginka, horzka») txandaketak adierazten dizkigu, baina ez du kasu monosilabikoen eta disilabikoen artean ezberdintzen. Bestalde, ez du kontsideratzen *a-ker*, *za-kur* eta honelako beste kasu batzuetan sudurkari baten erorketa dugun posibilitatea. Albokariak direla eta (1977a: 322-323), ezer-gutxi diosku hauek lehen osagaiaren kodak diren kasuez. Dardarkariei dagokiela (1977a: 337-338), ordea, Mitxelenaren oharrak erabilgarriago gertatzen zaizkigu, kasu honetan koda-erorketak nabariago direlarik: «Esta *-r*, en los compuestos arcaicos de (*h*)ur “agua” y *zur* “madera” (ronc. *zür*), se pierde ante segundo miembro con inicial consonántica y es sustituido por *h*, *g* o cero cuando éste empieza por vocal: vizc. ant. (RS 299) *ubera* “vado”, vizc. *ubil* “vórtice que se forma en los ríos”, aezc. a.-nav. sal. *ugalde* “río” [...];

a-dar < **dar-dar*)⁷⁰ izan liteke, baldin eta onartzen badugu erreduplikazioa, jatorriz, erabatekoa zela, eta ez zatikakoa (*o-dol* < **do-dol*, *e-der* < **de-der...*).⁷¹ Baina zatikako erreduplikazioak ere bigarren silabako azentuera iradokitzen du: CV-CV(R/S) egitura bat, non erro-silaba CV(R/S) den eta CV beronen zatikako erreduplikazio bat, hobeto ulertzen da erro-silaba horrek hasierako garaian azentua bazeraman.

Kontuak kontu, honen arrazoia azentuera izan liteke. Mitxelenak postulatu legez aitzin-euskararen azentuera deuterotonikoa bazen, aurre-aitzin-euskara monosilabikoaz azentua sintagmaren bigarren hitzean eroriko zen. Honek esan nahi du aztertzen ari garen hitz hauek guztiak prosodiaren aldetik oin yanbikoak⁷² izango zirela. Honela ondo ulertuko litzateke lehen osagaiak pairatutako higadura fonetikoak. Azenturik ezean, hitzaren azken segmentua eroriko litzateke (**bur-kér* > *mu-kér*,⁷³ **ur-bél* > *u-bél*, **zur-bé* > *zu-mé*, **zan-gúr* > *za-kúr*, **dol-dól* > *o-dól* (?)), baina azentupean forma «hutsa» mantenduko litzateke.

Orain galdekizun batzuk azalera dakizkiguke: nola sortu zen azentuera deuterotoniko hau? Nolakoa zen aurreko garaiko azentuera? Ez dago esan beharrik galdera hauek berreraikitzailearen ahalbide fidagarrietatik urruntxo geratzen direla. Nola nahi ere, zilegi begigu honen inguruko gogoeta labur bat tartekatzea.

Nahiz monosilabikoa, nahiz bestelakoa, badirudi aurre-aitzin-euskararen prosodiak bazituela oin metriko ezberdinak. Kontuan har dezagun —teoriaz behintzat— hizkuntza batek, hitz oro monosilabiko izanik ere, oin polisilabikoak izan ditzakeela, beren osagaiak lexikalizatzen ez diren bitartean.

Esan dugu gaingiroki testu arkaikoetan aurkitzen dugun hasperenketaren banaketak **e-khár-(ri)* baina **dá-kar* berreraikitzaera garamatzala. Kontuan hartzen badugu bai *e-z* hasitako aditz-forma burutugabeak, bai *da-z* hasitako aditz-forma burutuak morfologikoki oso zaharrak direla (ik. Trask 1995, Rijk 1995), txandaketa hau, gure aburuz, bigarren silabako azentua oraindik finkaturik ez zegoen garai bateko aztarna izan daiteke. Hauetariko lehen forma Mitxelenak (1977a: 65) postulatu **e-* aurritziaz hasitako aditz-klasean sartzen da.⁷⁴ Zein izan zitekeen **e-* honen eginkizuna?

sul. *zūbihotz* “parte central leñosa (lit. corazón) del roble”, *zūhāñ*, *zūhāintze* “árbol”, b.-nav. lab. *zūhāitz*, guip. vizc. *zu(g)aitz*, *zugatz* “árbol (bravío)” [...]. Exactamente de igual manera se comporta *lur* “tierra”, nom. sing. *lurra*: Leiz. *lup(p)eco* “subterráneo”, Onsa 97 *luppetic*, *lupperat* (*pp = ph*), guip. *lubizi* “corrimiento de tierras” (lit. “tierra viva”) [...].

⁷⁰ Ik. Lakarra (1995: 200-202).

⁷¹ Dena dela, kasu hauetan disimilazioa egon daiteke. Erreduplikazioa hasieratik zatikakoa ala erabatekoa zen auzia ez da batera erraza, corpusean xeheki erakutsiko denez. Lakarra (1995: 201-202, 2002a: 433) zatikakoaren alde azaltzen da; Igartua (2002: 383, 386), agian erabatekotik hurbiltuago, baina zatikakoaren posibilitatea ukatu gabe.

⁷² Termino honek, jakina denez, jatorriz kantitatea adierazten du: [∪ —]. Hemen, ostera, intentsitatea adierazten du, fonologia modernoak metrika klasikotik mailegatu duen zentzuaz (ik. Hualde 1997, urrunago joan gabe). Oin yanbiko batek, beraz, [_ _] egitura du.

⁷³ Errepika dezagun kasu honetan, bai eta erreduplikazioetan ere, disimilazioa ere faktore bat izan daitekeela.

⁷⁴ Trasken sailkapenean (1995: 208-211), aurizki hau 1, 2, 4a eta 4b klaseetan agertzen da. Baina sailkapen hau egungo euskarari dagokio. Diakronikoki 1 eta 2 klaseek egitura berbera dute, eta zatiketa banaketa lexiko bat besterik ez da: 2 klasekoen erroaren azken kontsonantea *n* da eta honen bokaleen arteko erorketaren ondorioz, ez du *-i*-rik. 4a klaseak *-ki* atzizkia du eta ziurren 1-2 klasetik sortutako klase bigarrenkaria da.

Traskek (1995: 212-213) ohartarazten du **e*- aurritzia atxikitzen zaien erro guztiak aditz-erro garbiak direla: *e-tor-ri*, *e-kar-ri*, *i-bil-i* (< **e-bil-i*), *j-antz-i* (< **e-antz-i*). Forma burutueta, aurritzia hau ez da agertzen (*na-tor*, *da-tor*, *ga-toz*, *da-kar*, *da-bil*). **E*- bi kasutan agertzen da: a) forma burutugabeetan (*i-kus-i*, *i-kus-te-*); eta b) hitz-eraketan (*i-kus-garri*, *i-kus-aldi*, *i-kus-gura*). Beste klaseetako aditzek, hots, ez-aditz-erroek edo izen-erroek, ez dute aurritzia hau bi kasu hauetan: *sor-tu*, *sor-tze-*; *sor-terri*, *sor-keta*, *sor-gabe*, *sor-berri*. Traskek ondorioztatzen du (1995: 213):

The obvious inference, therefore, is that the original function of the prefix **e*- was to nominalize a verbal root – that is, that a prefixed verbal root, without any additional morphemes, was formerly some kind of verbal noun. In other words, the radical of such a verb, the minimal free form involving a verbal root, was a verbal noun.

**E*- zernahi delarik ere, kontua da aditz-erro bat izen bihurtzen duela. Aditz-izen hauetan aurkitzen dugun azentuera hauxe da: *e-tór*, *e-kár*, **e-bil*, **e-kús*. Oin prosodikoak, kasu honetan, [_ - _] egitura zuen. Forma burutueta, ordea, aditz-erroaren aurrean aurkitzen dugun elementuak esanahi gramatikala du, ez da proklitiko eta, beraz, azentua darama. Aditz iragangaitzetan, hirugarren pertsonako formak izan ezik, elementu horrek izenordain zahar-moduko zerbait dirudi: **ná-bil*, **há-bil*, **gá-bil-tza*, **zá-bil-tza*. Beste formetan (hots, aditz iragangaitzen hirugarren pertsonetan eta deklinabide iragankor osoan),⁷⁵ **da*- elementua aurkitzen dugu, zeina, de Rijken argudio zentzudunei bagarraizkie, «hic et nunc» esanahiko adberbioa zen:⁷⁶ **dá-bil*, **dá-bil-tza*, **dá-kar-da*, **dá-kar*. Kasu honetan, beraz, oin prosodikoaren egitura [_ - _] edo (hirugarren elementua oin berean sartzekotan) [_ - _ - _] zen.

Honekin ez dugu esan nahi azentuera deuterotonikoaren sorburua «**e* + aditz-erro» moduko egiturak direnik,⁷⁷ baizik eta, jatorriz, [_ - _] egiturako oin prosodi-

⁷⁵ Datiboko komuztadurarik gabekoan, behintzat.

⁷⁶ Ik. de Rijk (1995). Aipatu banaketa azaltzeko, honela diosku (1995: 308-309): «Personally, I incline towards a third solution: that present-tense forms involving all three persons have a single underlying form in the case of *etorri* «come», *dator*, with its tense marker. When agreement for (first or second) person is required, the initial *d-* of this underlying form is replaced by a suitable agreement morph, *n-*, *h-*, *g-*, or *z-*. In the third person (or better in the non-person, in Benveniste's conception), no such replacement occurs». Bestalde, de Rijk deklinabide bat postulatu du **da*- erroarako: *dan* «lokatibo», *danik* «ablatibo», *dara* «alatibo», *daraino* «terminatibo». Nolanahi ere, gorabehera hauek ez dute gure planteamenduarien baliagarritasuna aldatzen. Aditz-forma burutueta agertzen zaigun **da*-k ez zukeen garapen fonetikorik jasoko, baizik eta forma burutueta erro orokorraren alomorfo sinkroniko bat izango litzateke. Misteriozua da zergatik ez dagoen aitzin-euskal lexiko osoan, aditz-forma burutuak salbu, aitzin-euskararako berreraiki daitekeen **d*-z hasitako errorik. Azalpen bat honako hau izan liteke: lehen silabak azentua bazeraman, orduan **d*- hau mantentzen zen: **dá-bil*, **dá-kar*, eta agian **dí-da-zu*, **dí-gu*, **dú-zu*, **dú-gu* eta honelako formak. Azken lau kasu hauetan, lehen lexema ez zen adberbioa izango, aditz-erroa baizik (< **e-din(-i)*, **e-dun(-i)*), baina hauek azentua leramakete eta ondorengo lexema izenordain enklitikoak izango lirateke. Azenturik ezean, silaba horren onset-a ahuldu eta erortzen zen. Azentuera hau, ikusiko dugun legez, zenbait erreduplikaziotan gertatzen zen: **de-dér* > *e-dér*, **da-dár* > *a-dár*. Antza denez, lexiko osoan zehar azentupean zeuden **dV*- egiturako sekuentzia bakarrak aditz-forma burutuak **dá-*, **dí-* eta **dú-* ziren. Dena den, ez dugu baztertu behar hasierako **d*- honen galderen jatorri bat uesteko **d*- > *l*- aldaketa zahar bat den hipotesia.

⁷⁷ Baina hipotesia hau ez dugu erabat baztertu behar. **E*- hau beste nonbait aurkitzen den galderari Schuchardtek ekion zion. Bere uestez (1921: 282-283), aditz-forma burutugabeen *e/i-* morfema *e-* edo *i-z* hasitako hainbat hitzetan aurkitzen dugun berbera da: *i-zen*, *i-zar*, *e-gun*, *i-gel*. Traskek ihardesten

koa bata beste hainbaten artean ([_], [' - _], [' - _ - _] (?) izan zitekeela, eta geroztik, arrazoiren batengatik, sintagma nominaletan emankortasuna jaso eta nagusitu zela, ia lexiko osoa deuterotoniko bihurtuz.⁷⁸ Hona hemen azentuera deuterotonikoaren sorreraren azalpen posible bat. Nondik-norakoak ilunak dira, baina emaitza argi dago: [_ - '] egitura sintagma nominalekin elkartuko zatekeen, eta azkenik [_] egiturako hitz asko [_ - '] egiturara igaroko ziratekeen.

Orain ikus dezagun beste posibilitate bat. Begira diezaiegun, berriro ere, sinologiak eskaintzen dizkigun fenomenoei. Kasu honetan, ikus dezagun, ez hizkuntzaren garai zaharretan, baizik eta dialekto modernoetan gertatzen dena. Erka ditzagun mandarin txinera, guǎngzhōu (Yuè familiakoa) eta shàntóu (Mǐn familiakoa) dialektoen honako forma hauek: (ik. Li & Thompson 1990: 817-818).

	Pekingo Mandarin	Guǎngzhōu	Shàntóu
«urre»	[tʃĩn-tsi]	[kəm]	[kim]
«urrael»	[tʃʰi-tsi]/[tʃʰi-tʰaŋ]	[tʰoŋ]	[ti]
«iñurri»	[ma-i]	[ŋei]	[hia]
«buztan»	[uei-pa]/[i-pa]	[mei]	[bue]
«arropa»	[i-ʃaŋ]	[sam]	[sā]
«ezezko aditz existentziala»	[mei-iou]	[mou]	[bo]
«eder»	[xau-kʰaŋ]	[lɛŋ]	[ŋia]
«jakin»	[tʃi-tau]	[tʃi]	[tsai]
«arbuiaigarri»	[tʰau-iɛn]	[tsɛŋ]	[lou]

dio (1995: 213-214): «But Schuchardt was working long before Michelena demonstrated that the verbal prefix was originally *e- in all cases, and the i- that occurs in *izen*, *izar*, *igel*, and so on, cannot possibly be derived from earlier *e-». Baina argudio honek ez du *e-gun* alboratzen, eta zerrenda honi *e-gur*, *e-lur* (bizk. *e-dur*) eta *e-ur-i* gehi diezazkiokegu, teoriatz behintzat *e- zaharra izan daitekeen artean.

⁷⁸ Gehi dezagun bidenabar azentuera deuterotonikoa tipologikoki oso bitxia dela. Hyman-ek (1977) aztertzen dituen 400 bat hizkuntzetarik, hamabik soilik dute bigarren silaban erortzen den azentu tinkoa. Honako hauexek dira (1977: 61): mongoliera, tolai, tsaxur, dakota, iparraldeko paiute, erdialdeko pomo, seneca, hegoaldeko paiute, araucera, baure, ignaziera, vogul. Hizkuntza hauen azentueraren azterketa sinkroniko nahiz diakroniko bat biziki balioetsua izango litzateke aitzin-euskararen garapenera argiren bat jaurtitzeko. Nolanahi ere, aurre-aitzin-euskarazko hitz kanonikoak ezin bazuen bi silaba baino gehiago eduki, orduan azentuera deuterotonikotzat zein histerotonikotzat jo daiteke, eta azken azentu-klase hau (azentu tinkoa azken silaban) askoz ere ohikoago dugu (97 hizkuntza Hyman-en sailkapenean, ik. 1977: 64-65).

Ezari dugun bigarren galdera (nolako azentuera izan zitekeen azentuera deuterotonikoa sortu baino lehen) urrunegi geratzen zaigu. Oharpen bakar batera mugatuko gara. Esan dugun legez, hizkuntza monosilabiko batean azentuaren esparrua ezin da hitza izan (honek silaba bakarra duelarik), sintagma baizik. Baina honek badu salbuespen bat. Hizkuntza monosilabiko baten azentu-esparrua hitza izan daiteke, baldin eta hizkuntza hau tonala baldin bada. Gertatzen dena da, ustezko aurre-aurre-aitzin-euskara batek tonu-mota batzuk galduz gero, geroztik sortutako aurre-aitzin-euskaraz erro homofonoak (baina esanahi ezberdinetakoak) aurkitzea espero genukeela, eta hau kasua den ala ez zehaztatzea konplikatu egia da.

Ikus daitekeen legez, guǎngzhōu eta shàntóu dialektoen forma monosilabikoei mandarinen forma disilabikoak dagozkie. Honek badu azalpen historiko bat. Txinarraren dialekto guztien ama-hizkuntza monosilabikoa zen. Mandarinez gainerako dialektoez baino gehiago zabaldu ziren aldaketa fonologiko batzuk zirela medio, lehengo bereizten ziren mandarinen hainbat erro homofono bihurtu ziren. Hala nola, guǎngzhōu-k [m] eta [n]-ren arteko oposaketa hitz-amaieran mantentzen duen bitartean ([kəm] «urre» / [kən] «tael»),⁷⁹ mandarinak ez du oposaketa hau mantendu. Bi adierazle hauen kognatua [tçīn] da dialekto honetan. «Urre» esanahia ezberdintzeko, lexema honi [-tsɿ] atxiki zaio eta era honetan hitz disilabiko bat sortu da. Li-k & Thompson-ek (1990: 818) azaltzen digute:

The threat of too many homophonous words has forced the language to increase dramatically the proportion of polysyllabic words, principally by means of compounding or adding on a derivational suffix. As an example of the latter, the second syllable of the disyllabic Běijīng word, [tçīn-tsɿ] «gold», was formerly a diminutive suffix. It has lost its diminutive meaning in the word [tçīn-tsɿ] and is now merely a part of the word for «gold». Let us also look at an example of the disyllabic Běijīng word obtained through compounding: [tʰau-iɛn] «contemptible». This is a compound historically derived from two monosyllabic words, [tʰau] «to beg» and [iɛn] «contempt». The Guǎngzhōu and the Shàntóu words for «contemptible» remain monosyllabic [...].

Demagun euskaraz honelako zerbait gertatu zela. Imajina dezagun, adibidez, *handi-n* eta *ham-ar-en* (< **han-bor* (?)> dakusagun **han* «handi (?)» elementuak jatorri bat duela (esate baterako, **ham* edo **hàn*), eta *an-dots-en*, *a-ker-en*, **an-untz-en* eta *an-dur-en* (?) dakusagunak, «lau hankako animalia», beste bat (esate baterako, **han* edo **hǎn*). Imajina dezagun, hurrenez hurren, hitz-amaierako *-m/-n* oposaketa *n*-ren alde galdu dela edo tonu-oposaketa tonurik gabeko bokaletan neutralizatu dela. Kasu honetan, bi adierazleak **han-en* neutralizatuko lirakeke, eta bi esanahiak ezberdintzeko baliabide bat beste elementu bat atxikitzea izango litzateke. Baina orduan, aukera ugari izan litezke. Lehen **han-ari* **-di* nahiz **-bor* gehi lekiok; bigarrenari, **-dots*, **-ker*, **-huntz*, **-dur* (?)... Hiztun bakoitzak bere asmaketa egin lezake eta hainbat kasutan konposatu osoaren emaitzak bestelako zerbait esan nahi lezake. [_ - _] azentueraren bidez elementu bereizgarria azpimarratuko litzateke. Hau erro homofono guztiakin gerta liteke, baina gainerako lexikoko hitzetarako ere eredu-moduan balio lezake. Ororekin beste azalpen bat izan liteke. Kasu honetan ere prosodiak sortzen ziren erro disilabiko hauen guztien katalizadore-moduan funtzioa zezakeen, disilabiko hauek guztiak oin yambikoak osatu eta azentuera hau lexikoa zabalduko zelarik.

Iván Igartuaren iritiz (ik. 2002: 381-387) erro bi- eta trisilabikoen jatorria erreduplikazioetan, erro monosilabikoen bestelako konbinaketetan eta «erro + atzizki» loturretan bilatu behar dugu. Honela *gizon*, *andere*, *seme*, *alaba*, *hilerri* eta abarreko hitzak sortuko ziratekeen. Lotura hauetatik azentuera deuterotonikoa lexikoa barrera hedatuko zatekeen. Nolanahi ere, bere analisisan hizkuntza garai monosilabikotik polisilabismo orokor batera igaroko zen, garai disilabiko bat eta garai trisilabiko baten arteko ezberdintasunik nabaritzen ez duelarik.

⁷⁹ Txinarraren txanpon-mota bat.

Erreduplikazioetara mugatzen baldin bagara, prozesua honako era honetan gartuko zatekeen. Garairik zaharrenean (Igartuaren «aitzin-euskara I» delakoan) erro guztiak monosilabikoak izango ziratekeen eta CVR/S egitura izango zuketean. Garai honetan, erro guztiak monosilabikoak izan arren erreduplikazioa baliabide espresibo baten moduan erabil zitekeen, honela CVR/S-CVR/S egiturako eraikuntzak sortu zirelarik. Geroztik (bere «aitzin-euskara IIa» delakoan), erreduplikazio hauek erro disilabikotzat berrinterpretatuko ziratekeen eta honela [_] [_] [_] [_] egiturako sekuentzietan hitz disilabikoak sortuko, > [_] [_ - '] [_]. Hala nola: **goR-góR*, **zen-zén*, **das-dáts*. Azkenik, erreduplikazio hauetan lehen osagaiaren koda disimilazioz eroriko zatekeen: > *go-gór*, *ze-zén*, **da-dáts*. Honek azentua (edo nolabaiteko azentuera) bigarren silaban inplikatzeko du. Gainerako lexikoa [_ - '] egitura honetara egokituko zitzaiokeen eta azentuera deuterotonikoa sintagma nominaletan behintzat hedatuko zatekeen.⁸⁰

Azentuera deuterotonikoaren benetako jatorria ez dago batere argi. Hemen zenbait aukera aipatu besterik ez dugu egin, baina kontuan hartu behar dugu deskribatu ditugun hiru prozesuek emaitza berbera eragingo zuketela: azentuera deuterotonikoaren zabalkuntza eta hitz-eraketaren iturburu emankor bat, zeinaren bidez [_] egiturako hainbat erro, bai epitetizazioa, bai beste izen batekin elkartzea, bai esanahi singularzaileko atzizki baten atxikidura, bai erreduplikazioaren bidez, [_ - '] egiturara egokitu ziren. Hona hemen lan honetan ezarri nahi genukeen hipotesi nagusia: aurre-aitzin-euskaraz, halako une batean azentuera deuterotoniko demarkatzailearen orokorpen bat lexiko gehientsuan (batez ere esanahi singularzaile/zehaztatzailea zuten izenezko eraikuntzetan) hedatu zen, zeinaren bidez sintagma nominalen eraketa nagusiki konposatu sintagmatiko yanbikoak eraikitza bideratuta zegoen, hau da, bi lexema monosilabikoz osaturiko sintagma disilabikoak, azentua bigarrenean erortzen zelarik: *gi-bél*, *a-kér*, *en-bór*, *os-tóts*... Sintagma nominaletan disilabikoak izateko joera handia zuten, hizkuntzaren egitura prosodikoak eskatzen zuelako. Posiblea da garai are zaharrago batean hitz gehienak, edo guztiak, monosilabikoak izatea, [_] egiturakoak. Aurre-aitzin-euskaraz, egitura berri bat sortu zen: [_ - '], non gidoiak muga lexematikoa adierazten zuten, nahiz eta [_] egiturak ere bizirik zirauen. Geroztik, hiztunek bi osagai hauen interpretazio analitiko bat burutzeko gaitasuna galdu zuten, eta sintagma disilabikoa lexikalizatu eta hitz disilabiko bihurtu zen. Lexikalizazio honen emaitza semantikoa endozentrikoa nahiz exozentrikoa izan zitekeen (*a-ker*, *ar-bel*; baina *or-tuts*, *o-ker*); bai eta izenezkoa nahiz adjektibozkoa (*sa-bel*, *en-bor*; baina *an-ker*, *sa-kon*).⁸¹

Hipotesi honek gauza franko azaltzen dituelakoan gaude. Adibidez:

⁸⁰ Erreduplikazioen arazoak semantikaren inguruko zehaztapen batzuk behar ditu. Moravcsik-en ustetan (1978: 316-325), erreduplikazioak beti esanahi markatu bat adierazten du. Forma ez-erreduplikatuarekin erkatzen baldin badugu, forma erreduplikatuak adierazten duen *ñabardura* kuantitate, intentsitate, txikigarritasun, moteltze eta abar izan daiteke. Aitzin-euskarazko erreduplikazio klasikoek (*adar*, *adats*, *eder*, *gogo*, *gogor*, *odol*, *zezen*, *zozo*), ostera, semantikoki izen neutroak dirudite, inolako *ñabardurarik* gabekoak. Baina, zalantzarik gabe, hemen «desemantizazioa» izan liteke tartean. Edozein kasutan, zaila da asmatzea zein zen erreduplikazioaren jatorrizko esanahia.

⁸¹ Dena den, esanahia adjektibozkoa izanez gero, orduan exozentrikoa izan behar du halabeharrez.

- a) bi osagaiz osaturiko hitz disilabiko hauetan (*gi-bél, a-kér, en-bór, ez-kúr, er-lé, os-tóts...*), badaude konposatuetan agertzen diren baina kokaleku isolatuan mantendu ez diren elementu asko. Hauek izenak izatekotan, epiteto bat har zezaketen oin yanbiko bat osatzeko; hala nola, **sa-* elementuak ez du euskara historikoan bizirik iraun, baina hainbat epiteto monosilabikorekin konbinatuta, bai: *sa-bel, sa-min, sa-kon, sa-mur, sa-(i)-ets (?)*... Halaber, **han-* elementuak oso emankorra dirudi aitzin-euskaraz, baina epiteto edo beste elementu batekin batera soilik agertzen da: *han-di, a-ker, an-dur (?)*, *an-dots*, **han-huntz...* Adjektiboak izatekotan, kokaleku atributiboan agertu behar dute, izen baten modifikatzaile-moduan; hala nola, **-bel* erroa *gi-bel, sa-bel, ar-bel, u-bel* eta *os-pel*-etan ikus dezakegu, baina inoiz ez kokaleku isolatuan. Gauza bera **-ker* elementuari dagokionez: *a-ker, ez-ker, ma-ker, mu-ker, o-ker, puz-ker...*
- b) bi elementu hauen elkartzea sarritan erredundatea da argi eta garbi esanahiarren aldetik. Adibidez, **han-* elementuak, berez, badu konnotazio deunga, zorrigaiztokoa. Ez da kokaleku isolatuan agertzen, baina negatiboak diren adjektiboak itsasten zaizkio (*a-ker, an-dur*), seguruenez ñabardura ezberdinak adierazteko eta era honetan esanahi ezberdinak sorrarazteko. Halaber, **-bor* «borobil» epitetoa berez borobil diren izenei itsasten zaie: *en-bor, zil-bor*. Corpus lexikoan adibide gehiago aurkituko ditugu. Kontua da hauxe dela, hain zuzen, egitura prosodikoaren pean dagoen hitz-eraketa batetik espero daitekeena. Aurreko atalean ikusi dugu nola txinera ertainean tautologia sintaktikoak barra-barra sortzen diren oin prosodiko disilabikoak eraikitzekeo prozesua dela medio (*lin-mu* «basoak-zuhaitz > basoak», *ju-ma* «gurdi-zaldi > > gurdi», endozentrikoak; bai eta *cao-mu* «belar-zuhaitz > landaretza», *dong-jing* «gogotsu-lasai > jarduera», exozentrikoak). Aurre-aitzin-euskarazko hitz disilabikoetan, tautologia sintaktikorik ez da, (oso eztabaidagarriak diren kasu gutxi batzutan izan ezik), baina bi elementuen arteko erredundantzia semantikoa, gure aburuz, nabarmena da kasu askotan.
- d) eztabaidatzen ari garen hizkuntzarako, Lakarrak (1995) iradoki du hitzak monosilabikoak (*ke, su, gai, gau, har, gar, hil, lan, haitz, antz, hats, gaitz*) ala disilabikoak (*habe, aho, ale, harri, begi, behi, beso, eme, abar, adin, behor, behar, gizon, sagar, albo, argi, garbi, zaldi, argal, aita, leiho*) zirela. Testuinguru honetan, beharbada hitz monosilabikoen kopuru handiagoa espero genuke. Errepika dezagun hitz monosilabikoa, [_] egiturakoa, emankor mantentzen dela. Hitz monosilabikoek oinarritzko lexikoko esanahiak adierazten dituzte: *ke, ur, lur, su, zur, hats, hotz, hatz*. Baina eremu semantiko honetako kontzeptu ugari adierazle disilabikoek ordezkatzten dituzte: *buru, bihotz, beso, aho, begi, esku, harri, mendi, bide, egur, lagun, gizon, argi*. Teorian behintzat, silaba bat edo bi silabako hitzak bakarrik izan ditzakeen lexiko batetik espero genuke bi silabakoek esanahi eratorriagoak ordezkatzaten. Hau hobeki uler daiteke, agian, prosodiak oin yanbikoak ugaldtu arazten bazituen.
- e) zenbait konposatu zaharretan, badirudi lehen osagaiaren koda (beti ozen bat) galtzen dela: *ur- + *-bel > ubel, zur- + -haitz > zuhaitz, lur- + -bizi > lubizi, *zen- + -gor > zekor, *zan- + *-gur > zakur (?)*, **bur- + *-ker > muker*. Esku-liburuetan fenomeno hau sinkronikoki azaltzen da, baina historikoki ondo

uler daiteke azentuera deuterotoniko bat eta halako intentsitate bat bigarren osagaien onartzen baldin baditugu.

- f) azkenik, gure hipotesiak Lakarrak postulatu erreduplikazioen sorrerari azalpen bikaina eskaintzen dio. Haren iritziz,⁸² erreduplikazioa, batez ere zatikakoa, hitz eraikitzeke baliabide emankorra zen; horrela, TVR egiturako erro monosilabiko batetik TV-TV eraturiko erreduplikazio bat erator zitekeen (**dar* > **da-dár*, **der* > **de-dér*, **dol* > **do-dól*, *gor* > *go-gór*); halaber, TVS > TV-TVS (**dats* > **da-dáts*); SVR > SV-SVR (**zen* > *ze-zén*); TV > TV-TV (**go* > *go-gó*, **di* > **di-dí*); SV > SV-SV (**zo* > **zo-zó*). Gure hipotesiaren esparruan, zatikako erreduplikazioa erro monosilabikoak oin yanbiko bihurtzeko baliabide «expresibo»-tzat jo daiteke, orokorra den [_] > [_ _ _] prozesuaren bidez. Forma erreduplikatuak gehitzen zuen ñabardura ez dago erabat argi, baina badirudi oin yanbikoak behar zituen prosodiak erreduplikazio disilabikoen areagotzearen alde jardun zuela.⁸³

Orokorpen honetatik at, kontuan hartzeko moduko hitz monosilabikoen zerrenda bat geratzen da. Hauetariko zenbaitek HV(W)S egitura dute eta izen abstraktuak dira edo nolabaiteko esanahi «metafisiko» bat dute: *hats*, *hatz*, *hits*, *hitz*, *hots*, *huts*, *hauts*. Beste hainbatek CV(r) egitura dute eta oinarrizko lexikoko kontzeptuak (elementuak, adibidez) adierazteaz gain, zenbakaitzak dira: *ur*, *zur*, *lur*, *su*, *ke*. Ikus ditzagun beste batzuk: *antz*, *gai*, *gaitz*, *gar*, *gau*, *gor*, *gun*, *gur*, *hun*, *lan*, *min* (< **bin*), *bits*, *putz*, *zin*, *zor*. Gehienak hitz abstraktuak edo izen zenbakaitzak dira. Edozein kasutan banakako esanahi argia («animalia-mota», «zuhaitz», «zuhaitz-mota», «fruitu», «fruitu-mota», «lore», «gorputz-parte», «pertsona», «gizon», «emakume», «lagun», «ahaidetasun-mota», «mendi», «ibai»...) dutenak gutxi dira.⁸⁴ Gure aieru lausoa hauxe da: hitz hauen izaera semantikoa ez zen erabat bateragarria ez atzizki singulatzailleekin (-*le*, -*di*, -*ti*, -*i*, -*u*, -*e* (?), -*o* (?), -*so*, -*to*, -(*e*)tz) ez eta epitetoekin (**bel*, **bor*, **bur*, **kar*, **ker*, **gur*) ere. Beraz, azentuera deuterotonikoaren erakarpenari eutsi zioten. Dena den, konbinaketa bakoitzak bere semantika zuen. *Su-* + **bin* > *sumin* konbinaketak, esaterako, bazuen halako logika bat: «su min-

⁸² Ik. Lakarra (1995: 201-202) eta Gorrochategui & Lakarra (2001: 412).

⁸³ *Gogor* eta agian **dadats* (< **dats*-en, egungo *lats*-en, erreduplikazioa?) izan ezik, gainerako erreduplikazioek ez dute beren forma ez-erreduplikatua euskara historikoaren lexikoan mantendu. Honek pentsaraz liezaguke erreduplikazioa erro monosilabiko batetik oin disilabiko yanbiko bat sorrarazteko (hots, [_] egiturako erro bat orokorrigo zen [_ _ _] egiturara egokitzeko) baliabide formalak besterik ez zela. Honek esan nahiko luke forma erreduplikatuak ez liokeela inolako ñabardura semantikorik gehituko forma ez-erreduplikatuari. Hau (erreduplikazioak inolako esanahi markaturik ez izatea) ez bide da hizkuntza erreduplikatzaileetan gertatzen. Ikertu beharko litzaiteke beste hizkuntzarik den, non erreduplikazioen forma ez-erreduplikatuak lexikotik desagertu diren.

⁸⁴ Adibidez: *haitz*, *bar*, *hatz*, *haur*, *hor*, *hortz*, *huntz*, *hur*, *oin*, *soin*, *lats*. Hauetarik, *haitz* < **anetz*, Mitxelena (1955: 41); *har* < *(*h*)*anar* (erronk. *ān*); *hatz* «atzamar» bizkaieraz soilik aurkitzen dugu (frantziar dialektoetan *hatz* «apo» nahiz *hatz* «oinatz, arrasto» ditugu); *hortz* eta *huntz* monosilabikoak dira baina luzapen morfologiko bat dute; *oin* eta *soin*, Mitxelena (1977a: 139-140) monosilabikotzat jotzen ditu (zub. *huñ*, erronk. *soin*), baina gure ustez nekez sinets daiteke hauek ez direnik < **on-i* eta < **son-i* eratorzen, hurrenez hurren. *Hortaz*, *haur*, *bor*, *hur* eta *lats* gel-dituko litzaizkiguke azaltzeke.

gots > sumin». Halaber, *zur-* + *-i* > *zur-i* «zuraren kolore duen», *ur-* + **-bel* > *ubel* «ur beltz dirudien > ubel». Badirudi izen zenbakaitzek atzizki singulatzaileak nahiz epitetok har zitzaketela beren autonomia galdu gabe. Banakako esanahia duten erro monosilabikoak, ostera, atzizki singulatzaile bat nahiz epiteto bat hartutakoan, lexicizatuta geratzen ziren: **harr-* «harri» + *-i* > *harri*, **bur-* «buru» + *-u* > *buru*, **han-* «animalia» + *-ker* «gaizto» > *aker*. Nolabait, azentuera deuterotoniko demarkatzailea esanahi singulatzaile edo zehaztatzaile batekin elkartuta dago. Ikusiko ditugun konposatu zaharren artean, esaterako, ez dago izen abstrakturik.

6.3. Aitzin-euskarazko konposatuak

Corpus lexikoari heldu aurretik eta aurretiko gogoeta hauei bukaera emateko, aurre-aitzin-euskarazko konposatuei buruzko hipotesi hau nola batera daitekeen konposatu berriagoetan (akitaniera edo aitzin-euskarazkoetan) suma daitezkeen fenomeno fonetikoekin zehaztu nahi genuke.

Mitxelenak *FHV*-n bere azentu-teoria aurkeztu ondoren, markatzen du hau ez zaiela konposatuetan gertatzen diren prozesu fonetikoegi egokitzen. Hauetan, azentua bigarren osagaiaren lehen silabak darama, eta lehen osagaiak bi silaba baldin baditu, bigarrena erori egiten da: Leiç. zub. *arthalde* (< *ardi-* + *-(t)alde*), *arthegei* (*ardi-* + *-(t)egi*). Baina, konposatuez kanpo azentuera deuterotonikoa baldin bazen, ez dago ulertzerik nola ustezko **ardi-* batek konposatuetan bere azentupeko silaba galdu ahal izan zuen. Hona hemen Mitxelenak arazo honen aurrean iradokitzen duen konponbidea (1977a: 418):

Dentro siempre de la hipótesis inicial, según la cual la aspiración está condicionada por la posición del acento antiguo, hay que recurrir a una especie de «principio de complementaridad»: los hechos, que ninguna de las dos hipótesis basta a explicar, pueden explicarse por la aplicación conjunta de ambas, a pesar de su incompatibilidad. La contradicción se salva en buena parte admitiendo que la generalización del acento fijo sobre la segunda sílaba es más reciente y posterior por lo tanto a la pérdida y cambio de timbre de las vocales en el miembro inicial de los compuestos.

Azken hipotesi hau onartzeak orain arte zirriboratu dugun (eta Lakarrak bere 1995eko artikulutik proposatu duen teorian oinarritzen den) esparru teorikoa kinka larrian jarriko luke. Guk onartu dugu: a) *ze-zen*, *go-gor*, *ar-bel*, *u-bel*, *a-ker* eta honelako hitz disilabikoak konposatu zaharrak direla, eta, izan ere, hizkuntzan aurkitzen diren zaharrenak, hiru silabakoak (*ar-talde*, *u-holde*, *gi-harre*...) berriagoak diren bitartean eta b) hauetariko batzuen lehen osagaien aurkitzen dugun higadura fonetikoa azentuera deuterotoniko baten ondorioz sortu zela. Mitxelenaren eragozpenak kontuan hartuz, azentuera deuterotonikoaren ezarketa lehen osagaiaren bokalaren galera edo timbre-aldaketa baino berriagoa dela onartzen badugu, orduan aurreko baieztapenatarik, batek behintzat oker izan behar du.

Halaber, konposatuen lehen osagaien azken bokalaren apokopea aztertzen duela, *iturri-* + *-buru* > *iturburu* eta *begi-* + *-azal* > *betazal* kasu, Hualdek (1995: 185) ohartarazten digu: «This shows that the accent could not have been assigned counting from the beginning of the word». Euskalari honek hitz-mailako goragunerik gabeko azentuera bat berreraiki du aitzin-euskararako, zeinaren bidez azentua talde proso-

dikoaren azken silaban ezartzen zen beti. Beranduago, konposatueta eta zenbait «hitz + enklitiko» loturatan, azentu-arau baten bidez azentua beti lehen osagaiaren azken silaban ezartzen zen, nolabait egitura sakonean zuen azentuera testuinguru honetan azaleratzen baitzen. Honela, zenbait sintagma nahiz kategoria gramatikal (plurala kasu) azentuera markatu batez lexikalizatu ziren. Honek azentuera markatuaren eta ez-markatuaren arteko oposaketak sorrarazi zituen. Hala nola, *sagu zaharra* sintagmak jatorriz *sagu zaharrà* azentuera zuen, baina esanahi eratorria adierazteko *zaharra*-k aurreko osagaiaren azentuera sakona agertarazten zuen eta era honetan postposizio aurre-azentuatzaile bihurtzen zen: *sagú zaharrà*. Bertsua gertatzen zen konposatu-moduko beste eraikuntza batzuekin. Pluraleko morfema, esaterako, seguruenez adierazle enklitiko batetik dator eta hau ere aurre-azentuatzaile bihurtu zen (hots, *gizon + -(h)ak > gizona*), bai eta gero atzizki aurre-azentuatzaile moduan lexikalizatu diren beste zenbait enklitiko ere (*gizona + -gaz > gizona-gaz*, *seta + -ti > setáti*, eta abar).

Muga gaitezen orain Hualderen konposatuen azalpena. Hona hemen haren esanak (1995: 184):

In present-day western varieties, compounds are normally accented on either the last syllable of the first member or the first syllable of the second member, with preferences depending on the variety. In Hualde (1993a) I assume that the original rule was accent on the last syllable of the first member fundamentally for two reasons. One reason is that this pattern seems to be more widespread. A second, more important reason, is that accented suffixes are, for the most part, preaccenting; that is, they assign an accent to the preceding syllable, as in /sagarr-'ak/ *sagárrak* «apples», /lotsa-'ti/ *lotsáti* «timid». This would be an indication that the original rule was for the accent to fall on the last syllable of the first member.

Honela, Hualdek (1993a: 38) zenbait kasu azaltzen dizkigu, non berak postulatu azentuera (batik-bat Mitxelenaren) berreraiketei ondo egokitzen zaien: **abari bagako egun > *(a)bari-bako-eun > *bari-(b)ako-un > *bariakun > *bariaku > *baríku* «ostiral». Halaber, bizkaieraren hainbat herritan «astearte»-rako hitza *Martitzen* da, Mitxelenaren arabera **marti(t)z-egun*. Hualderen aburuz, azentuera **martitz-egun* baldin bazen bilakaera fonetiko ederki ulertzen da.

Bariku-ren kasuan hain iluna den esamolde idiomatiko batean oinarrituz azentu zaharraren inguruko ondorioak ateratzeari behintzat ausartegia baderitzogu ere, printzipioz bilakaera hauek Hualdek postulatutako (eta datuek baieztatzen dituzten) arau aurre-azentuatzaileei ondo dagozkie. Baina galdera da: zein azentu berre-raiki nahi dugu? Edo bestela esanik: zeri esaten diogu «aitzin-euskara»? Eta azkenik, nolako hedadura dialektologikoa eman nahi dio Hualdek egitura aurre-azentuatzaile hauen zahartasunari? Bi gauza markatu nahi genituzke: a) egitura aurre-azentuatzaile hauek ez dira dialekto orotan ematen. Aitzitik, Mendebaldeko eskualdean bakarrik aurki daitezke, eskualde honen hedadura garai zaharretan (askoz ere) zabalago izan bazitekeen ere; b) Hualdek jorratzen dituen hitzak neurri handi batean maileguak (edo mailegu-eraikuntzak) dira. *Martitzen*-en kasuan argi dago, baina bai **abari-bagako-egun*, bai **martitz-egun*, proposatu etimologia zuzena izatekotan seguruenez latindar espresioen kalkoak dira: «dies sin cena» eta «dies Martis». Honek *terminus post quem* inplikatzeko du: ezerk ez digu ziurtatzen erromatar eragina

jasotzen hasi baino lehenago arau aurre-azentuatzaile honek jadanik funtzionatzen zuenik... funtzionatzen zuen tokietan.

Nolanahi ere, guk ez dugu zalantzan jartzen Hualdek deskribatu gertaerak ez direnik oso zaharrak. Esaten ari garena da ez direla pan-dialektalak. Hau guztia ez da kronologiaren kontu bat, topologiarena baizik. Dialekto asko dituen hizkuntza baten iragana zentzu orokorrean ikertzen duen berreraikitzaileak irizpide diakronikoetan oinarritu behar du, baina, iragana zentzu orokorrean baino, dialekto guzti horien sorburua ikertu nahi duenak, ostera, irizpide diatopikoetan oinarritu behar du: berreraiketak (edo berreraiketaren azternek) dialekto orotan jaso izan beharko du, kronologia zein-nahi ere den.

Ezar dezagun adibide bat. Hualdek (1995: 178-181), bizkaieraz azentuera markatua duten hitzez ari dela, latinetik hartu diren eta egun azentuera markatua duten zenbait mailegu zahar aurkezten dizkigu:

a. <i>dénpora</i>	< tempora	b. <i>autóno</i> «irail»	< autumnu-
<i>ántzar</i> «antzara»	< anser	<i>doméka</i> «igande»	< dominica
<i>géla</i>	< cella	<i>eskóla</i>	< schola
<i>léku</i>	< *luecu < locu-	<i>makílla</i>	< baccilla
<i>sékula</i>	< saecula	<i>puxíka</i>	< uēsīca
		<i>ki(n)púla</i>	< caepulla

Datu hauen aurrean Hualdek zera dio: «If regular stress had fallen on the second syllable at the time these words were adopted, the words in (5b) should not have an exceptional accentual pattern; rather, they should have become unaccented». Ados gaude. Azentuera [_ ́ (_) -] egiturakoa⁸⁵ izan balitz eta beraz bizkaiera historikoan (edo Mendebaldeko eskualdean) aurkitzen dugun (- _ _ ́) azentuera garai honen ondoren sortu izan balitz, hitz deuterotonikoak ez-markatutzat joko ziratekeen eta egun hitz ez-markatuak izango lirateke. Gainera, ohar gaitezen hauetariko mailegu batzuk oso zaharrak direla: *eskóla*-k (< *schōla*) ez du diptongatzen, *makílla*-k (< *bacīlla*) eta *ki(n)púla*-k (< *caepūlla*) bokalismo erromaniko zaharra dute, eta *géla*-ren, *makílla*-ren eta *ki(n)púla*-ren belareek ez dute palatalizatzen bokal aurrekariaren aurrean. *Kipula* mailegua bereziki garrantzitsua da, beste dialektoetan *tipula* baitugu, eta honek iradokitzen digu hitz hau erromanikotik euskarara igaro zen momentuan palatalizazioaren prozesua burutzen ari zela seguruenik. Dena den, onartu behar da beste zenbait kasutan mailegu-igarotzearen garaia are zaharragoa izan litekeela (*gela* kasu).⁸⁶ Demagun mailegu hauek II. mendean igaro zirela Mendebaldeko eskualdeko aitzin-euskarara (data arbitrario hau onartzekotan, Hualde-

⁸⁵ Aurrerantzean, honako sinbologia hau erabiliko dugu: (- _ _ ́)-k hitz-mailako demarkatasunik gabeko talde-azentuera oxitonoa esan nahi du, Hualdek jatorrizkotzat jotzen duena; [_ ́ (_) -]-k, ostera, azentuera deuterotoniko demarkatzailea esan nahi du.

⁸⁶ Baina *gela*-ren kasuan, orduko azentuera deuterotoniko izan balitz ere, egun emaitza bera izango genuke: azentuera markatua. Adibide gehiagotarako, ik. Hualde (1993a: 36). Interesa dakizkigukeen maileguen artean (hots, egun azentuera markatua duten baina garai zahar batean mailegatu izan zirenen artean), honako hauek ditugu: *akúllu* < lat. *ācūlēs*, *apóstolu* < lat. *āpostōlus*, *dénda* < lat. *tenta*, *erregiña* < lat. *rēgīna*, *estárta* < lat. *strāta*, *gaztelu* < lat. *castellum*, *górta* < lat. *cohort(em)*, *gúra* < lat. *gūla*, *keriza* < lat. *cērēsīa*, *kollára* < lat. *coc(h)lēar*, *txásta* < lat. **tastāre*, *vitéra* < lat. *dīgītālis*.

ren aldekoa genuke), eta beraz hizkuntza honek bazuela (- _ _ ´) egitura prosodiko. Honek ez du frogatzen hau euskalki guztien azentuera zaharra denik, baldin eta beste dialektoetan azentuera berau edo beronen aztarnarik aurkitzen ez baldin badugu.

Ageri denez, iradoki duguna da «aitzin-euskara» izendatzen dugunaren garaian (hots, I., II. eta III. mendeetan, akitaniar lekukotasunen garaian) jadanik zenbait azentuera elkarren aldamenen izan zitezkeela. Badirudi euskalariok «aitzin-euskara» hau berreraiketa ororen diana bihurtu dugula, dialekto ororen lekukotasun orok derri-gorrez hizkuntza-fase hau abiapuntu eduki behar bailukean eta hizkuntza-fase hau uniforna izango bailitzan. Baina gogora ditzagun Mitxelenaren hitzak (1981: 35-36):

Si tomamos una situación (un estado de lengua) como inicial, esto sólo ocurre por razones de conveniencia, de comodidad, si no por triste necesidad, ya que siempre habrá que empezar el relato, si no *ab ouo*, sí al menos a partir de algún estado de cosas que se elige para que haga de punto fijo en el océano del devenir universal.

Hualdek ez du frogatzen (- _ _ ´) egitura baino lehenago ez denik [_ ´ (_) -] egiturako beste zaharrago bat izan. Bere teoriaren arabera, jatorrizko azentuera hitz-mailako demarkatasunik gabeko talde-azentuera oxitono zen. Honetatik aurrera, zuberotar-erronkariar azentuera gaskoiera eta aragoieraren eraginaren menpe demarkatzaile paroxitono bihurtuko zatekeen, Mendebaldekoak azentuera zaharra mantenduko zukeen bitartean. Aurreko mendeetan Lapurdiko kostaldean ere izan zen Erdialdeko sistemari dagokiola, ustez Hualdek (- _ _ ´) > [_ ´ (_) -] aldaketa postulatzen du. Baina demarkatasun-sistema hau erlatiboki bitxia da. Ez da ondo ikusten zer dela eta eskualde honetako euskarak ez zuen bestelako demarkatasun-sistema bat hartu, oxitonoa (hitzaren azentuera nagusia demarkatzaile bihurtuz) edo paroxitonoa (eragin erromanikoaren bidez) esaterako. Azentuera hau arkaismozat jotzeari bidezkoagoa deritzogu.

Hortaz, gure aieruaren arabera aurre-aitzin-euskararen azentuera [_ ´] izan zen (hau deuterotonikotzat nahiz oxitonotzat jo daitekeelarik). Tri- edo tetrasilabismoa sortu zenean, orduan [_ ´] > [_ ´ (_) -], hots, demarkatasun deuterotoniko hutsa sortu zen. Hemendik aurrera, eta sistema honen bitxitasun erlatiboa dela medio, zatiketa dialektala hasi zen, seguruena eragin erromanikoa jasotzen hasi aurretik. Mendebaldeko sisteman, egitura honen polisilabismoak [_ ´ (_) -] > (- _ _ ´) igarotzearen alde jardun zuen.⁸⁷ Ekialdeko sisteman, gaskoiera eta aragoieraren eraginaren bitartez [_ ´ _] egiturako jatorriz eraikuntza deuterotonikoak paroxitonotzat berrinterpretatu ziren eta azentuera paroxitonoa sortu zen: [_ ´ (_) -] > [- (_) ´ _]. Erdialdeko sistemak, ostera, nola edo hala sistema zaharra mantendu du.

Ikus ditzagun orain konposatu hauek: *artalde* (< *ardi-* + *-alde*), *artegi* (*ardi-* + *-egi*), *betazal* (< *begi-* + *-azal*), *artizar* (< *argi-* + *-izar*), *burkide* (*buru-* + *-(k)ide*), *sator* (< *sagu-* + *-gor*), *errauts* (< *erre-* + *-hauts*), *baserri* (< *baso-* + *-(h)erri*), *basurde* (< *baso-* +

⁸⁷ Bidezkoa da galdetzea zergatik (- _ _ ´) eta ez (- _ ´ _), *burí* baina *burkide* baldin bagenituen. Arrazoia, gure ustez, hauxe da: azentuera oxitonoa ohikoena eta ez-markatua zen. Nolanahi ere, Hualdek berak (1993a: 43) (- _ _ ´) eta (- _ ´ _) azentueren arteko txandaketa zahar bat onartzen bide du bere berreraiketan.

+ *-urde*), *aiton* (< *aita* + *-on*). Konposatu hauek: a) pan-dialektalak dira;⁸⁸ eta b) konposakera-egitura zaharra erakusten dute zalantza-izpirik gabe, alde batetik osagaiak ez direlarik maileguak, aitzin-euskal elementuak baizik, eta beste aldetik nola sortu diren erabat nabari delarik: lexikalizazio disilabikoak burututakoan, lexema disilabikoen arteko bestelako konposatuak sorrarazteko baliabide baten moduan. Ageri denez, konposatu hauetan lehen osagaiaren azken bokala erori da. Mitxelena eta Hualde bat datoz konposatuen azentuera hau azentuera deuterotonikoarekin bateragarria ez dela baieztatzean, azentupeko bokal bat nekez erori daitekeelarik.⁸⁹ Haatik, hau aski eztabaidagarria da.⁹⁰ Ohar gaitezen ia konposatu hauek guztiak menpetasunezkoak direla, non lehen osagaia osagarria den eta bigarrena konposatu-burua. Ez dirudi desegokia postulatzeak osagarriko kokalekuan *ardí* edo *basó* bezalako hitzek azentua galtzen zutela: *ardí* > *ardi-* _], *basó* > *baso-* _], eta abar. Hemendik abiatzen baldin bagara, bigarren osagai disilabikoetan azentua zergatik mugitzen den ezkerrean azaltzea (*alté* > *art-álte*) besterik ez litzaikiguke faltako. Azentuerearen *grammatischer Wechsel* hau (*alté* - *-álte*), nolabait, trisilabiko bihurtzen den hizkuntza disilabiko batetik espero daitekeena da, behintzat konposakerak baliabide eman-korra izaten jarraituko badu. Garai disilabikoan, [_ - _] azentuera prozedura fonetiko bat zen, baina berrinterpretazio lexematiko bat ere eduki zezakeen: **azentuak bigarren lexema adierazten zuen**, eta honela azentuak lexemen arteko hesi-lana egin zezakeen. Garai disilabikoaren ondorengo unean, baliabide honek baliogarria izaten jarraitzeko aukera bakarra zuen: lexema-hesiaren ondorengo bokalera igarotzera, bestela bikoiztasuna sor baitzitekeen. Honela, *basó urdé* sintagma, burua higitu gabe konposatu bihurtzeko, lehen urratsa > *baso urdé* izango litzateke. Baina horrek ez luke argituko lexema-hesia non den, interpretazioa *ba-sourdé* nahiz *baso-urdé* izan bailiteke. Bestalde, konposatu guztiek badute bokal-galerarako nahiz azentu-mugitzerako oso motibazio bortitza: prozedura hauen bidez konposatuak sintagma arruntetatik ederki ezberdin daitezke.⁹¹ Laburbilduz, > *baso-úrde* > *bas-úrde* aldake-

⁸⁸ Hau da, estrukturaliki pan-dialektalak. Euskalki orotan agertzen ez diren zenbait badaude horien artean, baina galerak zalantzarik gabe prozesu lexiko barne-dialektalak dira. *Burkide*-rako, adibidez, behe-naf. zub. eta erronk. dialektoetan soilik dugu egungo lekukotasunik, baina bizkaiera zaharraz ere jasoa dago. Jokaera fonetikoa pan-dialektala da inolako zalantzarik gabe. Adibide gehiagotarako, ik. Mitxelena (1955: 24-30) eta Trask (1997: 183-192).

⁸⁹ Errepika ditzagun Mitxelenaren esanak (1977a: 418): «La contradicción se salva en buena parte admitiendo que la generalización del acento fijo sobre la segunda sílaba es más reciente y posterior por lo tanto a la pérdida y cambio de timbre de las vocales en el miembro inicial de los compuestos». Bere aldetik, Hualdek dio (1995: 185): «This shows that the accent could not have been assigned counting from the beginning of the word». Baina, aldi berean, hauxe onartzen du (1995: 185): «The vowel reduction and deletion facts suggest that at some early stage the last syllable of the first member of a compound was unstressed and possibly adjacent to the tonic syllable (either immediately after or immediately before)».

⁹⁰ Mitxelenari egingo diogun kritika hau *FHV*-n esandakoari dagokio soil-soilik. Izan ere, hemen aurkeztuko dugun konposatuen azentuerearen azalpena Mitxelenak berak iradokitzen du beste nonbait, xehetasunetan sartzen ez bada ere (ik. Mitxelena 1954: 437-438).

⁹¹ Gogora ditzagun Azkueren esanak (1923-25: 392): «No la unión más o menos íntima, sino la elipsis es el alma de la composición léxica». Gainera, Patañjali indiar gramatikariaren garaietatik, badakigu konposakera azentu-batasuna batasun lexikoarekin bateratzean datzala. Ikus bedi vedikozko kasu hau: *indra-sátrú*-«Indraren etsai» / *indra-sátru*-«hura, zeinaren etsai Indra den», non ez konposatu endozentrikoaren azentuera, ez exozentrikoarena, ez datozen bat *sátru* «etsai»-ren azentuera lexi-

taz, (konposatuak inplikatzan duen) batasun lexikoari azentu-batasuna ematen zaio. Bestelako prozedurek (> ***basó-urde*, > ***bás-urde*,⁹² > ***bas-urde*) ez zuten ez konposatu-buruaren osotasuna eta nagusitasuna, ez konposatuak eskatzen duen bereizte formala aurkeztu dugun prozedurak bezain ondo bermatzen. Azpimarratu nahi genuke *art-alde*-n (< *ardi*- + *-alde*) eta *it-aurre*-n (< *idi*- + *-aurre*) dakusagun lehen osagaiaren leherkariaren ahoskabeketak hiztunak lexema-hesiaz jakitun zirela adierazten digula.

Bestalde, *i-z* eta *u-z* amaitutako erroei dagokienez, hainbat kasutan hiztunek esanahi singulatzaille-moduko zerbait antzeman ziezaieketen (ik. *harr-í*, *gorr-í*, *bur-ú*, *esku* (??)) eta hau lexema hutsa gainerakoa zen ideiaren alde zegoen.⁹³ Halaber, gure ustez hipotesi honek ondo azaltzen du zergatik bizk. gip. *goi-naf. áurre*, bizk. gip. *goi-naf. átze, árte* eta *óndo* (azken bi hauek pan-dialektalak) bezalako hitzek azentuera markatua duten. Haien zentzu lokatiboa dela medio, aztertu berri dugun garaian maizenik konposatuen bigarren osagaiko kokalekuan agertzen ziren eta haien azentuera markatua lexikalizatu zuten (ik. Mitxelena 1972: 237).

Baina, jakina denez, gauzak are konplikatuagoak dira. Arrazoibide honek bi tesuingurutarako balio du:⁹⁴ a) lehen osagaiaren azken bokala *-i* edo *-u* baldin bada (bigarren osagaiaren lehen segmentua zein-nahi ere den); eta b) bigarren osagaiaren lehen segmentua bokal bat baldin bada (lehen osagaiaren azken bokala zeinahi ere den). Baina, lehen osagaiaren bokala *e*, *a* edo *o*, eta bigarren osagaiaren lehen segmentua kontsonante bat baldin bada, orduan hiru bokalak *a*-n neutralizatzen dira: *etxe*- + *-gain* > *etxagain*, *etxe*- + *-jaun* > *etxajaun*, *gona*- + *-dun* > *gonadun*, *aza*- + *-lore* > *azalore*, *beso*- + *-pe* > *besape*, *baso*- + *-jaun* > *basajaun*.⁹⁵ Mitxelenaren ustez (1977a: 410): «En bisílabos, las tres vocales *e*, *o* y *a* se han neutralizado en *a*, sin duda por el intermedio de una vocal más o menos central de timbre indistinto». Hau ondo azaltzen da azentua bigarren osagaiaren lehen silaban erortzen bazen: [_ _ - ' (_)], baina honek azentuera triterotoniko bat inplikatzan du. Hortaz, alde batetik *begi*- +

koarekin. Menpetasunezko konposatu baten lehen osagaia osagarria izanez gero atono bihurtzea ez da inolaz ere lege unibertsala. Konpara bitez ingelesezko, alemanezko eta danerazko konposatu hauek, hurrenez hurren: *rain-bow* «ostadar», *Tage-buch* «egunkari», *gãrd-tur* «etxeko ate». Baina hizkuntza hauek intentsitate-azentu tinkoa dute lehen silaban, behintzat bertako lexikoan, eta arau hau kasu berezi gutxi batzuetan soilik ez da betetzen. Hitz hauek, beraz, azentuera orokorrera egokitu dira. Baina azentua askea baldin bada, vedikoz eta greko zaharrez (azken hiru silaben barnean) bezala, badirudi menpetasunezko konposatu endozentrikoetan lehen osagaia (osagarria) atono bihurtzeko joera dela: ved. *indra-satrí*- «Indraren etsai»; gr. *λιθο-βόλος* «harri-jaurtitzaila». Nolabait, euskarak bi prozeduretatik zertxobait hartu duelakoan gaude. Vedikoak eta greko zaharrak bezalatsu, osagarria atono bihurtu du, baina lehen osagaiaren azken silabaren apokopearen eta bigarren osagaiaren azentu-mugitzearen bidez, konposatuen azentuera gainerako lexikoan ohikoa den deuterotonikora egokitu du.

⁹² Kasu hau printzipioz bidezkoa litzateke, baina azentu-nagusitasuna (garai disilabikoan ez bezala) osagarriari emango lioke. Gainera, honela konposatua oin daktiliko (intentsitatearen zentzuaz) bihurtzen zen, eta honek efektu zatarra eragin behar zuen azentuera deuterotonikora ohituta zeuden euskaldunen belarrietan.

⁹³ Nola latinez *longum évum* «garai, denbora, iraupen» > *longévum* «iraupen luzeko (nt.)», hala euskaraz **eli* «eritasun» + *gaitz* > *elgaitz* «sukar».

⁹⁴ Momentuz, bokalez amaitutako lehen osagaiez ari gara bakarrik.

⁹⁵ Adibide gehiagotarako, ik. Mitxelena (1955: 24-30) eta Trask (1997: 183-192).

+ *-buru* > *bepuru* dugu, eta beste alde batetik *beso-* + *-pe* > *besape* (eta ez > ***bespe*). Galdera hauxe da: ezberdintasun hau, sinkronikoki eratu zen eta beraz fonetikoki baldintzatutako txandaketa bat zen, ala *i-z* eta *u-z* amaitutako lehen osagaiak arrazoiren batengatik lehenago lexikalizatu ziren eta lexikalizazioaren bigarren garai batean konposakeraren araua bestelakoa zen? Gure aburuz, begi-bistan dago lehen aukera askoz ere ekonomikoagoa dela: fonetikoki baldintzatutako prozesu bat izan zen. Lehen osagai disilabiko guztiak, osagarriko kokalekuan, atono bihurtzen ziren, haien azken bokala zein-nahi ere zen: *ardi* > [*ardi-* ˘ (_)], *etsé* > [*etsé-* ˘ (_)], *goná* > [*gona-* ˘ (_)], *basó* > [*baso-* ˘ (_)], *burú* > [*buru-* ˘ (_)]. Honela, silaba aurre-tonikoa oso kokaleku ahulean geratzen zen. Bokal ez-itxiak agian ə moduko tinbre batean neutralizatu ziren, eta geroztik *a*-ra igaro. *I* eta *u*, ostera, itxiegiak ziren honelako artikulazio bat hartzeko eta desagertzeko joera zuten. Zenbait kasutan, konposatu tri- edo tetrasilabiko bat lexikalizatu da eta azentuera gainerako lexikoarenera egokitu da: *beso-* + *-pe* > *besapé* > zub. *besápe*, *zeta-* + *-bahe* > zub. *zethábe*, (ik. Mitxelena 1977a: 416).

Seguruenez, *begi* | *bet-*, *etxe* | *etxa-*, *baso* | *basa-* eta abarreko txandaketak, behin sortu eta gero, gramatikalizatu ziren eta silaba gehiagoko erroekin ere agertzen hasi ziren. Alabaina, hirugarren silaban *e*, *a* eta *o* ez dira *a*-n neutralizatzen, baizik eta desagertzen. Beraz: *iturri-* + *-buru* > *iturburu*, *txapela-* + *-dun* > *txapel-dun*, *eliza-* + *-koi* > *elizkoi*, *itsaso-* + *-gizon* > *itsasgizon*.

Bokalez amaitzen ez diren lehen osagaiak dagokiela, zailagoa da prozesua nola gertatu den zehaztea, baina printzipioz jatorri bera izango lukete: lehen osagaiaren azken silabaren ahultzea azentuaren aurrean. Honela, *egún* > [*egun-* ˘ (_)], *gizón* > [*gizon-* ˘ (_)], *adár* > [*adar-* ˘ (_)] kasuetan, badirudi silaba aurre-tonikoak halako higadura fonetiko bat pairatzen duela eta hemendik *egu-*, *giza-* eta *ada-* konposakerako formak ateratzen zaizkigu. Ageri denez, historia nolabait errepikatzen da. Nola garai disilabikoan [_ - ˘] egiturapean silaba aurre-tonikoa ahuldu eta bazuetan higadura fonetikoak pairatzen duen (**zur-bí* > *zubí*), hala garai polisilabikoan ere [_ - - ˘ (_)] egiturapean gauza bertsua gertatzen da (**adar-bégi* > *adabégi*). Funtsean, bi garaietan arau nagusia berbera izan da: konposatuetan, azentua beti bigarren lexemaren hasierarekin batera doa.

Jaun | *jaur-*, *oihan* | *oihar-*, *egun* | *egur-*, *oin* | *or-*, *soin* | *sor-* eta abarreko txandaketak prozesu honekin parekatzen tentagarri gerta dakiguke, baina arazo hau ilunegia da eta ez dugu uste hau espekulazio hutsaletan galtzeko momentu aproposa denik.

Puntu honetan derrigorrezkoa deritzogu zenbait hausnarketa kronologiko egiteari. Honaino onartu dugu konposatuen lehen osagaiak dakuskigun txandaketak konposatu hauek sortu bezain laster, hau da, bi osagaien arteko elkartzearekin batera, eratu zirela. Baina ditugun lekukotasunetan hau ezin da baieztatu. Erabateko ziurtasunez egiazta dezakegun gauza bakarra da txandaketa hauek Erdi Aroko dokumenturik zaharretan jadanik ageri direla (ik. 4.2.). Akitanian lekukotasunei dagokienez, aho bateko balioespen bat posible ez delakoan gaude. Hona hemen Mitxelenaren esanak (1954: 437-438):

Pero, admitiendo como correcto para fines de discusión este punto de vista, quedaría por señalar la fecha de la debilitación y caída de las vocales. Más concretamente, se trata de saber si se habían realizado ya cuando se escribieron los epígrafes

aquitano. Esto es lo que aceptan tácitamente quienes proponen etimologías como *Harbelex* de **(h)arri-beltz* «piedra negra» o ib. *Arbiscar* TS de **(h)arri-bizkar*.

Zenbaiten ustetan, *AXTOVRI* (?),⁹⁶ *BAISOTHAR*, *CISSONBONNIS*, *GISONDONI*, *HALSCOTARRIS*, *LOHITTON* (?), *SEMBETAR*, *SENICCO*, *SENIPONNIS*, *UM.ME.SA.HAR* ETA *AS-TOILVNNO* bezalako formek ondo frogatzen dute deskribatu txandaketak ez zirela akitanieraz, bestela ***CISSABONNIS* (ik. mod. *giza- seme* < *gizon-* + *-seme*), ***LOTTON* (ik. mod. (Sauguis) *lo-coroça* < *lot-gorotza*), ***ASTILVNNO* (ik. mod. *bas-urde* < *baso-* + *-urde*) eta honelakoak jadanik aurkitzea espero genukeelarik, behintzat kasuren batean. Baina kontrakoaren aldeko ustezko kasu batzuk ere agian baditugu, denak oso zalantzazkoak badira ere. Mitxelenak aipatu bi kasuez gain (akit. *HARBELEX* eta ib. *Arbiscar* < *harri-* (?)), ikus ditzagun beste hauek: *ERDENIUS*, *ERDESCI* (< *erdi-* (?)), *OSAHERR*[(< *oso-* (?))],⁹⁷ *SENICCO - SENTARRI*,⁹⁸ *BAESERTE* (< *baso-* (?)). Bestalde, baliteke *ILVBER*[eta *ILVBERRIXO*-n *n* / *r* txandaketa bat egotea.

Nolanahi ere, uste dugu datuak urriegiak direla ondorio irmorik ateratzeko. *CISSONBONNIS* forman oinarriz, esaterako, *giza-* motako formen existentziaren posibilitatea erabat baztertzeari presatsua deritzogu, *gizon-* + *-(b)on* elkartzea sintagma gisa, eta ez konposatu gisa, interpreta daitekeelarik, hain zuzen egun gertatzen den legez.⁹⁹ Mitxelenaren jarrera ere ez da oso tinkoa eta printzipioz aukera oro zabalik uzten du (1954: 438):

Para expresar francamente mi opinión, no creo que el material del que disponemos, dada la inseguridad de las etimologías, permita una decisión tajante, pero me inclino a pensar que faltan pruebas de que tal estado de cosas fuera ya aquitano. Lo malo es que, en último término, la decisión está basada en las etimologías y éstas a su vez dependen de la opinión que tengamos sobre esta cuestión, con lo que estamos encerrados en un círculo vicioso.

Edozein kasutan, azpimarratu nahi genuke gure ustetan honek ez diola gure planteamenduaren baliogarritasunari erasaten. Akitanieraz *giza-* motako formak izan ez balira ere, konposatuen azentuera markatuak ordea jadanik funtziona zezakeen. Kasu honetan, honek lehen osagaien eragindako aldaketak beranduago gertatuko ziratekeen. Funtsezkoa da lexikalizazio disilabikoak sortu eta hauen arteko konposatuak eratuz joan zirenean, [_ _] + [_ _] azentuera batetik [_ _ - _ _] tankerako beste batera igaro zela. Mitxelenak berak ikuspegi hau onartzen bide du (1954: 438): «Dicho a título de ilustración y sin la menor pretensión de exactitud,

⁹⁶ Berrero ere, hauetariko forma batzuk oso ilunak dira esanahiaren aldetik, baina hemen aurkeztu ditugu interesatzen zaigun egitura erakusten baitute.

⁹⁷ Hau bereziki iluna da. Gorrochateguik dio (1984: 250): «No existen paralelos para este nombre dentro del repertorio aquitano, aunque tiene un aspecto indígena muy acusado». *OSA-* zer den ez da jakiterik, baina azpian den forma bigarren bokala *a* ez baldin bada, orduan neutralizazio bat genuke.

⁹⁸ *SENNETARI* ere bada.

⁹⁹ Egungo fenomenoek begiratzen badiegu, *giza-* motako formak hiru testuingurutan gertatzen direla esan dezakegu: a) konposatua menpetasunezkoa denean, burua bigarren osagaia izanik (*gizon-* + *-talde* > *giza-talde*, *gari-* + *-buru* > *galburu*); b) konposatuak, deskribatzailea izanik, nolabaiteko esanahi exozentrikoa hartzen duenean (*sagu-* + *-gor* > *sator*, *ogi-* + *-mehe* > *ope*); d) atzizki batzuen aurrean (*gizon-* + *-ki* > *gizaki*, *baso-* + *-ti* > *basati*). Irizpide hauek akitanian datuei aplikatzea ez da erraza, eta metodologikoki ez litzateke zuzena, testuinguruan duten esanahi zehatzaz ezer-gutxi dakigularik.

del simple *begi* «ojo», por ejemplo, tendríamos en composición *bègi-ázaI, bègi-búru*, de donde *bet-azal, *bet-buru > be-puru*.¹⁰⁰

Planteamendu honek azentu bat bigarren osagaiaren lehen silaban aurretan du euskalki modernoetako konposatuetan. Jatorrizko txandaketak, [_ _] azentuera hitz isolatuetan baina [_ (_) - _ (_)] bigarren osagaiko kokalekuan, badirudi neurri batean Erdialdeko eskualdean bizirik iraun duela. Hona hemen Hondarribiko txandaketa batzuk:¹⁰¹ *ontzi > itzóntzi, pixóntzi; erríya > basérríya; txuríya > batxúríya*. Baina orokorrean, egoera franko lausotu da eta hamaika konbinaketa sortu dira. Askotan konposatuen azentuera gainerako lexikoaren era egokitu da. Mendebaldeko azentuerean, «azentua lehen osagaiaren azken silaban» araua nahiz «azentua bigarren osagaiaren lehen silaban» araua aurkitzen ditugu, lehena nagusia izanik. Azpeitian, adibidez, honako hauek aurkitzen ditugu: *buru-áundiye, begi-górríye, egur-íketza, xagu-xátarra, aste-ártíe*, baina *óll-arra, katú-arra, neská-zarra, báserríye*, azken hauek seguruenik konposatuen arau aurre-azentuatzailearen bidez sortu direlarik.¹⁰² Zuberotar-erronkariar azentuerei dagokionez, ez da erraza zehaztatzea «azentua bigarren osagaiaren lehen silaban» arauaren aztarnarik erakusten duen ala ez. *Bür-hás* eta *izorr-áldi* bezalako datuetan oinarriturik, Mitxelenak (1977a: 416) baiezkoa erantzuten dio galdera honi. Aitzitik, Hualdek ihardesten dio (1995: 185):

That the stress pattern of, for instance, *bür-hás* “with naked head” and *izorr-áldi* “pregnancy” results from a rule of penultimate stress applying in the domain of the second member, and not from a rule of initial stress in this domain, is clear from the accentuation of compounds with a trisyllabic second member, such as *baz-kurdiña* “démangeaison tenace”, *jáun-handitü* “s’habiller de ses habits de fêtes (hommes)”, etc. [...] There is, therefore, no serious reason to think that Souletin and Roncalesse have been particularly conservative in the accentuation of compounds.

¹⁰⁰ Eta ondoren: «Pero, admitiendo como correcto para fines de discusión este punto de vista...». Bestalde, *HARBELEX*-en azpian dagoena *harri-* + *-bel(e)tz* edo *har-* + *-bel(e)tz* den galdekizunak badu bere garrantzia gure eztabaidarako. *Harri-* + *-bel(e)tz* baldin bada, orduan konposakerako txandaketak jadanik baziren garai hartan, edo behintzat prozesua hasiberritan zegoen. *Har-* + *-bel(e)tz* baldin bada, ordea, orduan garai zaharreko elementu monosilabikoen eta jadanik lexikalizatutako elementu disilabikoen arteko konposakera litekeena zen. Gure teoria lehen aukerari hobeto egokitzen zaio, baina bigarren aukerarekin ere ez litzateke erabat bateraezina. Azken finean, lexikalizazio disilabikoa ziurrenik pixkanakako prozesu bat izango zen, aldi berean lexiko osoari eragingo ez ziokeena.

¹⁰¹ Ik. Hualde (1991: 150-151). Hau ez da konposatu orotan gertatzen. Bi osagaien arteko loturak oso estua izan behar du, bestela ez baitago azentu-batasunik konposatuan eta osagai bakoitzak bere ohiko azentuera darama: *lóre-jókuak, óngi-etórríya, egá-luxía, illé gorri*... Testuan aipatu ditugun txandaketei dagokienez, Hualdek dio: «Este cambio de acentuación supone una regularización con el patrón de bases no compuestas terminadas en vocal y de igual número de sílabas». Sinkroniaren ikuspegitik hau egia den bitartean, diakronikoki arkaismoak ditugu seguruenik. Lan honetan, Hualdek frogatzen du Hondarribiako azentuera orokorra ez dela deuterotonikoa, baizik eta «Asígnese acento a la penúltima sílaba de bases terminadas en vocal y a la última de bases terminadas en consonante» (1991: 150). Badirudi egoera hau nolabaiteko berrinterpretazio baten ondorioz sortu dela, oinarri trisilabikoak ugalduz joan direnean. Bokalez amaitutako oinarriek dagokienez, baliteke konposatuen azentuera markatuak (*itzóntzi, basérrí, batxúri*) berrinterpretazio honen alde jardun izana.

¹⁰² Ik. Hualde (1993b: 248), non argitzen digun: «El criterio para distinguir entre estos dos patrones de acentuación parece ser el número de sílabas del segundo miembro. Aunque hay alguna excepción, las palabras con acento en la última del primer miembro tienen en general un segundo miembro monosilábico».

Azkenik, argi egongo da gure ikuspegitik dialekto orotan agertzen diren hitz markatuak nondik datozen. Lehen sorburua konposatuaren azentuera markatua da. Esanahi lokatiboa duen zenbait kasutatik, azentuera markatua lexikalizatuko zatekeen: *áurre*, *átze*, *árte*, *óndo*.¹⁰³ Bigarren sorburua, aurrekoen kopurua areagotuko zukeena, mailegu-hitzak dira, garai zaharretatik nagusiki paroxitonoak: *léku*, *géla*, *lóre*, *báso* «edalontzi», *kámpo*, *máisu*, *dénbora*, *gánbara*.

6.4. Corpus lexikoa

Jarraian bai aitzin-euskararako bai (gure aieruetatik ondoriozta daitekeen) aurreaitzin-euskararako berreraiki daitezkeen hitz sorta bat jorratuko dugu. Hasiera batean, corpus hau aztertu baino lehen oraindik aipatzeke geratu diren beste aurretiko azalpen batzuk aurkeztea egoki irudituko litzaiguke, baina honek alferrik luzatuko luke lana. Hortaz, zenbait arazo direla eta corpusari *in medias res* ekingo diogu. Hau da, datuak agertu ahala azalduko ditugu arazo hauen nondik-norakoak.

Funtsean, hitz bakoitzaren analisi «mikro-sintaktikoa» soilik burutuko dugu, etimologia berririk proposatu gabe. Hauetariko hitz gehienek *lex.-lex.* egitura disilabikoa dute eta garairik zaharrenean sortu behar izan dute, baina egitura trisilabikoko beste zenbait ere sartu ditugu, batik-bat mota ezberdinak erkatzeko eta bilakaera diakronikoaz ohartarazteko. Hitz bakoitzaren sarrera lexikoa egungo forman emango dugu, eta jarraian honako berezitasun hauek iruzkinduko ditugu: a) proposatu berreraiketa, edo berreraiketak, analisi bat baino gehiago posible baldin badira;¹⁰⁴ b) konposatuaren berezitasun fonetikoak; d) analisi «mikro-sintaktikoa»¹⁰⁵ eta konposatuaren definizioa;¹⁰⁶ e) bestelako iruzkinak, beharrezkoak izatekotan (adibidez, izen-adj. motako konposatu bat lehendabizikoz agertzen zaigunean, egitura honen nondik-norakoak zehaztuko ditugu).

¹⁰³ Dena den, *aurre*-n eta *átze*-n baliteke azken *e* hori epentetikoa izatea, *aurr-e-an* eta *atz-e-tik* bezalako kasuetatik lexikalizatua (ik. Mitxelena 1972: 237). *Béste*-ren markatasunak ere jatorri hau duen hipotesia ez dago baztertzetik. Ik. *her-beste*, eta konpara bedi *Echebeste* abizena honako beste hauekin: *Echabe*, *Echegoyen*, *Echaguibel*, *Echegaray*, *Echaguren*, *Echalde*... Bigarren osagai hauek esanahi lokatiboa dute.

¹⁰⁴ Baina oinarriren bat erakusten dutenak bakarrik. Izan ere, euskarazko hitzen berreraiketa fonetikoaren inguruan hainbat bikoiztasun sor daitezke. Hala nola, *ar-di*-ren lehen osagairako, teorikoki behintzat **ar-*, **dar-*, **har-*, **kar-* eta **tar-* berreraiki ditzakegu. Ikusiko dugunez, bai lehen osagaian bai bigarren osagaian, onset-kokalekuan indeterminazio handia dago.

¹⁰⁵ Analisi honetarako, honako sinbologia hau erabiliko dugu. Aurkituko ditugun osagaiak hiru motatakoak izango dira: izenak (**izen**), adjektiboak (**adj.**) eta atzizkiak (**atz.**). Konposatu-burua azpimarratuta egongo da. Adibidez, egungo euskaratik *bide-gorri* hartzen badugu, egitura hau izango da: **izen-adj.** *Bizkar-bezur*-ek, orde, beste egitura hau izango luke: **izen-izen**. Atzizkidunak berez konposatuak ez direlarik (eratorriak baizik), hauetan ez dugu burutasunik markatuko. Gainera endozentrikoak dira beti. Honela, *lan-gile*-k **izen-atz.** egitura izango du. Erreduplikatueta eta koordinatueta, burutasuna bi osagaien artean erdibanatuta dago, eta beraz bi osagaiak azpimarratuta egongo dira: **izen-izen** edo **adj.-adj.** Konposatu exozentrikoak kortxeteetan adieraziko ditugu eta azpian den sintagma emango dugu, bai eta egotekotan honetatik eratorzen den esanahi bigarrenkaria. *Buru-gogor*-ek, esaterako, [**izen-adj.**] egitura izango luke eta haren azpiko sintagma izango litzateke: «buru gogorra duen pertsona > setati».

¹⁰⁶ Honako mota hauek ezberdinduko ditugu: **menpetasunezkoak**, **deskribatzaileak**, **atzizkidunak**, **koordinatuak**, **erreduplikatuak**. Bestalde, hauek guztiak **endozentrikoak** edo **exozentrikoak** izan daitezke.

- adar* < **da-dár*. Erro-silaba, **dar*, ezagun den ezerekin erkatzea ez da erraza (*in-dar* (?)); ik. Lakarra (2002: 422). *R-d* lotura ondo mantentzen da beste konposatuetan (*ar-di*, *er-di*, *or-dots*...). Beraz, erabateko erreduplikazioa onartuz gero, disimilazioa izango da lehen dardarkariaren galeraren arrazoia. Egitura: **izen-izen**, **erreduplikatua**, **endozentrikoa**. Lakarrak (1995: 201-202, 2002a: 433) zatikako erreduplikazioa postulatu du erreduplikazio zahar orotan, baina auzia ez da erraza.
- adats* < **da-dáts*. Erro-silaba, **dats*, gauza ezagunen batekin erkatzea ez da erraza. Lakarrak *lats*-ekin (< **dats* (?)) erkatzen du.¹⁰⁷ Erreduplikazioez kanpoko lexikoan, *s-t* lotura ondo mantentzen da. Ikus bitez: *as-te*, *os-pe*, *ez-ti*, *ez-ker*, non lehen osagaiak zalantzarik gabe erro zaharrak diren. Beraz, erabateko erreduplikazioa postulatu gero txistukarien disimilazioa onartu beharra dago. Egitura: **izen-izen**, **erreduplikatua**, **endozentrikoa**. Erreduplikatuen artean, hau bakarra izan liteke, non osagaien arteko fonetika erabateko erreduplikazioaren aurka egon litekeen. Gainerakoetan, ozenen arteko disimilazioaren bidez emaitzak ondo uler daitezke. *S-t* loturek, ordea, bereziki sendoak dirudite. Bestalde, ik. *ostots* < **orz-t-óts*. Kasu honetan, *orz-t-ots* silabaketak zaharra dirudi, eta lehen txistukaria ez da disimilatu.
- ahari* < **han-ári*. Lakarraren iritziz, (2002a: 435, 2002b: 426) *han* beste animalietan dakusagun elementua da: *andots*, *ahuntz*, *aker*, agian bai eta *han-di-n* eta **han-bor*-en ere (ik. *handi*, *hamar*). Eta bigarren osagaia, *ari* < lat. *aries*

¹⁰⁷ Ik. Lakarra (2002b: 422). **D-* > *l-* aldaketa orokorra den ala ez galdekizun iluna da, baina garrantzi handikoa. Mitxelena, *FHV*-ren lehen argitalpenean, aldaketa honen alde azaltzen bide da (1977a: 258): «La admisión de este cambio con carácter regular permitiría comprender cuál ha sido el destino moderno de la antigua oclusiva apical lene en posición inicial». Bigarren argitalpenean, ordea, badirudi atzera egiten duela (1977a: 534): «Hay ejemplos abundantes de vasc. *l-* por una oclusiva apical románica, generalmente sonora: *lanjer* «peligro», *libersio* «diversión» [...]. Pero se trata, según toda evidencia, de voces de introducción reciente». Gure aldetik, egin dezakegun bakarra arazoa planteatzea da. **D-* > *l-* aldaketaren alde honako aztarna hauek ditugu: a) *lohi* - *-doi* ustezko lotura; b) euskal lexiko zaharrean hasierako **d*-rik ez dago (*lats*, *latz*, *lits*, *lots*, baina ***dats*, ***datz*, ***dits*, ***dots*); d) zenbait mailegutan *t-* edo *d-* erromaniko bat *l-*ra igaro da. Haatik, aldaketaren aurka honako oztipo hauek aurkitzen ditugu: a) aditz burutuaren morfologian, aldaketa ez da burutu (*da*, *dira*, *dago*, *dio*, *du*); b) aldaketa burutzen duten maileguen artean, zaharra eta pan-dialektala den kasu bakarra aurkitzen dugu: *leka* < lat. *thēca*. Beste batzuk, ordea, zaharrak eta pan-dialektalak dira baina leherkaria mantentzen dute: *denbora* < lat. *tempōra*, *dorre* < lat. *turrem*, *diru* < lat. *dēnārius* (eta ez ***lenbora*, ***lorre*, ***liru*; forma hauek ez dira inon agertzen). Beste mailegu berriago batzuetan, eta batez ere Ekialdeko dialektotan, aldaketa burutu da: *lanjer* «arrisku» < fr. *danger*, *libersio* < esp. *diversión*, *lizifrina* < esp. *disciplina*. *Letagin* hitzean (< **detagin* < **betagin*, ik. Mitxelena 1977a: 257) aldaketa ia dialekto guztietan burutzen da (baina bizk. *betagin*).

Laburbilduz, badirudi **d-* > *l-* aldaketak, gertatzekotan, euskal lexiko zaharri (baina ez aditz burutuaren formei) eta geroztik jasotako mailegu gutxi batzuei eragin zuela. Hortaz, zaharra da (ik. akit. *LOHISI*). Gure ustetan, aldaketa defendatzen duenak seguruenik honako baldintzapen hauek onartu beharko ditu: a) aditz burutuaren morfologian, aldaketa ez da burutu agian indikatiboa eta hipotetikoaren arteko nahasketa ekiditeko (*dio* - *lio(ke)*, *duke* - *luke*), behintzat txandaketa hauek zaharrak baldin badira (Lakarrak azaltzen digunez, beste azalpen bat da **d-* > *l-* aldaketa burutu zen garaian *da-*, *di-* eta *du-* partikula hauek beste hurrenkera batean zeudela, agian kokaleku enklitikoan, eta horregatik beren *d* hori ez zela hitz-hasierako segmentutzat jotzen); b) geroztik, noiz edo noiz aldaketa arau sinkroniko baten moduan mailegu batzuei (> *leka*, *lanjer*) aplikatu zaie, baina gehienetan, agian presio etimologitzailea dela medio, mailegutan ez da burutu (*denbora*, *dorre*, *dupina*...).

- «ahuntz». *Han* elementu honek hasperenketa lexikoa darama. Forma modernoaren bigarren silabaren onset-aren hasperenketa, ordea, fonetikoki baldintzaturik dago: onset-aren segmentuak hasperenketa onartuz gero, une jakin batean bigarren silabak hasperen automatikoa hartu zuen. Geroztik, lehen hasperenketa disimilatu zen. Egitura: **izen-izen**, **koordinatua**, edo **izen-adj.**, **deskribatzailea**, edozein kasutan **endozentrikoa**. Beraz, bi aukera ditugu. Lehen kasuan, «geminatu semantiko» bat izango genuke, Tovarren definizioaren arabera. *Han* eta *ari* gauza bera izango lirateke, baina bata euskaraz eta bestea latinez. Antzeko kasu bat Leiz. *usso columba*-n dugu.¹⁰⁸ Beste aukera da aitzin-euskaraz *han*-ek zentzu orokorragoa zuela («lau hankako animalia» edo) eta latindar *ari(es)* hori aitzin-euskararen hitzunik epiteto gisa interpreta zezaketela. Dena den, kontuan har dezagun bigarren osagai disilabikoa dela.
- *ahuntz* < **han-húntz*. Lakarraren iritzi, ¹⁰⁹ = *han* (ik. *ahari*) + *huntz*. Azpian dagoen esanahia, beraz, izango litzateke: «huntzaren moduko adarrak dituen “han”» edo «buruan huntzaren antzeko zerbait duen “han”». Kasu honetan, hasperenketa bi lexemetan lexikoa izango litzateke. Eguno formak lehenaren disimilazioa erakusten du. Egitura: **izen-izen**, **menpetasunezkoa**, **endozentrikoa**. Mota honetako konposatuak ez bide dira oso maizkoak, ikusiko dugunez. Batzuen ustetan, mota hau deskribatzailetzat jo beharko genuke, mota honetan ere burua lehen osagai baita. Hala ere, «deskribatzaile» esateak izenarekin maila berean dagoen zehazkari bat, egotekotan adjektibo bat, inplikatzeko du; «menpetasunezkoa»-k, ordea, mendeko osagarri bat. **Han-huntz*-en kasuan menpekotasuna dugu. Izan ere, hau atzekoz aurrera jarritako «tatpuruşa» bat besterik ez da. Honek nolabait planteamendu orokorraren sinpletasuna (konposatu deskribatzailea > burua ezkerrean, menpetasunezko konposatua > > burua eskuinean) hondatzen du. Baina adierazi beharra dugu konposakera izanez gero baliabide sortzailea dela eta mota berriak etengabe sor daitezkeela, nahiz eta hauetariko asko sortu eta gero bazterrekoak izan.¹¹⁰
- *aker* < **han-kér*. Lehen osagairako, ik. *ahari*, *ahuntz*. **Ker* elementua *oker*, *maker*, *muker* eta abarreko hitzetan agertzen da, eta azpian dagokion esanahia «txar, gaizto» da. Esanahia, beraz, «“han” gaizto» edo izango litzateke, (ik. Lakarra 2002a: 433). Lehen osagaiak azenturik ezean koda galtzen du. Izan ere, *n-k* eta *n-g* loturak ez dira sendoak eta sudurkaria beti galtzen bide da. Antza denez, euskal lexiko zaharrean ez dago inoiz *Vn-kV* sekuentziarik, ez eta *Vn-gV* ere. Egitura: **izen-adj.**, **deskribatzailea**, **endozentrikoa**. Jadanik adierazi dugun legez, aurre-aitzin-euskaraz baziren adjektiboak. Hauek izenen atzean kokatuta zeuden. Ikusiko dugunez, adjektiboei dagozkien elementuetarik (**bel*, **gur*, **bin*...), batzuk jarrera sintaktikoaren arabera izenezko esanahia

¹⁰⁸ Beste kasu bat, beharbada, *abagadaune*-n aurkitzen dugu, < gazt. zah. *vegada* «aldi» + *une*. Kasu honetan, kontzeptuaren izen erromanikoa lehen osagaien legoke.

¹⁰⁹ Ik. Lakarra (1996: 59-60, 2002a: 433, 2002b: 425-426).

¹¹⁰ Konpara bedi **han-huntz* egituraren aldetik berdin-berdina den esp. *perro-salchicha*-rekin, «saltxitxa-itxura duen txakur». Etimologia hau kelterazko **kambo-ukso(n)* «(adar) makotuak dituen animalia» formaren kalkoa izan liteke (**kambo* «makotu, kizkurtu»; **ukso(n)* «lau hankako animalia»).

ere izan dezakete, baina **ker* elementu hau izen-adj. egiturako konposatu zaharretan bakarrik aurkitzen bide dugu. Gainera dezagun, bidenabar, **han-* eta **-ker* lexemen loturan erredundantzia semantiko nabaria hauteman daitekeela. Lehenaren esanahia zein-nahi ere den, badirudi **han-*ek konnotazio deunga duela, adjektibo peioratiboekin elkartzeko joera erakusten duelarik (ik. *an-dur*). **Han*, bestalde, elementu isolatu gisa desagertu da euskal dialekto historikoetan.

- *albo* < **(h)al-bó*. Lehen osagaia iluna da. Konpara bedi *alde* (zub. *álthe*) eta *aldamen*-ekin. Bigarren osagaia, ordea, *lepo*-n eta *orpo*-n agertzen bide da. Ziurrenik esanahi lokatiboko atzizkia da (ik. Lakarra 2002a: 435). Hemen ikus dezakegu *l* bat lehen osagaiaren kodan mantentzen dela. Ez dakigu hau lege fonetikotzat jo ahal izango dugun, baina ez bide dago kasu ziurrik, non *l* bat lehen osagaiaren kodan galtzen den. Bestalde, bigarren osagaiaren onset-ean, leherkaria ez da ahoskabetzen, ezpainkarietan normala den legez. Egitura: **izen-atz., atzizkiduna, endozentrikoa.**
- *andots* < **han-dóts*.¹¹¹ Hau da, *han* «lau hankako animalia» + *dots* «ar». Bigarren elementurako, ik. *bildots* eta *ordots* (ik. Lakarra 2002a: 431, 2002b: 425). *N-d* lotura ondo mantentzen bide da. Konpara bitez *andur* eta *handi*. Gure lexikoan esanguratsuak izan litezkeen beste hitzak *lo-di*, *o-dol*, *e-der* eta *su-dur* dira. Ez dugu uste hauetariko inongo kasutan *n* bat galdu denik lehen osagaiaren kodan. Egitura: **izen-adj., deskribatzailea, endozentrikoa.** **-Dots* lexema beste bi kasutan dakusagu, *bildots*-en eta *ordots*-en, eta ez bide da agertzen euskarazko lexikoaren beste inongo lekutan. Beraz, konposatuen bigarren osagaien bakarrik agertzen denez gero, aitzineko adjektiboa delakoan gaude. Kasu honetan, **han-* eta **-dots*-en artean ez dago inolako erredundantzia semantikorik. **Dots* adjektibo klasifikatzailetzat har dezakegu: bi «han»-moten artean («han» arra, «han» emea), bat sailkatzen du.
- *andur* < **han-dúr*.¹¹² Hau da, *han* «lau hankako animalia» + *dur*. Bigarren osagai hau misterioitsua da. Ideia moduan, iradoki daiteke elementu hau *bel-dur*-en agertzen den berbera dela, biek esanahi deunga dutelarik (ik. halaber *su-dur* eta *ur-dur*-i, non formalki elementu bera berreraiki dezakegun, baina semantika albo batera utzita). *N-d* loturarako, ik. *andots*. Egitura: **[izen-adj.], deskribatzailea, exozentrikoa.** Azpian dagoen esanahia «**han-dur*-arenaren bezalako gogoia duen» edo izan daiteke. Hemen ere konbinaketa erredundantea aurkitzen dugu semantikaren aldetik (ik. *aker*). Gure iritziz, euskara historikoan esanahi negatiboa duten hitz batzuk (batez ere adjektiboak) aurreaitzin-euskararen *izen*-adj. egiturako sintagmen lexikalizazioaren bidez sortu dira, non *izen* hau animalia bat zen (ik. *aker*, *beldur*, gip. bizk. *kilker* (?), *orkatz*, *zakur*). Dakusagunez, **han-* lehen osagai moduan konposatu zahar fran-

¹¹¹ Hau akitanieraz agertzen da soil-soilik.

¹¹² Forma hau RS-en soilik agertzen da, baina Mitxelena arrazoibide onak aurkeztu ditu antzina orokorra izan behar zuela frogatzeko (ik. Mitxelena 1969: 102-103). Toponimian, *Iturr Andurra* «iturri doilor» aurkitzen dugu. Bestalde, *Huandurraga* bizkaitar abizena ere bada, bere esanahiak ur-gabezia adierazten duelarik. Erdi Aroko dokumentuetan, epiteto-moduan aurkitzen dugu: *Nardués Andurra*, *Sansoain Andurra* (Nafarroa, 1446).

kotan agertzen da, baina kokaleku isolatuan inoiz ez. Honek aditzera ematen digu nola, aurre-aitzin-euskaraz, hitz-eraketa faktore prosodikoetan oinarrituta zegoen. **Han*-ek beste zerbait behar zuen aldamenean oin yanbiko bat osatzeko.

- *arbel* < **har-bél*. Hau da, *har* «harri» + *bel* «beltz» (ik. Lakarra 1995: 191) Antza denez, *r-b* lotura hainbat kasutan mantentzen da (*gar-bal*, *hur-bil*, *or-bel*, *or-po*, *sor-balda*). Beste hainbatetan ez dirudi lehen osagaien galdu den segmentua *-r* bat denik: *gi-bel*, *goi-bel*, *la-bur*, *sa-bel*, *za-bal*. *R-b* lotura batean, dardarkaria bi kasutan galdu bide da: a) disimilazioz, bigarren osagaia *r-z* amaitzen baldin bada (ik. *ibar*); b) lehen osagaia *lur*, *ur* edo *zur* baldin bada. Kasu hauetan, badirudi galera lexikoki baldintzatuta dagoela. Egitura: **izen-adj.**, **deskribatzailea**, **endozentrikoa**. **Har*, gure ustetan, egungo *harri*-ren forma zaharra da, agian atzizki singulatzailerik gabekoa. **Bel* lexema barra-barra agertzen zaigu konposakera zaharrean, ia beti bigarren osagaiko kokalekuan. Kokaleku isolatuan ere, **bel* ez da agertzen.
- *ardi* < *(*h*)*ar-di*. **Ar-* elementua beste konposatu batzuetan (*artalde*, *artegi*, *artzain*) agertzen da, baina badirudi konposatu hauek *ardi*-ren gainean eratu direla. **Di* elementua *er-di*, *han-di* eta *lo-di*-rekin pareka daitekeelakoan gaude, baina erreserba handiz. Bestalde, **di* atzizkia hiru animaliatan daku-sagu: *ardi*, *idi*, *zaldi*, baina ez da ziurra hiru kasuetan elementu bera dugun. Edozein kasutan, atzizki singulatzailerik bat dirudi. Lehen osagaiaren dardarkaria ez da galtzen *d*-ren aurrean, eta gauza bera gertatzen da *er-di*, *or-dots* eta *ur-de* kasuetan. Teorikoki, aurkakoaren lekukoak *lo-di*, *o-dol* eta *su-dur* izan litezke, baina *lo-di* eta *su-dur*-en kasuetan ez dago ustezko **lor-* eta **sur-* elementuak ezerekin erkatzerik. Hortaz, badirudi *r-d* lotura hasieratik oso sendoa zela. Egitura: **izen-atz.**, **atzizkiduna**, **endozentrikoa**. Zein esanahi zehatz du **di*-k? Ez dago batere argi. Kasu honetan esanahi singulatzailerik bide du, agian baita *han-di*-n, *lo-di*-n eta *zal-di*-n ere, baina beste alde batetik badugu *-di* aitzizki kolektiboa (*pinu-di*, *sagar-di*...).¹¹³ Beherago, *er-di*-rako etimologia berri bat proposatzen dugu, baina honek ez du derrigorrez balio *-di-z* amaitutako hitz orotarako.
- *artalde* < **art-álte*. «Ardi-alde, ardi-talde». Konposatu honetan, bi osagaiak disilabikoak dira. Beraz, aurre-aitzin-euskararen garaia-oren ondoren sortu zen. Gure aburuz, bigarren osagaiaren forma zaharra **alté* izango litzateke.¹¹⁴ Osagai hau **ardi*-ri itsatsi zitzaion. Honek esan nahi du lehenik **ar-* + **di* konposatua eratu zela eta gero, honen gainean, **ardi-* + **alte*. Konposatu honetan, **ardi-* + **alté* azentuera batetik beste honako honetara igaro zen: **ardi-álte*. Hemendik aurrera, ez dakigu bokal tonikoaren aurreko bokal ahula berehala erori zen ala denbora batean zehar mantendu zen. Baina badirudi erorketa hau

¹¹³ Lakarraren iritziz (2002b: 426), *-di* eta *-ti* (*beldur-ti*, *lotsa-ti*) jatorriz alomorfoak dira, *-di* zaharre-na izanik eta *-ti* testuinguru ahoskabeetan (txistukarien atzean) agertuz, ondoren honek autonomia lexikoa hartu zuelarik, «dejando *handi*, *lodi* «grueso» y alguna más como *fase sparita*». Toponimoetan agertzen den eta esanahi kolektiboa duen *-di*-ri dagokionez, honek ez du zerikusirik aurreko *-díl*-*ti*-arekin, baizik eta *-duil*-*doi*-ren aldaera izan daiteke.

¹¹⁴ Ik. zub. erronk. *alt(h)e*.

burutu zen garaian hitzunek bazutela konposatuaren osagaiak analitikoki ezberdintzeko gaitasuna, azken osagaiaren leherkari ahostuna ahostokabetu baitzuten. Kasu honetan, beraz, bidezkoena da *-t-* hori lehen osagaiari dagokiola postulatzeara.¹¹⁵ Egitura: **izen-izen**, **menpetasunezkoa**, **endozentrikoa**.

- **artzain** < **art-záni*. Hau da, «ardi-zaindaria». *Artalde*-rako esan dugun bertsuak hemen ere balio du. Bigarren osagaiak bi silaba ditu eta azentua jarrera isolatuan **zani* izan zitekeen, baina **art-záni* (< **ardi-záni*) konposakeran. Egitura: **izen-izen**, **menpetasunezkoa**, **endozentrikoa**.
- **azkazol** < **haz-k-ázal*. Hau da, «atzamar-azal». *Hatz* «atzamar» Ekialdeko dialektoetan dago. Hortaz, **hatz*-ek formalki behintzat bidezkoa dirudi. **Azal*-en azentuera ziurrenik **azál* zen, baina **ázal* konposakeran. *K* epentetiko hau seguruenek beste konposatuekiko analogiaren bidez sortu da (adibidez, < *ar-kume*-tik).¹¹⁶ Egitura: **izen-izen**, **menpetasunezkoa**, **endozentrikoa**. **Azal* honek bi osagai edukitzekotan (eta hemen maniatzen ari garen teoriaren arabera honela izan behar du), ez daukagu ideiarik **a-* eta **-zal* osagaiak zer ziren. Nolanahi ere, azentuera **a-zál* izango zatekeen, baina **haz-k-ázal* konposakeran.
- **beldur** < **bil-dúr*. Lehen osagiarako, **bil* berreraikiko dugu. Semantika, antza, **bel*-en alde legoke (honek, printzipioz adjektiboa izanik ere, testuinguruak baldintzatutako izenezko eginkizuna har lezake), baina ikus ditzagun aldaera dialektalak (ik. Mitxelena 1977a: 63): goi-naf. behe-naf. gip. lap. erronk. *beldur* (zub. *béldür*), baina gip. heg. bizk. *bildur* (halaber, Berceon *Don Bildur* topatzen dugu). Ozenaren aurreko kokaleku itxian, *i* > *e* aldaketak zentzudunagoa dirudi *e* > *i* baino. **Bil* hau, beraz, *bil-dots*-en aurkitzen dugun berbera baldin bada, **bil-dur*-en ere beste hainbatetan dakusagun «animalia-mota + epiteto deunga» egitura izango genuke. Esan dugun legez **-dur* elementua *andur*-en agertzen den berbera delakoan gaude (agian bai eta *sudur*-en (??) eta *urduri*-n (?) ere). Esanahi negatiboa du. Honela, **bil-dur*-ek jatorriz «bil» deunga» edo esan nahi luke, beranduago izenezko esanahi exo-

¹²¹ Nolanahi ere, badaude konposatu honen jatorria azaltzeko beste bi aukera: a) < *ar-* + *-talte*, non bigarren osagaia konposakeran mantendu den hasierako leherkari zahar bat den. Hau ahalezkoa da konposatu batzuetan, baina gure iritziz ez honetan; b) < *ar-* + *-alte*. Kasu honetan, bi lexemen arteko *-t-* epentesi moduan sortuko zatekeen: bere eginkizuna analisi fonetikoa eta morfologikoa bat etorraraztea izango litzateke. *Ar-* + *-alte* elkartzen baditugu, emaitzaren zatiketa silabikoa *a-ral-te* izango da, eta bertan lexemen arteko muga lausotuta agertuko zaigu. Hau sahiesteko, *-t-* bat sartuko zatekeen. Konponbide honen arazoa da oso espekulatiboa dela *-t-* bat *ex nihilo* ateraztea. Igaratuak beste aukera batez ohartarazi gaitu: d) < *ard-* + *-talte*. Honela, *talte* ez zatekeen *art-alte* > *ar-talte* moduko berranalisi batetik sortuko, Mitxelenak iradoki legez (ik. 1977a: 250), baizik eta *t* hori konposakera mantendu den leherkari zahar bat izango zatekeen. Baina kasu honetan honako baldintza hau onartu beharko dugu: hitz-hasierako leherkari hasperenduen *th* → *b-* aldaketa konposatu disilabikoaren elkartzearen ondoren burutu da, edo behintzat lehen osagaiaren bokalaren galeraren ondoren, bestela *ard-* + *-alte* baikenuke.

¹¹⁶ Dena dela, kasu honetan ziurra da *-k-* hau ez dagokiola lehen osagaiaren erroari. Beraz, beste hiru aukera hauek ditugu: a) *ex nihilo* sortu da, zatiketa semantikoa uhertuko lukeen *ha-(t)za-zal* zatiketa silabikoa ekiditeko (izan ere, *atzazol* bada, batez ere bizkaieraz); b) bigarren osagaia **kazol* zen eta leherkaria konposakeran mantendu da; d) *haz-kazol* < **hatz-ko-ázal*, non lehen osagaiak genitiboko atzikia izango lukeen.

zentrikoa hartu zuelarik: «bil» deungak eragiten digun sentimendu», adibidez. *L-d* lotura tinko mantendu da. Corpusean ez dugu *-Vld-* > *-Vd-* aldaketa inongo kasutan aurkitu. Etimologia honen arabera, jatorrizko egitura: **izen-adj., deskribatzailea, endozentrikoa.**

- *bele* < **bel-lé*. **-Le* atzizkiak, egungo euskaraz, aditzetatik agente-izenak erartortzeko balio du (*eman* > *emale*, *ikusi* > *ikusle*...). Baina, antza denez, garai zaharrago batean beste erabilera singulatzailer batzuk ere eduki zitzakeen. *Bele* eta *erle* hitzetan badirudi animaliak adierazten dituela. **-Bel* epitetoan kausitzen dugun elementu berbera baldin bada, baliteke konposatuaren lehen osagaiko kokalekuan izenezko eginkizuna edukitzea (esanahia «iluntasun» edo izanik). Esanahia, beraz, «iluntasunaren animalia» izan daiteke, edo agian «bele-izaki», **bel* elementua hitza eratu baino lehenago jadanik animalia horrekin lotuta baldin bazegoen. Hitz hau bokalen arteko *-L-* fortis zaharra (kasu batzuetan behintzat) geminazioaren bidez sortu ahal izan zen hipotesiaren alde mintzatzen bide zaigu. Egitura: **izen-atz., atzizkiduna, endozentrikoa.**
- *bildots* < **bil-dóts*. **Bil-* iluna da, baina, esana dugun legez, baliteke **bil-dur*-en ere agertzea (ik. *beldur*); **-dóts an-dóts*-en eta *or-dóts*-en agertzen da eta «ar» esan nahi du, (ik. Lakarra 2002b: 425). *L-d* loturarako, ik. *beldur*. Esanahia, beraz, «bil» ar» omen da. Egitura: **izen-adj., deskribatzailea, endozentrikoa.**
- *bular* < **bur-bár*. Lehen osagaia *bur-u*-n agertzen dena izan daiteke. Bigarren, «behealde»: «buruaren behealde (?)» edo, (ik. Lakarra 2002a: 435). Erronkarietaz *burar* dugu (ondoren, > *búdar*). Hortaz, *burar* > *bular* aldaketak printzipioz posiblea dirudi; ik. Mitxelena (1977a: 315). **Bur-bar*-en, lehen dardarkaria disimilatu da (ik. *arbel*). Nolanahi ere, etimologia hau espekulatibo samarra da. Egitura: **izen-izen, menpetasunezkoa, endozentrikoa.**
- *eder* < **de-dér*. Erro-silabaren **der* hori non aurki dezakegun ez dago batere argi (*iz-ter* (?), *baz-ter* (?)), baina ez dago arrazoirik zalantzan jartzeko jatorrizko esanahia adjektibozkoa zela. Erabateko erreduplikazioa postulatu gero, lehen dardarkaria disimilazioaren bidez eroriko zatekeen. Egitura: **adj.-adj., erreduplikatua, endozentrikoa.**
- *enbor* < *(*h*)*en-bór*. Ez dakigu lehen elementua zer izan daitekeen.¹¹⁷ Bigarren elementurako, «borobil» esanahia proposatzen dugu, *bor-tz*, **han-bor* (> *hamar*), *zil-bor*, *bor-obil* eta abarreko hitzetan agertzen den berbera dirudielarik (ik. Lakarra 2002a: 431-434). Hemen dugun lotura, *n-b*, fonologikoa da; fonetikoki [m-b] izango litzateke. Dena dela, *n-b* mantentzea hemen baino ez da gertatzen. *Hamar*, *limur*, *samin*, *samur*, *sumin*, *zimel* eta *zimur* hitzetan, baliteke *-m-* < *-nb-* kasuren batean, *-m-* < *-Vb-* gainerakoetan. *Sabel*-en eta *zubi*-n, seguruenez *-b-* < *-Vb-*. Egitura: **izen-adj., deskribatzaile, endozentrikoa.** Nolanahi ere, lehen osagaiaren esanahia ezagutu gabe oso zaila da azken ezaugarri hau finkatzea. Bi elementuen elkartzeak, edozein kasutan, erredundatea dirudi.

¹¹⁷ Gainera, hitz honek forma dialektal ezberdinak ditu: bizk. gip. goi-naf. *enbor*; bizk. *enpor*; bizk. *anpor*; goi-naf. lap. *onbor*; lap. Oih. *konbor*; Oih. *zunpur* (baina ohar gaitetzen azken honetan lehen osagaia beste bat dela; ziur asko *zur*-ekin zerikusia du).

- *erdi* < **ber-di*. Jatorrizko esanahia, gure aieruaren arabera, «bikoiztu bihurtu» litzateke.¹¹⁸ Printzipioz, fonetikoki proposamen hau ausartegia izan daiteke, bizkaieraz *berdi* espero genukeelarik. Baina hitz-hasierako **b*-ren erorketa errepikaria izan daiteke euskararen historian, batez ere azenturik gabeko proklitikoei dagokienez. Kasu honetan, erorketa oso zaharra izango litzateke, dialekto orotan islaturik dagoelako. *R-d* loturarako, ik. *ardi*. Egitura: **izen-atz.**, **atzizkiduna**, **endozentrikoa**. Formaren arazoaz gain, beste arazo bat da *erdi*-ren esanahia nolabait bikoitza dela: kuantitatezkoa nahiz lokatiboa izan daiteke (esp. *medio* bezala). Gure etimologiaren arabera, jatorrizko esanahiak kuantitatezkoa izan beharko luke. Lakarraren iritziz, ordea, jatorrizko esanahia lokatiboa da, eta lehen osagaia *er(-i)* «hatzamar» izan liteke.¹¹⁹
- *erle* < *(*h*)*ez-lé*.¹²⁰ Lehen osagairako, konpara bitez *ez-ti*, *ez-ki* eta *ez-ko*. Bigarren osagairako, ik. *bele*. *Irla* (< esp. *isla*) maileguan ere txistukari bat dardarkari bihurtzen da *l*-ren aurrean. Ez dugu aurkitu bestelako adibide ziurrik, non berreraiketak *s/z-l* lotura zahar batera garamatzen. Egitura: **izen-atz.**, **atzizkiduna**, **endozentrikoa**.
- *ezker* < **ez-kér* edo **es-kér*. Gorrotxategiren etimologiaren arabera (< **ez-kér*),¹²¹ lehen osagaia egungo *ez* izango litzateke, eta bigarrena **ker* «txar». Esa-

¹¹⁸ Tentagarri irudi dakiguke **di* honen azpian **edin* aditz-erroa dagoela postulatzeari. Izan ere, *a-din*, *ber-din*, *gor-din*, *oz-tin* eta *ur-din* hitzetan *-din* bat elementua dugu, zalantzarik gabe delako aditz-erroa rekin lot dezakeguna. Mitxelena iritziz (1977b), *-din* < **di*- + *-en*, non lehen elementua aditz-erro bat (seguruenez esanahi kopulatibo ingresibo batez: «bihurtu») baina aldi berean aditz burutu bat den, eta bigarren elementua atzizki erlatiboa. Esanahi osoa «bihurtu den» izango litzateke. Forma honen ondoan, Mitxelena (1977b: 301 hh) antzeko egitura duten beste batzuk ere aztertzen ditu, mend. *duin*, *doi* eta *-du* kasu. Hauetariko lehena ere zalantzarik gabe forma erlatibo bat da, baina zenbait aditz-errotatik etor liteke (303): < *dagoen*, < bizk. zah. *doan* «doan», < *duen* < *dau*- + *-en*. Beste biei buruz, Mitxelena honako hau diosku (305): «Tampoco excluiría la hipótesis de que *doi*, *dui* [aurrekoaren aldaera], y este *-du*, tuvieran su fuente en formas verbales finitas. La distribución geográfica hace improbable la suposición de que se trate de formas relativas que, por una u otra razón, hubieran perdido su *-n* final. Pero, en la lengua de que estamos hablando, las puertas abiertas a una mutación categorial eran muchas y muy variadas. Recordaré tan sólo el tipo *egin ezpalu nabia* “el deseo de no haberlo hecho”, que no es sino la nominalización de *nabi luke egin ezpalu* “quisiera él no haberlo hecho”, lit. “quisiera, si no lo hubiera hecho”. Honelako eraikuntzak, non aditz burutu batek bere egin-kizun sintaktikoa galtzen duen, beste hizkuntza batzuetan ere aurkitzen ditugu, arabiera eta irlandera zaharra kasu. Hala nola, arabieraz, *yaktubu* «idazten du» aditz burutua da, baina *ka:na yaktubu* «idazten zuen, idatzi ohi zuen» (literalki, «“idazten du” zegoen») eraikuntzan sintaktikoki aditz burutugabea da, nahiz eta aditz burutuen egitura morfologikoa mantentzen duen. Aipatu lanean bertan (304-305), Mitxelena *eredu* hitzerako < **bere du* iradokitzen du, *bere dina* eta *bere doia* bezalako egituretan oinarrituz. Gure buruari galde diezaiokegu zergatik *ez* zuen Mitxelena *-di* atzizkia aurrekoekin sartu, edo behintzat *er-di*-n dakusagun bigarren elementua. *Er-di* < **ber-di* ustezko aldaketa *eredu* < **bere du* aldaketari ia erabat legokioke, baina joskera iragangaitzean. Euskara historikoaren *ber-* elementuak behin dagoen gauza bat bigarren aldiz agertzen den ideia implikatzen du; nolabait ere, «bikoiztu» esanahia du. Beraz, **ber-di* formak jatorriz «bikoiztu bihurtu da» esanahia eduki ahal izan zuen. Hipotesi honetan, *-di* jatorriz aditz burutu bat izango zatekeen baina gero atzizkitzat joko zatekeen. Akit. *ERDENIVS*, *ERDESCI* eta *ERDITSE* hitz honekin zerikusia izatekotan, aldaketa honetarako *terminus ante quem* bat dugu. Ez dago esan beharrik hau guztia izugarri espekulatiboa dela. Dena dela, asmaketak eztabaida behinik-behin merezi duelakoan gaude. Arazo larri samar bat da *-di* honen ustezko jatorria nekez elkar daitekeela gainerako lexikoko *-di*-ekin (*ar-di*, *han-di*, *lo-di*...).

¹¹⁹ Ahozko komunikazioa.

¹²⁰ Ik. Mitxelena (1977a: 366) eta Lakarra (2002a: 432).

¹²¹ Ik. Lakarra (1995: 193) eta (2002a: 436).

nahi osoa «ez-txar» izango litzateke eta esku ezkerrari legokioke, agian tabu-arrazoak direla medio. Arazoa da partikula negatiboaren formarik zaharrena *eze* dela. Beste etimologia baten arabera (ik. Trask 1997: 292). *ez-ker* < **esku-ger* eta *es-kuin* < **esku-on*. Baina honek *ezker*-en txistukari bizkar-albeolarea azalpenik gabe uzten du. Honetaz gain, **ker* elementua hirugarren silaban dago, eta hau ez da gertatzen (gure iritziz behintzat) gainerako lexikoaren inongo berre-raiketatan. Lehen etimologian, egitura mikro-sintaktikoa gure planteamentutik at geratuko litzateke, *ez* ez litzatekeelarik lexema bat, **-ker* modifikatuko lukeen ezeztapeneko adberbio bat baizik. Bigarren etimologian, ordea, egitura: [izen-adj.], **deskribatzailea**, **exozentrikoa**. Hau guztia, izugarri espekulatiboa. «Txistukari + leherkari» egiturako lotura guztiek sendoak dirudite.

- *ezkur* < *(*h*)*ez-gúr*. Esanahirik zaharrena «zuhaitz» edo «zuhait-mota bat» baldin bada,¹²² bigarren elementua **gur* izan liteke, *ma-kur*, *uz-kur* eta *gurtu* hitzetan dakusagun berbera. Lehen osagaia *ez-ki*-rekin eta agian *ez-pal*-ekin pareka daiteke. «Zuhaitz», «haritz», «zuhait-mota bat» esan nahi luke. Esanahi osoa, beraz, «zuhaitz makur», «haritz makur» edo «zuhaitz-mota makur» izan liteke. Hau espekulatiboa da, baina badu bere logika. *Z-k* loturarako, ik. *ezker*. Egitura: **izen-adj.**, **deskribatzailea**, **endozentrikoa**. Iradoki dugun legez, lehen osagaiaren erroari epiteto bat gehitu behar zitzaion oin yanbiko bat eratzeko eta hau hitz berau eratzeko motibazio bat izan liteke. Zuhaitz bati «makur» epitetoa eranstea agian ez da surrealistegia. Gogora bedi nola esaten dioten lekeitiarrek hondartza batean duten harri-koskor bati *Aitita Makurra*. Hala ere, ez dugu baztertzen kasu honetan **-gur*-ek esanahi deunga zuen hipotesia.¹²³
- *ezpal* < *(*h*)*ez-bál*. Bi osagaiak ilunak dira. Lehena *ez-ki*-ren eta *ezkur*-en eremu semantiko berberari dagokio, baina hiruren arteko identifikazio bat ausartegia da. Haatik, ideia hoberik ezean, demagun hiru *(*h*)*ez* hauek berbera direla.¹²⁴ Bigarren osagaiari dagokiola, konpara bitez *garbal* (ek.), *herbal*, *zabal*. Irakurlea saia bedi **-bal*-etik esanahiren bat ateratzen. Gure aldetik, adjektiboa dela uste dugu. *Z-p* lotura tinko mantentzen da. Egitura: **izen-adj.**, **deskribatzailea**, **endozentrikoa**.
- *ezti* < *(*h*)*ez-tí* edo *(*h*)*ez-dí*. Lehen osagairako, ik. *erle*. Formak jatorriz identikoak izatekotan, ez dugu uste *ez-kur*-en *(*h*)*ez*-arekin zerikusirik duenik. Bigarren osagaia **-ti* (*gu-ti*, *goi-ti*, *bei-ti*, *seta-ti*) nahiz **-di* (*er-di*, *han-di*, *lo-di*)

¹²² Formaren aldetik, *ezkur* dialekto guztietan agertzen da. Baditugu gainera lap. *hezkur*, Mic. *eskur* «ezkur» eta Cap. *eskur* «zuhaitz». Esanahiaren aldetik, RS. *ezkur* «zuhaitz», Cap. *eskur* «zuhaitz» eta *ezkur* «zuhaitz», baina Mic. *eskur* «ezkur», Pouv. *eskur* «ezkur» eta Etx.-Zib. *ezkur* «ezkur». Dena delarik ere, logika «zuhaitz» > «ezkur» norabidearen alde dago. Hortaz, bizkaiera zahararen formak arkaismo bat direlakoan gaude.

¹²³ Konpara bitez Saug. *zuhandur*, gip. (Ataun) bizk. (Oñate) *zuandor*, gip. (Arrona) *zumandor*, arab. (Otazu) *zurandor*, zeinen esanahia «zur, zuhaitz doilor > zuhandor “Cornu sanguinea”» den (ik. Mitxelena 1969: 102).

¹²⁴ Hipotesi hau pikutara doa bizk. (jadanik RS-en) *zozpal* (*zotz-* + **-bal*) forma zaharrena baldin bada, Mitxelenak *FHV*-n iradoki zuen legez (1977a: 291). Baina *ezpal* orokorra da. Baliteke bi erro ezberdin izatea.

izan daiteke fonetikoki.¹²⁵ *Z-t* lotura ondo mantentzen da. Egitura: **izen-atz., atzizkiduna, endozentrikoa.**

- *gibel* < **gi-bél*. Hau da, *gi* «haragi (?)» + *bel* «beltz» (ik. Lakarra 1995: 192). Lehen osagaia *gi-zon*, *gi-zen*, *gi-berri*, *gi-harre* eta *hara-gi*¹²⁶ hitzetan daku-sagu. Bigarrena, *ar-bel*, *goi-bel*, *os-pel* eta *u-bel* hitzetan. Haatik, lexiko historikoan ez du ez bata ez besteak bizirik iraun. Ez dirudi *i-b* loturan deus galdu denik. Egitura: **izen-adj., deskribatzailea, endozentrikoa.**
- *gizen* < **gi-zén*. Lehen osagairako, ik. *gibel*. Bigarrena *zezen*-en agertzen bide da (ik. Lakarra 2002a: 432). Honen forma zaharra **zen* zen. Erreduplikatuak jatorrizko esanahia mantendu baldin badu, «zezen» esan nahi izango du. Konposatu osoaren esanahia ez da batera erraza. Horra hor gure aierua: «haragi asko duen, zezen bat ematen duen». Ez dugu uste *i-z* loturan deus galdu denik. Egitura: [**izen-izen**], **koordinatua (?)**, **exozentrikoa**. Kasu honetan, **gi-* gizenaren haragi-gehiegikeriari dagokio; **-zen*, bere aldetik, nola-baiteko ironia, zeinaren bidez gizona dena animaliarekin konparatzen den. Beraz, hau «metonimia geminatu» bat dugu. Gauza bat adierazteko, berarekin zerikusi metaforikoa duten bi hitz aipatzen dira. Bi osagaiak koordinazioan daude, baina koordinazio hau ez da sintaktikoa (X eta Y), logikoa baizik (X, Y).
- *gizon* < **gi-zón*. Lehen osagairako, ik. *gibel*. Bigarren osagairako, Lakarrak Meilleten lat. *homo* «gizon» < *humus* «lur» etimologiarekiko paralelismo bat iradokitzen du, erreserba handiz.¹²⁷ Egungo euskaraz *zohi* (< **zon-i*) dugu. Ustez, *gi-zon*-en aurkitzen dugun **-zon*-a hitz hau izango litzateke, konposakeran luzapen morfologikorik ez duela. Dena den, agian badaude zailtasun fonetikoak.¹²⁸ Etimologia hau onartuz gero, honako esanahi hau proposatuko genuke: «haragiz eta zohiz egindako». Egitura: [**izen-izen**], **koordinatua (?)**, **exozentrikoa**. Egituraren aldetik, *gizen* bezalakoa litzateke. Ik. *gizen*.
- *gogo* < **go-gó*. Ez dakigu zerekin konpara daitekeen **go* erro-silaba. Egitura: **izen-izen, erreduplikatua, endozentrikoa.**
- *gogor* < **go-gór*. *Gor*-ek egungo euskaraz bizirik dirau. Egungo forma jatorrizko erro-silabaren jarraipena dela baieztatzeak semantikoki erabat bidezkoa dirudi. Erreduplikazio hau erabatekoa izatekotan, disimilazioa gertatu da. Egitura: **izen-izen, erreduplikatua, endozentrikoa.**

¹²⁵ Gogora dezagun Lakarraren ustetan *-ti* atzikia testuinguru ahoskabeetan gertatzen den *-di* horren lexikalizaziotik sortzen dela (ik. Lakarra 2002b: 426). Beraz, kasu hau horietariko bat izango litzateke.

¹²⁶ *Hara-gi*-n, **gi* lexema hirugarren silaban agertzen da. Hau gure hipotesiaren aurka bide dago. Hona hemen nolabaiteko konponbide bat: konposatu hau garai batean sortuko zatekeen, zeinean konposatuen lehen osagaiak jadanik bi silaba eduki zitzakeen baina bigarren osagaia monosilabikoa izan zitekeen. Nola **beso-pé* > **besa-pé* > *besápe*, hala **haro-gí* (edo beste bokal batekin) > **hara-gí* > *harági*. Lakarraren ustetan (ahozko komunikazioa), *haragi* < **ero-gí* «hildako gaia».

¹²⁷ Gizakia zohiz egindako izaki bat den mitoa kultura anitzetan dago. Kasu honen berezitasuna da giza-natura bi eratan interpretatzen dela, bata errealista, bestea metaforikoa. Espero genezakeen dualtasuna gorputz/arima-modukoa da, baina aurkitzen ditugun bi terminoak materiaren eremuari dagozkio.

¹²⁸ Ik. Lakarra (2002a: 435-436). Zailtasunak konposakeran agertzen den aldaerarekin (*giza-*) datozkigu.

- goibel* < **goi-bél*. Hau da, *goi* «goi, goialde» + *bel* «beltz». Jatorrizko esanahia «zeru estali» edo izango zatekeen. Ez dirudi *i-b* loturan deus galdu denik. Egitura: **izen-adj.**, **deskribatzailea**, **endozentrikoa**. Konposatu honek erakusten digu zeinen ezberdin izan daitezkeen konposatu batek bereganatzen dituen esanahi exozentrikoak, hau da, nola jatorrizko esanahi endozentrikotik interpretazio anitz egin daitezkeen, honela irudizko adiera berriak sorraraziz. Behe-naf. gip. lap. *goibel* «goibel»-ek esanahi endozentrikoa mantendu duen bitartean, goi-naf. (aezk.) *goibel*-ek «hodei» eta behe-naf. *goibel*-ek «itzaltsu, ilun; goibel, triste» esanahiak bereganatu dituzte.
- hamar* < **han-bór*. Lakarraren etimologia espekulatibo samar honen arabera,¹²⁹ lehen osagaia *han-di*-n, *a-ker*-en, *a-huntz*-en eta *a-hari*-n aurkitzen dugun berbera izango litzateke, eta bigarrena *en-bor*-en, *zil-bor*-en, eta *bor-tz*-en aurkitzen duguna. Fonetikoki, **n-b* lotura > *m* igarotzea arazorik gabe uler daiteke (ik. *zimel*, *zimur*). Ustezko **o* > *a* aldaketa bigarren silaban, *r*-ren aurrean, hitz disilabikoetan lehen bokala *a* denean, harmonia bokalikoaren prozesu-moduko zerbait dirudiena, Mitxelenak *az-kar*-erako postulatzen du,¹³⁰ eta Lakarrak *zabar*-erako.¹³¹ Lexiko honetan agertzen zaizkigun **han* guztiak elementu berbera baldin badira, orduan **han*-ek izan zezakeen esanahia oso malgua izan zitekeela onartu beharko dugu. Honek ez gaitu harritu behar hitzak jatorriz nolabaiteko esanahi tabuistikoa bazuen. Honela, **han-ker*-en, **han-ari*-n **han-huntz*-en esanahia «lau hankako animalia» izan zitekeen, baina *han-di*-n «masa handi» edo honelako zerbait. Hemendik agian beste esanahi bigarrenkari bat garatuko zatekeen, «tope, gehienezko» edo, eta batzuetan, testuinguruaren arabera, «hamarreko». *Bor-tz*-en, Lakarrak **bor* «borobil» + *-tz* atzizkia, *beltz*-en agertzen dena eta kasu honetan partizipio-moduko zerbait izango litzatekeena.¹³² Esanahi osoa, beraz, «hamarreko borobil, amaitu» edo izan liteke. Egitura: **izen-adj.** (??), **deskribatzailea**(??), **endozentrikoa**.
- handi* < **han-dí*. Lehen osagairako, ik. *hamar*. Lakarrak iradokitzen du **han* hau eta *an-dots*, **han-huntz* eta abarreko hitzetan agertzen dena elementu bera direla (ik. 2002a: 435). Bigarrenari dagokiola, Lakarraren aburuz < **ti*, *goiti*, *beiti*, *setati* eta abarreko hitzetan. Baina, esan dugun legez, atzizki hau eta *-di* jatorriz kokalekuaren araberako aldaerak izango ziren.¹³³ Edozein kasutan esanahi singulatzaila du. Esanahi osoa «han»-en moduko» edo izan liteke. *Andots*-en eta *andur*-en bezalatsu, *n-d* lotura ondo mantentzen da. Egitura: **izen-atz.**, **atzizkiduna**, **endozentrikoa**.
- barri* < **harr-í*. Lehen osagairako, ik. *arbel*. Bigarren osagaia *-i* atzizkia da. Gure ustetan, lexiko zaharrean sarritan esanahi singulatzaila zuen, hemen kasua den legez (bai eta *zerri*-n eta *herri*-n ere, adibidez). Beste batzuetan,

¹²⁹ Ik. Lakarra (2002a: 434, 2002b: 426-427).

¹³⁰ Ik. Mitxelena (1977a: 71), non *azkar* < *(*h*)*az-kor* (bizk. erronk. *azkor* «hazteko joera duen»).

¹³¹ Ik. Lakarra (2002a: 436), non *zabar* < **zan-(k)or*.

¹³² Nola esp. *redondo* > *redondeado*, hala **bor* > *bortz*. Nolabaiteko amaierako atzizkia zenbaki honetan lat. *quinque*-n ere dakusagu.

¹³³ Erronk. zub. (*h*)*andi*. Ik. Mitxelena (1955: 62) eta (1977a: 356).

partizipio-esanahia izan dezake (**gal-i* (?) «gari»).¹³⁴ Badirudi bestalde partizipio-esanahi hau nolabait zenbait kolore-izenetan dagoela (ik. *zur*). Egitura: **izen-atz., atzizkiduna, endozentrikoa.**

- *ibar* < **ur-bár*.¹³⁵ Lehen osagaia, *ur*. Bigarrena, **bar* «behe, behealde», *bular*-en ikusi dugu. *Barr-u*-n ere, agian, isolaturik luzapen morfologiko bat gehitzen zaiolarik. Esanahi osoa, beraz, «ur-behealde, uraren behealde» izan liteke. Konposatu honen fonetikarako, ik. *ibi*. *R-b* loturan, kasu honetan dardarkaria disimilazioz erori da (ik. *arbel*). Egitura: **izen-izen, menpetasunezkoa, endozentrikoa.**
- *ibi* < **ur-bi*. Lehen osagaia, *ur* «ur». Bigarrena, **bi* «bide» edo **bi* «bi». Beraz, «ur-bide, uraren bide», edo «bi ur (?)». ¹³⁶ Konposatu honen fonetika Mitxelena azaldu zuen.¹³⁷ *R-b* loturarako, ik. *arbel*.¹³⁸ Kasu honetan ez dago *r*-rik bigarren osagaian, baina kasu honetan badirudi dardarkariaren galera lexikoki baldintzatuta dagoela. Egitura: **izen-izen, menpetasunezkoa, endozentrikoa.**
- *idi* < **di-dí*. Antza denez, animalietan edo animalien inguruko lexikoan erreduplikazioaren baliabidea joria da. Zalantzakoa da **di* hau *ar-di*, *er-di*, *ez-ti*, *lo-di* eta abarreko hitzen atzizkiarekin pareka dezakegun. Egitura: **izen-izen, erreduplikatu, endozentrikoa.**

¹³⁴ Ik. Lakarra (2002a: 436). Halaber, Traskek (1990 eta 1995) hainbat aditz-partizipiotan agertzen den *-i* (*e-torr-i*, *i-bil-i*, *i-kus-i*) hori atzizki honekin lotzen du.

¹³⁵ Ik. Lakarra (2002a: 435) eta Mitxelena (1977a: 76).

¹³⁶ Zenbait galdekizun gurutzatzen dira hemen. Batetik, *-bi* hau *bide*-rekin parekatu behar den ala ez (ik. Mitxelena 1977a: 412). Bestetik, eta aurrekoen edozein kasutan, *-bi* zenbakiarekin parekatu behar den. Eta hirugarrenik, *bide*-k etimologia erromanikoa duen (*Via ad Oiaso* > *Bidasoa* bezalako izenetatik zabalduko zatekeen, ik. Mitxelena 1955: 74), eta bide batez *-bi*-k ere bai (< lat. *via* (?), edo aipatu jatorri erromanikoa duen *bide*-ren murriztea). Gure planteamendutik, erakargarri suertatzen zaigu proposatzea *bi*, aitzinako erro monosilabikoa izaki, forma monosilabikoa agertzen zela menpetasunezko konposatuaren bigarren osagaian (honela egitura disilabiko bat sortuz: **ur-bi*, **zur-bi*), baina adjektibo bat hartzen zuela konposatu deskribatzaileetan, orobat egitura disilabiko bat eratzeke. Kasu honetan, baliteke jatorrizko forma hori *-der* izatea (**bi-dér*). Geroztik, *-r* galduko zatekeen, agian konposakerako egituren eraginpean (nola *adar* > *ada-begi*, hala *bider* > *bide-zabal*, esaterako). *Bider* hitzean, ordea, dardarkaria galduko zatekeen (ik. Mitxelena 1977a: 62, non adierazten den “bide” eta “bider” adierak batzuetan harreman estuan daudela, irl. zah. *séi* “bide” eta got. *sinth*-“bider” formen arteko erkaketak iradokitzen digun legez). Era honetan, beharbada beste adibideetan ere dakusagun forma monosilabiko eta disilabikoaren arteko txandaketaren parekoa izango litzateke (**ur-bár* baina *barr-ú*, *la-búr* baina *bur-ú* (?); era berean, **ur-bí* / **zur-bí* baina *bi-dér*), beti egitura disilabiko deuterotoniko bat osatzeko helburuz. Nolanahi ere, onartu behar da hipotesi honek zailtasun ugari dituela. Lehena, *bide* konposakerako eraikuntzetatik eratorritzea arbitrario gerta daiteke. Bigarrena, agian *bider*- baten konposakerazko emaitzarik zentzudunena *bida*- litzateke (ik. Mitxelena 1977a: 338; *izter* - bizk. *iztai*, *izte(g)i* (> **izta-egi*), behe-naf. *iztapeka*, behe-naf. erronk. zar. *iztazain*, baina zub. *ixtezán* eta Dech. zub. *ixterbegi*). Hirugarrena, RS. *orbide* “ibilera” edo *ubide* bezalako formak arkaismoak badira, kontuan hartzeko posibilitatea izango litzateke aztertut dugun *-bi* hori *-bide* baten murriztearen emaitza izatea (edozein kasutan, **or*-edo **u(r)*- + *-bide* lotura lexikalizazio disilabikoen ondorengo garai batean ere gertatu ahal izan da).

¹³⁷ Ik. Mitxelena (1977a: 75-76). Funtsean, dioena da *ur*- konposatu zaharretan *u*- formapean aurkezten dela eta ondoren «ezpainkari + *i*» jarraituz gero, *u* > *i* noizbehinkako aldaketa gertatu dela: behe-naf. Oih. *ibi*, lap. *ibide*, *ibiri*, *ipide*, bizk. *ibitu* «baretu (min bat)». Salbuespen ugari daude: behe-naf. lap. *ubi*, zub. *übi*. Baina konposatu honetatik *i*- (< *u*-) beste zenbaitetara hedatu bide da, non ez dagoen *i*-rik ondorengo silaban: *i-bar*, *i-bai*.

¹³⁸ Dena den, badirudi zenbait kasutan loturaren emaitza ez dela fonetikaren mende, baizik eta lexikoki baldintzatuta. Lehen osagaia *ur*, *lur* eta *zur* denean, dardarkaria beti erortzen da.

- *ipurdi* < **ib-érdi*. Hauxe dugu Lakarraren aierua.¹³⁹ Honen arabera, lehen osagaia *ibi* da (ik. bertan), zeinetan azken bokala galdu den beste konposatu baten lehen osagaia izateko. Esanahi osoa, beraz, «erdian dagoen «erdian dagoen 'ibi'». Bokal aurretonikoa erortzen da eta lehen lexemaren amaieran leherkaria ahoskabatu egiten da. Kasu honetan kronologia erlatiboa zein den azpimarratu beharra dago. Bai *ibi* (< **ur-bi*), bai *erdi* (< **ber-di* (?)), garairik zaharrenean eraturako konposatuak dira (aurre-aitzin-euskara izendatu dugunean). **Ib-érdi*, ordea, geroagoko garai batean sortua da eta bi aurreko osagai disilabiko lexikalizatuen elkartzetik zuzen-zuzen irteten da (< **ibi-érdi*-ren bitartez). Egitura: **izen-izen**, **menpetasunezkoa**, **endozentrikoa**. Egituraren aldetik, hau **han-huntz* bezalakoa da, hots, atzekoz aurrera jarritako «tatpuruşa» bat.
- *labur* < **lar-búr* (?).¹⁴⁰ **La(r)*-elementu bat bizk. gip. *lakar*-en eta gip. goi-naf. *lakatz*-en aurkitzen dugu (ik. *lakar*). Zalantzakoa da **la(r)*-honekin zerikusia duen, baina hau ez da ezinezkoa. Elementu hau *larr-e*-ren aldaera monosilabikoa izan liteke (?). Halaber, **-bur* elementu bat Harr. Larr. *limur*-en (egungo *limuri*, Larr. *linbur* (!)) agertzen zaigu, bai eta *samur*-en eta *zimur*-en ere (ik. bertan). Lehen osagaiko kokalekuan, ik. *muker*. Bestalde, *bur-u*-k **-bur* honekin zerikusia izan lezakete, baina egia esan ez da inolako harreman semantikorik inon ikusten. *Limur*, *samur* eta *zimur* konposatuetatik **-bur*-erako ondoriozta daitekeen esanahia «leun» izan liteke. *R-b* loturarako, ik. *arbel*. Baina kasu honetan tartean *-r*- bat egotekotan disimilazioaren bidez galdu da. Egitura: **izen-adj.** (??), **deskribatzailea**, **endozentrikoa** (??). Aurreaitzin-euskararen garaitik konposatu honen semantikak pairatu ahal izan dituen joan-etorriek jatorriz endozentrikoa ala exozentrikoa den galdera izugarri zailtzen dute. Gure ustea da ustezko **lar-búr* honek jatorriz erabat bestelako esanahi bat zuela, endozentrikoa, eta **izen-adj.** egiturakoa. **La(r)*-elementurako, ik. *lakar*. Bigarrenari dagokiola, aieru arin bat aurkeztuko dugu: **-bur* elementua *limur*-en, *samur*-en eta *zimur*-en agertzen den berbera baldin bada, «leun» esanahia eduki dezake. Honela, **-bur* eta **-kar* «latz, lakar» (ik. *lakar*) adjektibo antonimoak izan zitezkeen, eta **la(r)*-ekiko konposakeran oposaketa semantiko hau azaleratzen zen. Geroztik, lexikalizazio disilabikoa gertatu denean, *lakar*-ek nola edo hala jatorrizko esanahi honen semantikaren aztarna mantendu duen bitartean (izen-nahiz adjektibo-moduan), *labur*-ek aldaketa atzemanekin bat pairatu eta erabat bestelako esanahi bat jaso du (adjektibo bihurturik).
- *lakar* < **lar-kár*.¹⁴¹ Lehen osagaia agian *labur*-en eta gip. goi-naf. *lakatz*-en aurkitzen dugu. Esan dugun legez, agian *larr-e*-ren aldaera monosilabikoa da.

¹³⁹ Ik. Lakarra (2002a: 436). Era askotako bokalismoak aurkitzen ditugu (bai eta esanahi ezberdinak ere, baina bigarrenkariak): bizk. gip. goi-naf. behe-naf. lap. *ip(h)urdi*, goi-naf. *epurdi*, bizk. *iperdi*, *eperdi*, RS. *ipirdi*. *Eperdi* eta *ipirdi* formek harmonia bokalikoak eragindako nolabaiteko asimilazioa egon dela erakusten digute: *iperdi* > *ipirdi*, eta gero *ipirdi* > *ipurdi* disimilazioz.

¹⁴⁰ Konposatu honi eta jarraian datozkigun beste batzuei (*lakar*, *lodi*, *makal*, *maker*, *makur*, *muker*, *mukur*) dagokiela, funtsean irizpide formalak besterik ez dugu ezarriko. Semantika arras iluna da eta, beraz, hitz hauen inguruko aieruak bereziki espekulatiboak izango dira. Lehenik eta behin, ez da deus ziurta diezakegunik hitz hauek guztiak ez direla eraketa berriak.

¹⁴¹ Forma hau Mendebaldean bakarrik agertzen da, baina toponimiak erakusten digu orokorra dela.

Bigarren osagaia gip. goi-naf. *makar*-en eta *zakar*-en ager liteke, «latz, lakar» esanahiaz. Esandakoaren arabera, *a-k* loturan *-r-* bat disimilatu da, nahiz eta orokorrean *r-k* lotura tinkoa izan (ik. *oker*). Egitura: **izen-adj.** (??), **deskribatzailea, endozentrikoa** (??). Ohartarazi nahi genuke bai *lakar*-en bai *lakatz*-en aldaera dialektaletan landare-munduarekin zerikusia duten izenezko esanahiak agertzen direla: bizk. *lakar* «adabegi», bizk. gip. *lakatz* «lakatz, mor-kots, gaztainaren oskol arantzatsu». Hipotesi moduan honako hau espekulatu-tuko dugu: **lar* landare-munduko izen bat zen («adabegi, azal latz (?)», edo, errazago, «larre»). Honi **-kar* epitetoa atxiki zaio oin yambiko bat osatzeko. Bai *lakar*-en bai *lakatz*-en, lexikalizazio disilabikoak bi emaitza eman ditu; bata izenezkoa (endozentrikoa), bestea adjektibozkoa (exozentrikoa).

- *lakatz* < **lar-gátz*. Forma hau bi dialektotan agertzen da (bizk. gip.). Lehen osagairako, ik. *lakar*. Bigarrena agian bizk. gip. goi-naf. *makatz*-en, bizk. gip. *lokatz*-en, bizk. gip. *mikatz*-en¹⁴² eta bizk. gip. *lokatz*-en aurki genezake eta «lakatz, zatar» esanahia izango luke. Gure aierua, beraz: «adabegi lakatz > lakatz». Hemen disimilazioak ez du balio *-r-*ren galera azaltzeko, baina uste dugu **la-* hau eta *la-bur*-en eta *la-kar*-en agertzen dena elementu bera direla. Egitura: **izen-adj.** (??), **deskribatzailea, endozentrikoa** (??).
- *lodi* < **don-dí* (??). Lehen osagaia iluna da. Bizk. gip. *lokatz*-en badago **lo-* bat, agian honekin pareka litekeena, Meilleten etimologia parafraseatuz (ik. *gizon*). Lotura hau zuzena izatekotan, elementu hau *lohi* / *-doi* historikoa izan liteke, forma zaharra **don-i* (??) izanik.¹⁴³ Bigarren osagaia *ardi*-n, *erdi*-n, *ezti*-n, *handi*-n eta *zaldi*-n dakusagun **-di* atzizki singulatzaila izan daiteke. Esanahia, beraz, «materiaz egindako izaki» edo honelako zerbait izan liteke (?). Bestalde, badirudi *n-d* loturak mantendu beharko zukeela. Ik. *andots*, *beldur*, *ardi*. Beraz, agian, **don-dí*-ren orde **do-dí* zilegiago litzateke. Egitura: **izen-atz.**, **atzizkiduna, endozentrikoa**. Geroztik, hitz honek adjektibozko esanahi exozentrikoa hartu du.
- *lokatz* < **don-gátz* (??). Lehen osagairako, ik. *lodi*. Bigarreneko, ik. *lakatz*. Esanahi osoa, «materia zatar» izan liteke. Lehen osagaia egiaz **don* izatekotan, *-n-* horren erorketa erregularra litzateke. Ik. *aker*. Egitura: **izen-adj.**, **deskribatzailea, endozentrikoa**. Hau honela izatekotan, konposatu hau gaurdaino endozentriko mantenduko zatekeen.
- *makal* < **ba-gál* (?).¹⁴⁴ **Ba-* (?) elementu bat bizk. gip. goi-naf. *makatz*-en, gip. goi-naf. *makar*-en, bizk. zah. *maker*-en eta *makur*-en dago, ez hala-

¹⁴² Bizk. gip. *minkatz* ere badugu (< **bin-kátz*). Kontuan har dezagun ustezko **-gatz* hau egitura morfo-fonemikoaren aldetik bitxia dela. Alde batetik, **-dots*-ek bezala TVS egitura du (eta ez TVR). Beste alde batetik, baliteke **-gatz* hau *gaitz* besterik ez izatea, eta egitura hau TVWS are bitxiago litzateke. Ohar gaitzen, halaber, zenbait dialektotan *gaitz*-ek «handi, eskerga, sekulako» balio duela.

¹⁴³ Akit. *LOHISI*, *LOHIXI* eta *LOHITTON* lekukotasunek forma honekin zerikusia izanez gero, ordutan **d-* > *l-* aldaketa akitaniar inskripzioak baino zaharragoa litzateke. Nolanahi ere, bitxieta hemen ez da hori, *-VhV-* (eta ez *-VnV-*) aurkitzea baizik. Erka bitez mod. *sehi* - *sen-ar* : akit. *SENI-*. Bokalen arteko sudurkaria ezin izan da inola ere hain goiz erori. Hortaz, *LOHI*-k bi analisi izan ditzake: a) *loh-i*, non *-i* atzizki singulatzaila litzatekeen; b) *lo-hi*, non bi osagaiak lexemak lirartekeen. Bi aukerak erabat ilunak dira eta hitz honen arazoan barrena sartzeari korapilatsuegia deritzogu.

¹⁴⁴ Hitz hau bizk., gip. eta goi-naf. dialektotetan agertzen da.

beharrez *makal*-en aurkitzen dugun berbera. Bigarren osagaia *argal*-en dagoen berbera baldin bada, leherkariak ozena izan beharko du eta «eskas» edo hone-lako zerbait esan nahi lezake. Ez dugu uste *a-g* loturan deus erori denik. Teorikoki, *-l* bat disimilazioz erori ahalko zatekeen, baina hau sineskaitza da. Egitura: **izen-adj.** (??), **deskribatzailea**, **endozentrikoa** (??). Hemen ezar dezakegun aierua *lakar*-erakoaren antzerakoa da (ik. *lakar*). **Ba-(?)* «zuhaitz mota», «fruitu-mota» edo honelako zerbait izan zitekeen garairik zaharrenean. Honi **-gal (?)* «eskas (?)» eta **-gatz* «lakatx, zatar» epitetoak atxiki zitzaizkion oin yambiko bana osatzeko, eta bi kasuetan lexikalizazioak izenezko esanahi endozentriko bana eta beste adjetibozko esanahi exozentriko bana sorrarazi ditu. Ohartarazi nahi genuke esanahi hauek guztiak hiru dialektotan (bizk. gip. goi-naf.) existitzen direla, sarritan ñabardura ezberdinak erakusten badituzte ere.¹⁴⁵

— *maker* < **ba-kér (?)*. Hitz honetarako bizkaiera zaharren lekukotasuna besterik ez dugu. **Ba-* osagairako, ik. *makal*. Gip. goi-naf. *makar*-en eta *makur*-en ere ager liteke, baina hau guztia ikaragarri teorikoa da. Bigarren osagaia, ostera, bakuna da (ik. *aker*). *A-k* loturarako, ik. *makal*. Teoriaz, hemen *-r* bat erori ahal izan da. Egitura: **izen-adj.** (??), **deskribatzailea**, **endozentrikoa** (??). Hemen ere **ba-* elementua «zuhaitz mota», «fruitu-mota» edo honelako zerbait baldin bazen, ez bide da inon izenezko esanahi endozentrikoaren aztarnarik. *Makar*-en aurkitzen dugun ustezko **ba-* berbera izatea, ostera, zalantzezkoa da.¹⁴⁶

¹⁴⁵ Honen inguruan, Lakarrak dio (2002b: 419): «Michelena trata *ma-* y *mu-* como pseudoprefijos fonostilísticos cuyo valor y forma inicial resulta difícil de precisar; tal vez *bebe* «(de)bajo» y *buru* «cabeza» resultaran candidatos con posibilidades tanto formal como semánticamente». Baina gure ustetan *bebe*-k ezin azal dezake *makal*-en, *makatz*-en eta agian *makur*-en eta *maker*-en agertzen den landare-munduko esanahia. Ez dugu baztertu behar jatorrizko **ba-* bat zegoen hipotesia, gero non-nahi sortuko ziren *m-z* hasitako forma expresiboekin korapilatuko zatekeena. Bestalde, Lakarraren arabera (ik. 2002b: 426) **ba*-ren erro-egitura ez zaio erro-morfemetan ohikoa denari (CVC-ri) ondo egokitzen. Baina begira *sa-*, *su-*, *gi-*; hitz isolatuen artean, *ke* eta *su* ditugu; erreduplikatuetan, erro ez-erreduplikatuaren artean **zo*, **di* eta **go* ditugu. Erro-morfemak ezin zuela CV egitura izan behintzat eztabaidagarria da. Dena den, baliteke jatorrizko errotik ozen bat (*-r?*) erori izana.

¹⁴⁶ Mitxelenaen ustetan (1977a: 70) *makar* < bizk. *bekar*, esanahi berberaz. Kasu honetan, bi silabako lehen osagai batek eta silaba bakarrek bigarren osagai batek osatuko lukete konposatua. Hau da: **begi-* + **kar* > bizk. *bekar*. Emaizta hau gure bigarren azentu-arauak aurrerango luke. Hemen *m-z* hasitako euskal hitz zaharrei buruzko oharkizun bat azaltzea komeni zaigu. Corpus honetan aurkeztu ditugun *m-z* hasitako hitz orotarako balio du. Mitxelena (1977a: 274-277) azaltzen du nola aitzin-euskaraz fonema-moduan existitzen ez zen *m-a*, *m-z* hasitako maileguak jaso ahala fonema bihurtu zen eta halako lexiko expresibo batean ugalduz joan zen (275-276): «Entre los que tienen esa inicial abundan por el contrario los nombres de peces, de aves marinas, de plantas y animales terrestres generalmente pequeños (*muskar* «lagarto», sul. *súsker*, etc.), y los adjetivos que denotan defectos: vizc. ant. *maker* «contrahecho», a.-nav. «desabrido, gruñón» (cf. a.-nav. *moker* «duro», a.-nav. guip. vizc. *muker* «terco, esquivo», Pouv. «soberbio»), vizc. *mekel* «débil» (cf. *makal* «débil, enfermo»), *memel* «insignificante», guip vizc. *mirrin* «endoble, raquítico», com. *mot(h)el* «apagado, flojo, poco vivo» (según Leïç. equivale a *neques minço combat* «mogilálos», cf. a.-nav. guip. sal. *totel* «tartamudo»), vizc. *mukul* «corto de carácter», a.-nav. b.-nav. lab. sal. *murriz* «corto, pelado» (cf. *urri* «escaso») y muchos más». Kontua da hain korapilatsua den lexiko batean, non imitazio expresiboak, asimilazioek, disimilazioek, analogiek eta bestelako baliabideek oinarritzko eginkizuna betetzen duten, ez dagoela inolako berreraiketa seriorik postulatzerik. Zalantzarik gabe, prozesu hauek guztiak analisi diakronikoa ikaragarri uhertzen dute, baina hona hemen bi arrazoi, zeinengatik ez deritzogun erabateko zentzugabekeria **ba-* erroa zaharra izan daitekeela eta «zuhaitz», «zuhaitz-mota» edo landare-munduari buruzko nolabaiteko esanahia eduki zezakeela iradokitzeari: a) *makal* eta *makatz* hiru dialektotan agertzen dira eta hiruretan «zuhaitz-mota», «fruitu-mota» edo landare-munduaren ingu-

- *makur* < *ba-gúr* (?). Lehen osagaia *makal*-en, *makatz*-en eta *maker*-en (??) ager liteke (ik. *makal*, *maker*). Bigarreneko, ik. *ezkur*. *A-g* loturarako, ik. *makal*, baina hemen ere, teorikoki, *-r-* bat disimilazioz erori ahal izan da. Egitura: **izen-adj.** (??), **deskribatzailea**, **endozentrikoa** (??). Hemengo *ma-* iradoki dugun **ba-ri* («zuhaitz», «zuhaitz-mota», «fruitu-mota»...) baldin badagokio, hau topatzen dugun bigarren kasua izan liteke, non eremu lexiko honen izen monosilabiko bati **-gur* epitetoa datzekion. Ik. *ezkur*. Haatik, kasu honetan adjektibozko esanahi exozentrikoa soilik mantenduko zatekeen.
- *muker* < **bur-kér* (??). Lehen osagaiaren dardarkaria arras zalantzakoa da, baina postulatzekotan, **bur* elementua zerbaitekin erka genezake. Alde bateatik, **-bur* «leun (?)» epitetoa dugu (ik. *labur*). Bestetik, *buru*-n baliteke *bur* erroa + luzapen morfologiko bat egotea. Luzapen hau ez litzateke konposatu disilabikoetan agertuko (ik. *bular*). Bi erro hauek ezberdinak izatekotan (eta gure ustetan hau egiantzekoena da), hemengo **bur*-a bigarrenari legokioke. Kasu honetan, jatorrizko esanahia «buru txar > buru txarra duen > muker» izango litzateke.¹⁴⁷ *R-k* loturarako, ik. *oker*. Kasu honetan, dardarkaria disimilazioz eroriko zatekeen. Egitura: [**izen-adj.**], **deskribatzailea**, **exozentrikoa**. «Gorputz-parte + adjektibo» egiturako beste bi konposatu zahar *oker*-en eta *ortuts*-en aurkitzen ditugu.¹⁴⁸
- *odol* < **do-dól*. Ustezko jatorrizko **dol* elementua ez bide da gainerako lexikoan inon agertzen. Aitzin-forma **dol-dol* izatekotan, lehen *l-*a disimilazioz erori da. Ik. *beldur*. Egitura: **izen-izen**, **erreduplikatua**, **endozentrikoa**.
- *oker* < **or-kér* (ik. Lakarra 2002a: 433). Lehen osagaia konposatuetan agertzen den *oin*-aren forma izan daiteke (ik. *jaun* / *jauregi*, *oiban* / *oiharbide*, *soin* / *sorbaldá*). Bigarreneko, ik. *aker*. Esanahia, beraz, «oin oker > oina oker duen > oker» izan liteke. *R-k* nahiz *r-g* loturek sendoak dirudite bizk. guip. *orkatil*, eta *harkaitz* gogoan hartzen baldin baditugu. *Oker*-erako, Lakarrak disimilazioa markatzen du, non **VrCVr* > *VrCVr*. Egitura: [**izen-adj.**], **deskribatzailea**, **exozentrikoa**. Hau bezalako kasuetan, badirudi konposatuak ez duela endozentriko > exozentriko prozesua pairatu, baizik eta konposatua esanahi exozentrikoa adierazteko zuzen-zuzen sortu izan zela.
- *ordots* < **hor-dóts*. Lehen osagaia agian *urde*-n dakusaguna da. Beste aukera bat *hor* «zakur» da, hemen aukeratu duguna. Kasu honetan semantika ez legoke erabat argi, eta, horretaz gain, dardarkariaren aurreko kokaleku itxian *o* > *u* aldaketa ez dago ondo ulertzerik; testuinguru honetan alderantzizko norabidea (*u* > *o*) logikoagoa bide da, eta beraz printzipioz *urde* zaharragoa dela postulatzeak bidezkoagoa dirudi (ik. Mitxelena 1977a: 62-63). Bestalde, pentsa liteke *orkatz*-en ageri den lehen elementua berbera dela (ik. *orkatz*). Baina orduan, zer da jatorriz **or-* hau? Aintzinako **hor* bat, «zakur», ala esanahi ze-

ruko esanahia erakusten dute (ik. *makur*, non iradokitzen dugun hemen ere **ba-* elementua berbera izan daitekeela); b) ustezko erro honi datzekion **-gal*, **-katz* eta **-gur* (?) epitetoek itxura zaharra dute.

¹⁴⁷ Konpara bitez esp. *cabezón*, *cabeza de chorlito*; ing. *pig-headed*; al. *dickeköpfig*. Halaber, konpara bedi antzerako esanahia duen Harizim. *burgaitz*.

¹⁴⁸ *Mukur*-ek eta duenialioek etimologia erromanikorik ez baldin badute, *muker*-ekin pareka liteke, baina esanahiak zalantzakoa dirudi.

- haztu gabeko **(h)ur*, zeinaren bokala *_rT*- testuinguruan ireki den? Bigarren osagairako, ik. *andots* eta *bildots*. Esanahia, beraz, «“hor” ar» edo «“(h)ur” ar» izan liteke. *R-d* loturarako, ik. *ardi*. Egitura: **izen-adj.**, **deskribatzailea**, **endozentrikoa**. Konposatu honetan, izenari atxiki zaion epitetoak balio klasifikatzailea (ez erredundantea) du. Ik. *andots*. Hitz honek hemen proposatu dugun sistematik sor daitezkeen hautabideak ondo irudikatzen ditu. Lakarraren iritziz,¹⁴⁹ *ordots* < *urde*- + *-dots*, nolabaiteko haplologiaren bidez. Gure ustetan, ordea, *-dots* erro monosilabiko bati atxiki zaio, hau zein-nahi ere den. Beraz, *ordots* < *hor*- + *-dots* edo < *(h)ur*- + *-dots*. Errepikatu nahi genuke ez dagoela kasu bat ere, non epiteto monosilabiko bat (**-bel*, **-bor*, **-dur*, **-ker*, **-kar*, **-gur*...) segurtasunez hirugarren silaban berreraiki daitekeen. Lehen osagaiari dagokionez, aipatu arazo fonetikoak eragozpen serioak badira ere, gogora dezagun *_rT*- testuinguruaren gorabeherak oso ilunak direla. Gainera, logikaren aurka egon arren badirudi *urT* > *orT*- aldaketa inoiz ez dela gertatzen, *orT* > *urT*- aldaketa noiz edo noiz agertzen den bitartean.¹⁵⁰ Hortaz, ez dugu baztertu behar *ordots*-en, *orkatz*-en eta *urde*-n *hor* «zakur, lau hankako animalia (?)» + zehaztatzaile (*-dots*, *-gatz*) edo singularatzaile (*-de* (??)) monosilabiko bat ditugun hipotesia.
- *orkatz* < *hor-gätz*. Lehen osagaia, gure ustetan, *hor* «zakur» da. Bigarrenerako, ik. *lakatz*. Esanahia «zakur txar» edo «(lau hankako) animalia basati» izan daiteke. *R-k* lotura sendoa da (ik. *oker*). Egitura: **izen-adj.**, **deskribatzailea**, **endozentrikoa**. Berrero ere, hemen «animalia + adjektibo negatibo» egitura topatzen dugu.
 - *orpo* < **or-bó*. Lehen osagairako, ik. *oker*. Bigarrenerako, ik. *albo*. Esanahia «oinaren albo» izan daiteke. *R-b* loturarako, ik. *arbel*. Egitura: **izen-atz.**, **atzizkiduna**, **endozentrikoa**.
 - *ortuts* < **or-t-húts*. Lehen osagaia *oker*-en eta *orpo*-n agertzen dena da. Bigarrena, *huts*. Beraz, «oin huts > oinak hutsik dituen > oinuts». *-T*- epentetikoa ez bada, orduan *ortuts* < **or-túts*, eta **túts*-erako **tʰ*- postulatatu beharko dugu (geroztik, **tʰ*- > *h*-). Ik. *azkazal*. Egitura: [**izen-adj.**], **deskribatzailea**, **exozentrikoa**. Honetan ere, badirudi konposatuaren esanahia hasiera-hasieratik exozentrikoa zela.
 - *ostots* < **orz-t-óts*. Lehen osagaia *ortzi* / *ortze* «zeru; Jainko» dugu.¹⁵¹ Bigarren osagaia, *hots*. Baina hemen ere baliteke *-t*- epentetikoa ez izatea eta bigarren osagaiaren zati bat izatea. Kasu honetan, *ostots* < **orz-tóts*, eta beranduago **tots* > *hots*. Beraz, «zeru-hots; zeruko hots». *Ortz*- osagai honen txistukaria *-t*- baten aurrean *-z*- bihurtzen zen (*orz-t-adar*, *orz-t-egun*), gero txistukari honek dardarkariaren artikulagunea hartzen zuen, eta azkenik dardarkaria desager-

¹⁴⁹ Ahozko komunikazioa.

¹⁵⁰ Ik. Mitxelena (1977a: 65): «ronc. sal. *urtuxi*, b.-nav. lab. *urtustu* “descalzado”, cf. *ort(h)uts* “descalzo”, non jatorrizko lehen elementua inolako zalantzarik gabe **or*- den.

¹⁵¹ Isolaturiko hitz-moduan behe-nafarreraz soilik mantendu da. Sobera jakina denez, hitz honen lehen lekukotasuna Aimery Picaud-en hitz-zerrendan dago *Urcia* formapean (XI. mendean, ik. Mitxelena 1964a: 49-51); mende bat beranduago, nafar dokumentu batean aurkitzen dugu: *Orçiren çorita* (Arch. Gral. Nav., 1284; ik. Mitxelena 1964a: 38), non genitiboko formaren arabera, esanahia «Jainko» omen den. Dialekto historiko gehienetan forma honek konposakeran baino ez du bizirik iraun (*ostots*, *oztin*, *ostadar* / *ortzadar*, *ostegun* / *ortzegun*...).

tzen zen (ik. Mitxelena 1977a: 363-365). Egitura: **izen-izen**, **menpetasunezkoa**, **endozentrikoa**.

- **otso** < **hor-só* (ik. Lakarra 2002a: 432). Lehen osagaia ziurrenik *hor* «zakur» da (ik. *ordots* eta *orkatz*). Bigarrena, atzizki singulatzaille bat, agian *aita-so-n*, *ama-so-n* eta *itsa-so-n* (??) agertzen den berbera. Dirudenez, zentzu handigarria du. Esanahi osoa, beraz: «zakur handi (perrazo)». Hitz honen fonetikak garrantzizko aipua merezi du. Gure ustetan, aurreneko garai batean [tʰ] afrikaria ozenen atzean agertzen zen /s/ frikariaren aldaera alofonikoa zen. Gerroztik, *r* dardarkaria erori zen eta afrikaria fonema bihurtu zen: /tʰ/.¹⁵² Egitura: **izen-atz.**, **atzizkiduna**, **endozentrikoa**.
- **puzker** < **buz-kér*. Lehen osagaia, Lakarrak *putz*-ekin parekatzen du; ik. (1995: 193) eta (2002a: 434). Bigarrena, **ker* «txar». Beraz, «putz txar > puzker». Ik. *aker*. *Z-k* lotura sendoa da. Ik. *ezker*. Egitura: **izen-adj.**, **deskribatzailea**, **endozentrikoa**.
- **sabel** < **sa-bél*. Lehen osagaia, agian *sakon*-en, *samin*-en, *samur*-en eta *saihets*-en ikus daiteke. Konposakeraz kanpo ez da sekula agertzen. Esanahia «sabel, sabelalde; barrualde» izan daiteke. Bigarren osagaia *bel* «beltz» da. *Sabel*-ek, beraz, jatorriz «sabelalde beltz > sabel» edo esan nahiko zukeen. *A-b* loturan ez dirudi deus galdu denik, baina teorikoki *-l* bat disimilazioz erori ahalko zatekeen. Ik. *enbor*, *arbel*, *albo*. Egitura: **izen-adj.**, **deskribatzailea**, **endozentrikoa**.
- **saihets** < **sa-(i)-herts*. Lehen osagaia *sabel*-en ikusi dugun elementua izan liteke. Bigarrena, *herts-i-n* dakusaguna (Lakarra 2002a: 436). Kasu honetan, esanahi osoa «sabelaldeko itxiera» izango litzateke. Loturari datxekiola, Lakarrak iradokitzen du hemen dugun *-i-a* epenetikoa izan litekeela.¹⁵³ Egitura: **izen-izen**, **menpetasunezkoa**, **endozentrikoa**. Beste interpretazio baten arabera, *herts* adjektibo bat izan liteke, konposatuaren egitura **izen-adj.** izango litzateke, eta esanahia «sabelalde itxi». Haatik, *herts*-ek ez du adjektiboek normalean duten egitura morfo-fonemikoa (TVR), semantika gure ustez **izen-izen** interpretazioaren alde dago, eta, Lakarrak pentsatu legez egungo *etxe-a* < **hertse*-tik badator eta hemengo elementuarekin parekatuta badago, izenezko esanahiari probableagoa deritzogu.
- **sakon** < **sa-kón*. Lehen osagairako, ik. *sabel*. Bigarrena misterioitsua da. Formaren aldetik, **-gon* ere izan liteke. *A-k* loturarako, ik. *aker*. *Sakon*, *sabel* eta *samur* formetan lehen elementua berbera bada, argi dago berreraiketak **sa-*

¹⁵² *-VrʰsV-* > *-VʰsV-* aldaketaren beste adibide bat ziurrenik *herts*-ren aldaera batzuetan dakusagu: RS. Mic. heg. *itsi*, goi-naf. gip. *itxi*, ek. (*h*)*ersi*, (*h*)*erts*, goi-naf. (Elc.) *ertxi*; hauek guztiak «itxi» esanahia dute. Lakarrak (2002a: 432) heg. bizk. erronk. *etse* «etxe» ere < **hertse* «itxitura, barruti» eratoritzen du. Lan honetan fonetika-kontuak orokorrean albo batera utzi ditugu, baina bai *bele*-ren kasuan (ik. *bele*) bai honetan lotura fonetikoak nola burutu den zehaztea garrantzitsua da, bertan bokalen arteko kontsonante fortisak nola sortu ziren nahikoa ondo azalerraten baita. Gure aburuz, deskribatzen ari garen garapenean fonologia eta morfologia parekatuak daude: aurreneko garai batean, loturetan sortzen diren elkartzeko fonetikoak alofonikoki interpretatu eta bi erro monosilabikoak analitikoki ulertzen dira. Beranduago, bokalen arteko lotura horietatik (batzuetan aldaketa fonetikoren baten bitartez) kontsonante fortisak fonologizatu eta aldi berean lexikalizazio disilabikoak burutzen dira.

¹⁵³ Goi-naf. eta behe-naf. *saets* ere badugu. *Sai(h)ets*, *sei(h)ets* eta *saets* bezalako formei buruz ari dela, Mitxelena dio (1977a: 176): «Es difícil precisar qué es aquí lo primitivo, aunque nos inclinamos a creer que las formas con *i* son más antiguas por lo general».

izan behar duela. Amaieran *-n- bat balego, *sakon*-en disimilatuko zatekeen, baina seguruenek ez *sabel*-en (ik. *enbor*); *-l- bat balego, *sabel*-en disimilatuko zatekeen, baina ez *samur*-en (< **sa-bur* (?)), (ik. *albo*); *-r- bat balego, *samur*-en disimilatuko zatekeen, baina ez *sabel*-en (ik. *arbel*). Egitura: **izen-adj.**, **deskribatzailea**, **endozentrikoa**. *-Kon / *-gon zer-nahi ere den, konposatu honen bilakaera semantikoa nahikoa ondo susma daiteke. Epitetoak seguruenek «sakon» esan nahi zuen eta berez sakona zen izen bati atxiki zitzaion oin yambiko bat eratzeko helburuaz. Jatorrizko esanahiak izenezko zentzu endozentrikoa nahiz adjektibozko zentzu exozentrikoa konbina zitzaiken, baina euskara historikoan bigarrenak baino ez du bizirik iraun.

- *samin* < **sa-bín*. Lehen osagairako, ik. *sabel*. Bigarrena egungo *min*-a da. Gure ustez, adjektiboa zen, «mingarri» edo. Eginkizun honetaz *samin*-en, *sumin*-en, *ozpin*-en eta *karmin*-en agertzen da, lau kasuetan bigarren osagaiko kokalekuan dago, eta TVR egitura du. Aitzin-forma **bin* bezala berreraiki daiteke arazorik gabe, ondorengo sudurkariak *-b- > -m- asimilazioa eragingo lukeelarik. Nolanahi ere, badirudi adjektibo honek testuinguruak baldintzatutako izenezko eginkizunak ere bete zitzaizela (*min*, *mingots*, *minkatz*...). Esanahia, beraz, «sabel mindu > sabela sumintzen duen» edo izan liteke. *A-b* loturarako, ik. *arbel* eta *sakon*. Egitura: [izen-adj.] (?), **deskribatzailea**, **exozentrikoa** (?). Hemen ere, jatorrizko esanahiak seguruenek bi esanahi zituen, bata endozentrikoa eta bestea exozentrikoa. Bigarrena soilik mantendu da.
- *samur* < **sa-búr* (?). Lehen osagairako, ik. *sabel*. Bigarren osagaiari datxeikiola, *limur* (Larr. *linbur*) eta *zimur* hitzekin erkatzen badugu agian **bur* «leun» bat berreraiki genezake, erreserba handiz. *Labur*-en dakusagun elementua berbera dela formalki lotura bikaina da, baina esanahia ez dago erabat argi (ik. bertan). Kasu honetan hitz-amaieran sudurkaririk ez badago ere, *-b- > -m- aldaketa ondo uler daiteke kontuan hartzen badugu hitz hau espresiboa dela. Jatorrizko esanahia, beraz, «sabel leun > erraiak samurtzen dituen» edo izan liteke. *A-b* loturarako, ik. *arbel* eta *sakon*. Egitura: [izen-adj.] (?), **deskribatzailea**, **exozentrikoa** (?). Esanahiari dagokionez, *samin*-erako esandakoak hemen ere balio du.
- *sukar* < **su-kár*. Lehen osagaia, argi eta garbi *su* da. Bigarrena, agian *lakar*-en, *makar*-en eta *zakar*-en aurkitzen dugun adjektiboa da: «latz, lakar». Esanahi osoa «su mingarri > su mingarria dirudien; su mingarria bezalako mina eragiten duen» izan liteke. Kasu honetan lehen osagaia ezagutzen dugu, eta ez dirudi *su*-tik deus galdu denik. Egitura: [izen-adj.], **deskribatzailea**, **exozentrikoa**. Garapen semantikoaren ondorioz, izenezko esanahia soilik mantendu da.¹⁵⁴ Dena dela, bada beste aukera bat: **kar* hau egungo *gar* izatea. Kasu honetan, berreraiketa **gar* izango litzateke eta mikro-sintaxia azaltzeko bi

¹⁵⁴ Baina ohar bedi kasu honetan endozentriko/exozentriko oposaketa eta *samin*-en eta *samur*-en ikusi duguna bestelakoak direla. Kasu honetan, endozentrikoa ala exozentrikoa izatea *su*-ren zentzuaren araberako kontua da. Ez dago esan beharrik, azpian dagoen esanahia ez dela «su», «bero» bai-zik. Erabilpen metaforiko honek, konposatua exozentriko bilakatzen al du? Hau eztabaidagarria da, baina euskara historikoan geratu dena izenezko esanahia da. Beraz, konposatu hau exozentrikoa izan arren, bere bilakaera endozentrikoena bezalako izan da.

- aukera izango genituzke: a) [izen-adj.], zehaztu berri dugun moduan. Honek esan nahi luke **gar* adjektibo bat izango litzatekeela, eta nola edo hala izenezko esanahia hartu duela kokaleku isolatuan; b) bigarren interpretazio baten arabera, hau konposatu koordinatu bat izan liteke. Esanahia «suak, garrak eragindako» edo izango litzateke, eta egitura: [izen-izen], **koordinatua, exozentrikoa**. Edozein kasutan, aurreko interpretazioa askoz ere probableago da.
- *sumin* < **su-bín*. Lehen osagairako, ik. *sukar*. Bigarreneko, ik. *samin*. Esanahia, «su mingarri > su mingarria bezalako sumindura» edo izan daiteke. Loturarako, ik. *sukar*. Egitura: **izen-adj., deskribatzailea, endozentrikoa**. Baina kontuan har dezagun hitz honek bai izenezko bai adjektibozko esanahiak (biak exozentrikoak) gaurdaino mantendu dituela.
 - *ubel* < **ur-bél*. Lehen osagaia, *ur*. Bigarrena, **bel* «beltz». Ik. *arbel*. Beraz, «ur beltz > ur beltza ematen duen ubeldura». *R-b* lotura, teoriaraz, tinkoa da (ik. *arbel*), baina lehen osagaia *ur* baldin bada beti erortzen da. Egitura: [izen-adj.], **deskribatzailea, exozentrikoa**.¹⁵⁵ Izenezko esanahia dialekto guztietan dago. Erronkariaraz, «ilun, beltzaran» adjektibozko esanahia aurkitzen dugu.
 - *zakur* < **zan-gúr* (?). Lakarraren etimologia honen arabera (2002a: 436), lehen osagaia < **zan-i* (egungo *zain*) izango litzateke, *-i* atzizkirik gabe. Bigarrena, **-gur* adjektiboa, agian egungo *gurtu*-rekin pareka daitekeena (ik. *ezkur* eta *makur*). Esanahia, beraz, «zaindari uzurtu» izan liteke. *N-k* loturarako, ik. *aker*. Egitura: **izen-adj., deskribatzailea, endozentrikoa**. Kasu honetan, jatorrizko esanahiaren desitxuratzeari minimoa izango zatekeen.
 - *zekor* < **zen-gór*; ik. Lakarra (2002a: 436). Lehen osagaia, **zen* «zezen» (ik. *gizen* eta *zezen*). Ez da konposatuz kanpo agertzen. Bigarrena, agian egungo *gor*-ekin pareka liteke. Beraz, «zezen gor». Adjektibo honek jatorriz bestelako esanahi bat eduki lezake. *N-k* loturarako, ik. *aker*. Egitura: **izen-adj., deskribatzailea, endozentrikoa**.
 - *zezen* < **ze-zén*. Erro erreduplikatua, **zen*, agian *gizen*-en, eta seguruenek *ze-kor*-en, dakusagu. *E-z* loturan, *-n-* disimilazioz erori ahal izan da erreduplikazioa jatorriz erabatekoa baldin bazen. Egitura: **izen-izen, erreduplikatua, endozentrikoa**.
 - *zilbor* < **zil-bór*. Lehen osagaiak, *zil*-ek, bizkaieraz «zilborreste» esan nahi du, gipuzkeraz «zakil». Bigarreneko, ik. *enbor*. Beraz, «zilbor borobil». *L-b* loturarako, ik. *albo*. Egitura: **izen-adj., deskribatzailea, endozentrikoa**. Elkartzeko honen erredundantzia semantikoa begi-bistan dago.
 - *zimel* < **zin-bél* (?). Lehen osagaia iluna da. Bigarrena, **bel* «beltz» (ik. *arbel*). *N-b* lotura > *n-b* *enbor*-en, baina kasu honetan badirudi > *-m-*. Ez dugu uste lehen osagaiaren forma zaharra **zi*, **zil* (disimilazioz galduko zatekeena) edo **zir* izan zenik. Ezpainkariaren sudurkaritzea **zin*-ekin hobeto ulertzen da. Egitura: [izen-adj.], **deskribatzailea, exozentrikoa**. Lehen osagaia, zernahi ere den, badirudi konposatu honen bilakaera semantikoa *samin* eta *samur*-erako zehaztu dugunaren antzekoa dela.

¹⁵⁵ Hemen ere, exozentrikoa da izena metaforikoki erabiltzen delako, baina esanahia izenezkoa da.

- *zimur* < **zin-búr*. Lehen osagaia iluna da (ik. *zimeġ*). Bigarrena, agian **bur* «leun» (ik. *labur* eta *samur*). Loturarako, ik. *zimeġ*. Egitura: [izen-adj.], **deskribatzailea**, **exozentrikoa**. Ukimenarekin agian zerikusia duten bi epiteto, **kar* eta **gatz*, landare-munduko ustezko izenekin lotuta ikusi ditugu (ik. *labur*, *lakar*, *lakatz*, *makal*, *maker*). Egun, *zimur* batik-bat izen moduan existitzen da.
- *zozo* < *zo-zó*. Gainerako lexikoan, **zo* erro honek ez du bizirik iraun. Egitura: [izen-izen], **erreduplikatua**, **endozentrikoa**.
- *zubi* < *zur-bí*. Lehen osagaia, *zur*. Bigarrena, **bi* «bide» edo **bi* «bi». Esanahia, beraz, «zurezko bide» edo «bi zur (??)» izan liteke. *R-b* lotura teorikoki tinko mantentzen da (ik. *arbel*), baina lehen osagaia *zur-* baldin bada, dardarkaria beti erortzen da (gogora dezagun *zur-*en dardarkaria leuna dela). Egitura: [izen-izen], **menpetasunezkoa**, **endozentrikoa**. Mikro-sintaxiaren aldetik, *ibi-*rako esandakoak hemen ere balio du (ik. *ibi*). Dena den, kasu honetan are sineskaitzagoa litzateke *-bi* zenbakitzat jotzea.
- *zuhaitz* < **zur-hánetz*. Lehen osagaia, *zur*. Bigarrena, egungo *haitz*, Mitxelena-*naren* ustez < *(*h*)*anetz* (ik. 1977: 41). Beraz, «zurezko haitz». Loturarako, ik. *arbel* eta *zubi*. Bigarren osagaiaren jatorriari dagokiola, zenbait aukera ditugu. *Har-kaitz*-ekin erkatzen badugu, zer da **kaitz* hau? Dardarkari gogor baten ostean leherkaria mantendu duen *(*h*)*anetz* berbera, hau da, **kanetz* (?): Ala *-gaitz*?¹⁵⁶ Lehen kasuan, leherkaria arkaismoa ala nolabaiteko epenesia izango litzateke? Galdera hauek guztiak fonetika historikoari dagozkio eta beste nonbait berrartuko ditugu. Egitura: [izen-izen], **menpetasunezkoa**, **endozentrikoa**.
- *zuri* < *zur-i*. Lehen osagaia, egungo «zur» da. Bigarrena, *-i* atzizkia dugu, nolabait partizipio-eginkizuna betetzen duelarik *zur-etik* adjektibo bat (kolore bat) eratortzeko. Hau beste bi kasutan gertatzen bide da: *hor-i* «horaren koloreko (?) > hori», *gorr-i* «gor-moduko (?) > gorri» (konpara bedi *gor-din*-ekin). Beraz, badirudi *zur-i*-k jatorriz «zur-moduko, zuraren koloreko» esan nahi zuela. Egitura: [izen-atz.], **atzizkiduna**, **endozentrikoa**.
- *zuzi* < **zur-zí*. Bere 2002a-ko lanean, Lakarrak < *su-zí* postulatu zuen, non *su* «su» eta *zi* «ziri»: «suzko ziri» (2002a: 436). Geroztik, ordea, atzera egin du, hitz berean txistukari apikal-albeolare bat eta beste bizkar-albeolare bat egotekotan, asimilazioa gertatuz gero (normalean gertatzen delarik) apikalak irabazten duelakoan.¹⁵⁷ **Zur-zi* postulatu gero, ordea, arazo hau konpon deza-

¹⁵⁶ Azkuek bere hiztegian ustezko *har-gaitz* hau semantikaren aldetik berdintsua izango litzatekeen kelt. *men-hir* «harri bertikal» hitzarekin eskatzen du.

¹⁵⁷ Beraz, ***susi* espero genuke. Nolanahi ere, gogora ditzagun Mitxelena-*naren* esanak (1977a: 283-284): «Como se ve, habitualmente permanece la articulación apical, aunque no falta, como se ha visto, algún que otro ejemplo en sentido contrario: cf. también RS 271 *çe bez* “no diga”, de **bes*». Lakarraren iritziz, baina (ahozko komunikazioa), kasu honetan Mitxelenak zalantzazko adibide bat hartu du. Alde batetik, *çe* eta *bez* hitz ezberdinak dira, eta bien arteko lotura *zin* + *etsi* (> *sinetsi*) tankerakoa bezalakoa dela postulatuza Mitxelena-*naren* erabaki arbitrarioa da. Beste alde batetik, baliteke *bez* hau RS-eko kasu guztietan egungo *beza* (aditz laguntzaile iragankorra), eta *ez* *esan*-en forma trinkoa, izatez. Mitxelenak aipatu beste kasuei dagokienez, geografikoki bazterrekoak dira: gip. *itzautzi* (< *itze* + *hautsi*; baina halaber gip. (And.) *itsasi*), erronk. *zazoi* (orok. *sasoi(n)*, heg. *sazoi*).

kegu. Egitura: **izen-izen**, **menpetasunezkoa**, **endozentrikoa**. *Zuzi* nahiz *ziri* zaharrak izatekotan (eta behintzat (ia) dialekto guztietan agertzen dira), haien eraketa azentuera deuterotoniko demarkatzaileak baldintzatu ahal izan du. Nolanahi ere, ez dago argi *ziri*-ren analisiak *zir-i* ala *zi-ri* izan behar duen. Bigarrenak morfo-fonemikoki aberrantea dirudi. Edozein kasutan, etimologia hau zuzena izatekotan, menpetasunezkoa izanik ere konposatu honen egitura erredundantea litzateke.

6.5. Aurre-aitzin-euskarazko konposatu-motak

Aurreko puntuan aurkeztu diren datuetan oinarrituz, honako konposatu-motak bereiz ditzakegu:¹⁵⁸

- 1) **Deskribatzaileak**: izen-adj. egitura dute. Esan dugun legez, gure hipotesiaren arabera eraikuntza hau aurre-aitzin-euskara izendatu dugun garaian sortu eta oso bizkor ugaldtu zen. Ugalketa honen arrazoia prosodikoa izan daiteke. Halako une batean, sintagma nominalek oin yambikoak osatzeko joera hartu zuten eta aurreko garai batean ziren hainbat erro monosilabikori epiteto bat gehitu zitzaizen. Izena eta adjektiboaren arteko harreman semantikoa klasifikatzailea (**bil* > **bil-dóts*, **han* > **han-dóts*, **gi* > **gi-bél*, **buz* > **buz-kér*) nahiz erredundantea (**han* > **han-kér*, **zil* > **zil-bór*, *(*h*)*en* > *(*h*)*en-bór*) izan daiteke. Semantikaren aldetik, sarritan topatzen ditugun egitura batzuk «animalia-mota + adjektibo», «landare-mota + adjektibo» eta «zuhaitz-mota + adjektibo» tankerakoak dira, esanahi orokorrari zentzu tabuistiko bat jario dakiokelarik. Izen-adj. egiturako hauek guztiek izen bat eta adjektibo bat zuten zera, lexikalizazioak izen bat (*aker*, *makar* (?), *puzker*, *zakur*, *zekor*) nahiz adjektibo bat (*maker*, *muker*, *zakar*) sorrarazi ahal izan du, bikoteak ere tartean izan daitezkeelarik (*lakar*(?), *lakatz* (??), *makal*). Ohartarazi nahi genuke ia adjektibo guztiek TVR egitura morfo-fonemikoa dutela.
- 2) **Menpetasunezkoak**: hauetariko gehienek izen-izen egitura dute, non lehen osagaiak bigarrena modifikatzen duen eta bigarrena sintagma-burua den.¹⁵⁹ Bien arteko harreman sintaktikoa menpetasunezkoa denez gero, kasu honetan ez da erredundantzia semantikorik, baina honek ez du esan nahi konposatuen eraketa eta ugalketa faktore prosodikoez baldintzatu ez denik. Eraikuntza hauek ere bi erro monosilabikoz osaturik daude (**zur* + **bi* > **zur-bí*, **orz* + **tots* > *os-t-óts*) eta seguruenez mota emankor gisa aurre-aitzin-euskararen garaian sortu ziren. Nolanahi ere, ondorengo garaietan emankor izaten jarraitu dute eta aurre-aitzin-euskararen garaiko konposatu disilabikoak lexikalizatu direnean, hauen arteko konposakera egitura berberaz burutu da,

¹⁵⁸ Ez dago esan beharrik sailkapen hau zentzu negatiboan ulertu behar dela. Bere helburua, behin-behineko sailkapen bat formulatzea baino, sailkapen hau formulatzen saiatzekotan aurki ditzakegun kontraesanak arakatzea da.

¹⁵⁹ Izan ere, izen-izen egiturako menpetasunezko konposatuen artean, tipologikoki izen-izen hurrenkera (hots, lehen osagaia = modifikatzailea, bigarrena = sintagma-burua) ohikoago dugu.

aurrenengo unean lehen osagaiaren azken silaba (disilabikoa izatekotan) desagertzen zelarik (**hatz* + **azal* > **haz-k-ázal*, **ardi* + *(*h*)*alte* > **art-álte*, **sor-* + **balda*(?) > **sor-bálda*).

Haatik, hauen alboan izen-izen egiturako bi aurkitu dugu: **han-húntz*, **ib-érdi*. Ziurra da bigarrena ez dela aurre-aitzin-euskararen garaian eratu, bi osagaiak disilabikoak direlarik (ik. *ipurdi*). Lehenak ere ez dirudi zaharregia.

- 3) **Atzizkidunak**: izen-atz. egitura dute. Kasu hauetan ez dugu burutasunik markatu hauek ez baitira berez konposatuak, izen (edo adjektibo) eratorriak baizik. Printzipioz hauek oin yambikoak sorrarazteko beste baliabide bat besterik ez lirateke izango, baina ez dugu baztertu behar hauek garairik zaharrenean ((quasi-)monosilabikoan) jadanik hizkuntzan ziren hipotesia. Li-k & Thompson-ek ohartarazten diguten legez,¹⁶⁰ erabateko monosilabismoaren sinesgarritasuna zalantzazko samarra da.

Agertu zaizkigun atzizki singularzaileen artean, **-le*, **-di* (- **-ti*), **-i*, **-u* (?), **-so*, **-bo*, **-ko* eta **-to* (?) aurkitu ditugu. Ikusi dugun legez, bakoitzak ñabardura semantiko bat dakar. Marka dezagun kasu hauen guztien egitura morfo-fonemikoak (C)V egitura duela.

Gure aburuz, deskribatzaileek ez bezala, atzizkidunek emankor izaten jarraitu dute garai berankoragoetan, batzuetan hirugarren silaban agertzen direlarik eta gaur egun hauetariko batzuk oraindik bizirik dirautelarik (*egi-le*, *lotsa-ti*, *orraz-i*, *arba-so*...).

- 4) **Koordinatuak**: [izen-izen] edo izen-izen egitura dute. Lehen kasuan, «koordinatuak» ordez «metonimia geminatuak» esan beharko genieke, bertan deitura berarekin nolabaiteko harremana duten bi gauza aipatzen baitira. Harreman hau metaforikoa edo sinekdotikoa izan daiteke (ik. *gizen*, *gizon*, *sukar* (??)). Bigarren kasuan, tautologia hutsa dugu, gauza bera bi sinonimoz aipatzen baita. Eragin erromanikoaren pean, eraikuntza hau «euskal izen + izen erromaniko» egituraren bidez adieraz daiteke (ik. *ahari*).¹⁶¹

Ohar gaitezen «koordinatuak» diogunean koordinazio hau ez dela sintaktikoa (bestela konposatua «kopulatiboa» izango litzateke), logikoa baizik. Gauza bat esateko, gauza horren bi alderdi ezberdin aipatzen dira. Nolabait, osagai bakoitza bestearen aposizio bat da.

Bidezkoa dirudi galdetzeak zergatik postulatzen dugun hain zalantzazko den mota bat. Uste dugu *gizen* eta (Lakarraren etimologia zuzena izatekotan) *gizon* kasuetan egitura hau ez dela beste kasuetan bezain zalantzazkoa. Ezin dira deskribatzaileak izan (esanahiagatik eta agian **-zen*-en eta **zon*-en egi-

¹⁶⁰ Ik. Li & Thompson (1990: 817-): «The type of morphological device found in Chinese dialects tends to involve compounds and derivational morphemes rather than inflectional ones. This type of morphological device is especially common in modern Mandarin. Because of this, the traditional characterisation of Mandarin as «monosyllabic» is no longer accurate. A «monosyllabic» language would be one in which each word consisted of just one syllable. While no language could be expected to be totally monosyllabic, this characterisation is certainly more applicable to the Yuè and Mìn dialect groups than it is to Mandarin. According to one popular dictionary, roughly two-thirds of the basic everyday Běijīng Mandarin vocabulary consists of polysyllabic words».

¹⁶¹ Ez dakigu ustezko mota honekiko jarraipenen bat dagoen testuetan aurkitzen ditugun *usso-columba* eta *gaixo-pecataria* esapideetan, baina aukera hau ez dugu erabat baztertu behar.

tura morfo-fonemikoagatik) ez eta menpetasunezkoak ere (ez baitago osagaien arteko inolako menpetasunezko harreman sintaktikorik). Hau guztia izugarri espekulatiboa bada ere, gogora bedi edonolako hizkuntzaren konposatu-moten sailkapen orotan mota marjinalak egoten direla.

- 5) **Erreduplikatuak:** izen-izen egitura dute. Eraikuntza hauei dagozkien eremu lexikoa agian espresibotzat jo daiteke. Bederatzi adibide klasikoetatik, hiru animalia-izenak dira (*idi, zezen, zozo*), beste hiru gorputz-atalak edota anatomiciarekin zerikusia duten izenak (*adar, adats, odol*), beste bi adjektiboak, edo behintzat euskara historikoan adjektiboko esanahia dutenak (*eder, gogor*), eta bestea lexiko metafisikoarekin nolabaiteko harremana duena (*gogo*). Animalien zerrendari, agian, *haban* gehi geniezaioke baldin eta akit. *HAHANNI* eta *HAHANTEN* formak *andots*-en, **hanuntz*-en, eta abarreko formetan aurkitzen dugun **han* elementuari baldin badagozkio.¹⁶²

Formaren aldetik, erreduplikatuaren eraketa CV(R/S) > CV-CV(R/S) prozesuari dagokio.

Esan dugun legez, erreduplikazioak gehitzen zuen ñabardura semantikoa iluna da. Baina badaude euskal lexikoan esanahi markatu argia duten beste zenbait erreduplikatu. Hala nola, *aitite* eta *ama* (< **aita-aita* eta **ama-ama*, hurrenez hurren) erreduplikatu argiak dira eta «belaunaldi bat gorago» ñabardura intentsiboa gehitzen diote esanahi ez-markatuari. Haatik, erreduplikatu hauek trisilabikoak dira eta haien etorkia iluna da. Edozein kasutan, ez dagozkio lan honetan aztergai dugun garaiari.

Sailkapen honetaz kanpo endozentriko/exozentriko oposaketa utzi dugu. Ziurra dirudi hizkuntzak ez zuela oposaketa hau adierazteko inolako baliabide formalik, hau da, ez zuela inolako deklinabide exozentrikorik, greko zaharrak eta vedikoak bezala. Hitz monosilabikoen elkartzea, iradoki dugun legez, prosodikoki baldintzaturata zegoen eta sarritan esanahia erredundantea zen, baina geroztik esanahi hau espontaneoki era askotan interpreta zitekeen, izenezko nahiz adjektibozko zentzuaz, endozentrikoki nahiz exozentrikoki. Hau deskribatzaileei eta menpetasunekoei dagokiela; atzizkidunak eta erreduplikatuak beti endozentrikoak ziren eta koordinatuak (izatekotan) normalean exozentrikoak.

Ohartarazi nahi genuke konposatuaren sailkapen honek egungo euskarazkoaren antz handia duela. Ez bide du izen kopulativorik (*aita- seme* motako «dvandva»-k), ez eta onomatopeikorik ere (*tipi-tapa* motakoak), baina bi kasuetan bi eraikuntza nagusiak izen-adj. eta izen-izen dira.¹⁶³ Zenbait hizkuntzalariren ustez, konbina-

¹⁶² Honek ere ez du jatorrizko erreduplikazioa zatikakoa ala erabatekoa zen argitzen. Akit. *HAHAN-* < **haban* nahiz **hanhan*-etik etor liteke, bigarren kasuan sudurkariaren disimilazioa gertatuko litzatekeelarik. Izen hau erreduplikaziotzat jo duen lehen euskalaria Iván Igartua dugu (ik. 2002: 382), baina berak Gorrochateguiaren zentzua onartzen du. Gorrochategui (1984: 361) erro hau oinarri femeninoen artean sartzen du eta, espekulatiboki, egungo *anaia*-rekin erkatzen du. Anailisi alternatibo baten moduan guk iradoki nahi genuke hemen azpian dagoen erroa hainbat hitzetan ikusi dugun *han* «lau hankako anamalia (?)» elementua dela. Gogora dezagun erreduplikazioa animaliekin ohikoa dela.

¹⁶³ Marka dezagun egungo euskaraz izen-adj. eraketak ez direla konposatuak, sintagma nominalak baizik, edutezko esanahia (eta beraz azentu-batasuna) dutenak salbu: *bide gorri* «gorria den bide», *bide gorri* «bizikletaz joateko egokitutako bide». Baina honek ez du hemen aurkeztu planteamendu sintaktikoa aldatzen.

keta hau bitxia da, izen-adj. egitura dtu.-dle.¹⁶⁴ hurrenkera sintaktikoan, izen-izen egitura alderantzizkoan (dle.-dtu.) oinarritzen baitira. Hau dela eta, Martinetek proposatu zuen euskaraz dena dle.-dtu. hurrenkera sintaktikoan oinarritzen dela, *etxe berri* moduko eraikuntza bat «etxeko berritasun» esanahiaz interpretatu behar delarik. Asimetria sintaktiko honen ustezko bitxitasunari dagokionez, hona hemen Comrie-ren esanak (1989: 147):

Greenberg dice que algunos valores de los parámetros del orden de palabras permiten pronosticar los valores de otros parámetros, algunos de los cuales no pueden correlacionarse con nada. El orden del adjetivo puede ser un buen ejemplo para esto: si sabemos que en una lengua dada los adjetivos suelen preceder o seguir al nombre, no podemos decir prácticamente nada sobre el valor de otros parámetros de orden de palabras.

Izen-adj. nahiz izen-izen moduko eraikuntzak dituen hizkuntza-familia bat yukiari familia da. Beroni buruz ari dela, Elmendorf-ek (1997: 75-76) dio: «One apparently inconsistent or asymmetrical syntactic feature characterizing N + N and N + ADJ constructions in Proto-Northern Yukian is worth noting, since it also applies to Wappo. Compounds and sequential pairs N + N are consistently of the form modifier + head: **ʔol-pal* “leaf” (lit., “tree-leaf”), **simʔ-ʔol* “buckeye-tree”, and **ʔukʔ-siš* “crayfish” (lit., “water-groundsquirrel”). For N + ADJ, the order is head modifier: **ʔon-kʔat* “mud” (“earth-wet”), **ʔukʔ-hoht* (“water-big”), and **mil-kʔim* “dried meat” (“meat-dry up”)».¹⁶⁵

Bilakaera diakronikoari begira, ez da erraza ondorio zehatzak ateratzea. Menpetasunezko konposatuak gero eta emankortasun gehiago hartuz doazela dirudi. Lexikalizazio disilabikoak burutzen direla, eratzen diren ia konposatu berri guztiak, ([_ - ˈ (_)] edota [_ - - ˈ (_)] egiturakoak), menpetasunezkoak dira (*art-alde*, *az-k-azal*, *besa-pe*, **zu-hanetz*). Baina honek ez du esan nahi deskribatzaileak baino berriagoak direnik. Bertsua esan dezakegu koordinatuez (izatekotan) nahiz erreduplikatuez. Gure aierua, beraz, azentuera deuterotoniko demarkatzaileak eraikuntza nominalen sorta heterogeneo bat aldi berean erakarri zuela da. Edo, behintzat, bata prozesu osoa eragin zuen txinparta izatekotan, beste hirurak aldi berean sortu zirela.

Azkenik, behaketa orokor bat egin nahi genuke, apeta tipologiko-literario bat besterik ez bada ere. Konposatu zaharren semantikan, badago halako hizkera metaforiko bat, orain arte (guk dakigula behintzat) inork markatu ez duena eta gure

¹⁶⁴ Dtu.: determinatu; dle.: determinatzaile.

¹⁶⁵ Bestalde, Comrie hitz-hurrenkeraren inguruko unibertsalen aurrean eszeptiko samar azaltzen bazaigu ere, Hawkins-ek (1980) munduko 142 hizkuntzatan agertzen diren hitz-hurrenkeren sailkapen zehatz bat egin zuen. Bertan, hizkuntzak lau irizpideren arabera sailkatzen dira, gero orokortasunak ateratzeko. Lau irizpideak honako hauek dira: elementuen hurrenkera (VSO, SVO, SOV), preposizioa ala postposizioa (hala nola, arabiera Pr da; euskara moderna, ordea, Po), genitiboaren kokalekua (GN, NG) eta adjektiboaren kokalekua (AN, NA). Honela, arabiera VSO/Pr/NG/NA egiturako hizkuntza da; gaztelera, SVO/Pr/NG/NA egiturakoa; egungo euskara, SOV/Po/GN/NA egiturakoa. Sailkapen honetan, bada, egungo euskararen egitura, hots, SOV/Po/GN/NA, bigarren ugariena da, 24 hizkuntzarekin (ugariena SOV/Po/GN/AN da, 28 hizkuntzarekin). Alabaina, GN/NA egitura 25 hizkuntzak soilik daukate, aurreko taldetik at SVO/Pr/GN/NA egitura duen arapesh hizkuntza geratzen delarik. Honek esan nahi du GN/NA hurrenkera hizkuntza frankotan agertzen dela, baina hurrenkera hau ager dadin ia derrigorrezko baldintza gainerako egitura SOV/Po izatea da.

iduriko islandiar eskaldoen poesiaren halako antz bat duena. Izan ere, hauetariko konposatu batzuk islandiar olerkietan jori-jori agertzen diren eta Borges-ek hain gustoko zituen benetako *kenningar* ematen dute. Ikus ditzagun (ik. Lühr 2000) Egil olerkari eskaldoaren olerkietatik ateratako *kenning* zenbait:

Kenning	Itzulpen literala	Esanahia
<i>munströnd</i>	alaitasunaren hondartza	«bularra»
<i>mækis á</i>	ezpataren ibaia	«odola»
<i>vefr darraðar</i>	lantzaren sarea	«ezkutua»
<i>geirvangr</i>	lantzaren belardia	«ezkutua»
<i>bengrefill</i>	zauri-zizela	«ezpata»
<i>éarnleikr</i>	burdinazko jokua	«guda»
<i>benmór</i>	zaurien kaioa	«erroia»
<i>unda bý</i>	zaurien erlea	«gezia»
<i>þagnar rof</i>	isiltasunaren eraispena	«hizkuntza»
<i>birkis ótti</i>	urkiaren beldurra	«sua»
<i>vindker</i>	haizearen ontzia	«zerua»
<i>vindkers botn</i>	haizearen ontziaren oinarria	«lurra»
<i>heyrnar spann</i>	barne-belarriaren ontzia	«belarria»
<i>málþjónn</i>	hizketaren zerbitzaria	«mihia»

Borges-ek *Edda Prosaica*-tik ateratako beste honako hauek aurkezten dizkigu, jatorrizko hizkuntza baztertuz (1989: 99-106):

txorien etxea	«haizea»	haizeen katilua	«zerua»
ezpaten biltzarra	«bataila»	bularraren sagarra	«bihotza»
ezpaten ekaitza	«bataila»	batailaren arraina	«ezpata»
lantzen hegaldia	«bataila»	ezpataren dragoia	«ezpata»
lantzen abestia	«bataila»	nahigabearen ihintza	«malkoa»
arranoen festa	«bataila»	aurpegiaren harriak	«begiak»
sorbaldia-hezurraren hanka	«besoa»	kopetaren ilargiak	«begiak»
beltxarga odoltsua	«saia»	hatsaren etxea	«bularra»
sorbalden harkaitza	«burua»	bihotzaren ontzia	«bularra»
gorputzaren gaztelua	«burua»	arimaren oinarria	«bularra»
ilargiaren bidea	«zerua»	eraztunen ugazaba	«erregea»
		harkaitzen odola	«ibaia»

Kasu hauetan guztietan, menpetasunezko konposatu baten bidez edo «osagarri (gt.) + sintagma-buru» eraikuntza baten bidez, esanahi metaforiko exozentriko bat eraikitzen da, zeinaren bidez adierazitako elementua poetikoki dotoretzen den. Ikus ditzagun orain gure konposatu zahar batzuen esanahi literala eta benetako esanahia:

Konposatu zaharra	Itzulpen literala	Benetako esanahia
* <i>hankér</i>	animalia gaiztoa	«akerra» ¹⁶⁶
* <i>handúr</i>	animalia deunga	«animali deunga bat ematen duena > andur»

¹⁶⁶ Gogora bedi Borges-ek aipatzen duen *beltxarga odoltsua* «saia».

<i>*bellé</i>	iluntasunaren izakia (?)	«belea»
<i>*bur-bár</i>	buruaren behealdea	«bularra» ¹⁶⁷
<i>*(h)ezkúr</i>	zuhaitz makurra (?)	«zuhaitza»
<i>*gibél</i>	haragi beltza	«gibela»
<i>*goibél</i>	goialde beltza	«hodeia; goialde beltzaren moduan dagoena > goibel»
<i>*urbi</i>	uraren bidea	«ibaia, ibia»
<i>*ibérdi</i>	erdian dagoen ibia	«ipurdia»
<i>*bagúr</i> (?)	zuhaitz makurra	«makur»
<i>*burkér</i> (?)	buru txarra	«buru txarra duena > muker»
<i>*orkér</i>	oin txarra	«oin txarto duena > oker»
<i>*buzkér</i>	putz kaskarra	«puzkerra»
<i>*sabél</i>	errai beltza	«sabela»
<i>*sahéris</i>	erraien itxiera	«saihets»
<i>*sakón</i>	errai sakona	«sakon»
<i>*sabín</i>	errai mindu	«errai mintzen duena > samin»
<i>*sukár</i>	bero latza	«sukarra»
<i>*zan-gúr</i> (?)	zaindari makurra	«txakurra»
<i>*zur-zí</i>	zurezko ziria	«ziria»

Ezberdintasunak ezberdintasun, (aurre-)aitzin-euskaldunen «hizkera poetikoaz» (Rüdiger Schmitt-en esaera parafraseatuz) mintzatzea zilegi delakoan gaude. Badago hauetariko esaera gehientsuetan halako aire eufemistiko bat, eta inolako zalantzarik gabe animalien nahiz zuhaitzen (nahiz bestelako landare-munduko elementuen) izenek tabu-moduko esanahiak zekartzaten.¹⁶⁸ Nolabait ere, hizkera poetiko hau agian prosodiak eskatu erredundantziaren beharragatik sortu zen, Homeroren zein germaniar epika zaharretan kasua den legez. Semantika prosodia edo erritmoaren menpe baldin bada, gizatiar adimenak halabeharrez imajinaziora jo behar du. Hau gertatzekotan, hiztunak hizkuntzaren potentzialtasunak eriden ditzake. Azken finean, eta Borges-ek dioen legez (1989: 101): «Hay un agrado en las metáforas que no hay en las palabras directas; decir la sangre no es decir la ola de la espada».

Hizkuntzaren ikuskera hermeneutikoekin kontu handiz ibili behar dela uste badugu ere, aski interesgarria izango litzateke deskribatu ditugun aurre-aitzin-euskarazko lexikoak, beronetan dautzan eufemismoek eta tabu-moduko egiturek nolako gizartea, antropologia, erlijioa, kultura materiala, eta abar, berreraiki ditzaketen ikertzea. Euskal hizkuntzaz diharduten antropologoek betiko topikoak bertan behera utziko balituzte eta hizkuntzalaritza serio-pitin bat egingo balute, hizkuntzalariontzat nahiz antropologoentzat intereseoak diren hainbat bide interdisziplinario berri urra litezke.

¹⁶⁷ Gogora bedi Borges-ek aipatzen duen *arimaren oinarria* «bularra».

¹⁶⁸ Ik. Boas (1940), non kwakiutl hizkuntzaren esaerak, eufemismoak eta hizkera metaforikoa deskribatuz, autoreak herriaren antropologia psikologiko bat eratzen duen.

6.6. Laburbilduaz

Laburbil ditzagun orain kronologikoki seigarren atal honetan orain arte postulatatu dugun teoriaren hastapenak.

1. «Aurre-aurre-aitzin-euskara» izenda dezakegun¹⁶⁹ euskararen historiaren oso garai zahar batean, hizkuntzaren egitura monosilabikoa edo quasi-monosilabikoa zen. Prosodiaren aldetik, hizkuntza hau tonala izatekotan, egungo txinera bezalatsu azenturik gabekoa izango litzateke. Kasu honetan, ziur asko, prosodia tonu-sandhizko arauen menpe legoke. Bestela (hau da, hizkuntza tonala ez izatekotan), agian testuinguru sintaktikoak baldintzatutako zenbait sintagma-azentuera elkarren ondoan izan litezke, baina paradigmaticoki hitz monosilabiko bakoitzak bere azentu-esparrua izango luke. Era honetan, prosodiak - [_] [_] [_] [_] [_] [_] - moduko egitura izango luke, baina beronen barnean bi (edo hiru (?)) hitzen arteko sintagmek azentu-batasuna erakus lezakete, batasun honen forma sintagmaren arabera kasu bakoitzean ezberdina izanik. Adibidez: - [_] [_] [_] [dá - kar] [_] -; edo - [_] [_] [e - kár] [_] [_] -. Hitz nominalen izaera semantikoari dagokionez, baliteke (hainbat hizkuntza monosilabikotan gertatzen den legez) izenak eta adjektiboak (azken hauek izatekotan) [-eite] izatea, hau da, espazio zehaztu bat okupatzen duten izakien moduan ulertuak ez izatea. Kasu honetan, erro monosilabiko bakoitzak esanahi hutsa adieraziko luke, zenbakizko edo kantitatezko inolako markarik gabe. Honelako ezaugarriak adierazteko, erro monosilabikoei agian atzizki singulatzaille (-i, -u, -di, -le, -so, -to (?), -bo (?), -ko (?)) nahiz zehaztatzaille (-ker, -bel, -bor, -kar) batzuk atxiki zekizkiekeen. Nolanahi ere, hain garai zahar bateko nondik-norakoak izugarri ilunak dira.

2. Garai honetan, halako une batean azentuera deuterotonikoa sintagma nominaletan hedatu zen. Azentuera honen jatorriari buruz espekulatu besterik ezin da egin. Baliteke [_ - _] egiturako eraikuntza sintagmatiko (e- motako aditz-erroak kasu) batetik etorri izana; edo zenbait prozesu fonetikoren ondorioz sortutako erro homofonoen bereizi beharretik (adibidez, [ham], [han] > [han]; beraz, > [handots], [han-bor]); edo baliteke erreduplikatuek eta beste «izen + atzizki» lotura batzuk berrinterpretazio disilabiko bateratu bat jaso izana, eta berauetatik ([_ - _] egitura prosodikoa zutelarik) azentuera deuterotoniko demarkatzailea gainerako lexikoan zabaldu izana. Azkenean, sintagma nominal oro ziurrenik egitura honetara egokitu zen.

3. Aurreko prozesuaren ondorioz, aurre-aitzin-euskara¹⁷⁰ izenda dezakegun garai aurkitzen dugun hitz-eraketa garatu zen. Semantikaren aldetik esanahi singu-

¹⁶⁹ Hau Igartuaren *aitzin-euskara I*-ari dagokio (ik. Igartua 2002: 385-387). Norbaiti gure izendapena ausartegia irudituko zaio, baina lan osoan mantendu dugun planteamendurekin zintzo jokatuko badugu eta ideiak estrukturaliki ordenatuko baditugu, ez dago beste aukerarik. Arrazoibidea hau da: lan honetan gehienik aritu garen garaiak aurre-aitzin-euskararena da. Honek ezin du beste izenik izan, argiro aitzin-euskara edo akitaniera baino zaharragoa baita. Baina, aldi berean, aurre-aitzin-euskarazko egituran hitz gehientsuak bi elementutan bana daitezke, eta, beraz, hau baino garai zaharrago bat izan behar du.

¹⁷⁰ Igartuaren *aitzin-euskara II*-ari dagokio. Igartuak garai hau bi alditan zatitzen du: *aitzin-euskara IIa* eta *aitzin-euskara IIb*. Lehenean, erreduplikatuak (*goR-góR, *zen-zén, *das-dáts) sortuko ziratekeen, eta eredu honetatik bestelako erro disilabikoak (*han-kér, *har-tó, *hal-hór). Honetaz gain,

latzaile edo zehaztatzaile bat behar duten sintagma nominalen artean batez ere (baina inola ere ez bakarrik), azentuera deuterotoniko demarkatzailea hedatu zen. Oin yambiko bat osatzeko helburuaz, hainbat izen-erro monosilabikori epiteto bat atxiki zitzaien, prosodiaren menpe zegoen hitz-eraketa batetik konbinaketa sintagmatiko erredundante ugari sortu zirelarik. Baina, halaber, konbinaketa sintagmatiko honek esanahi sailkatzaile bat sorraraz zezakeen. Oin yambiko bat osatzeko beste aukera bat bi erro monosilabikoz osatutako menpetasunezko konposakera zen. Beste bat, erro monosilabiko bati atzizki singulatzaille bat atxikitzea. Beste bat, soilik erreserba handiz postula daitekeena, ikusi ditugunen moduko koordinatuak eraikitzea. Eta azkena, erroaren zatikako erreduplikazio hutsa. Edozein kasutan, prozesu hauek guztiak [_] egiturako elementu batetik [_ - _] egiturako beste bat sorrarazten dute. Orobat, lexiko monosilabikoan bizirik iraun ez duen **han* erro monosilabiko batetik, epiteto erredundante baten bidez **han-kér* sortuko zatekeen; epiteto sailkatzaile baten bidez, **han-dóts*; atzizki singulatzaille baten bidez, **han-dí*; eta erro monosilabikoaren zatikako erreduplikazio hutsaren bidez, agian **ha-hán* (?). Hortaz, behin-behineko sailkapen-moduan honako konposatu-mota hauek postula daitezke aurre-aitzin-euskarako: a) deskribatzaileak; b) menpetasunezkoak; d) atzizkidunak; e) koordinatuak (?); f) erreduplikatuak.

4. Fonetikari dagokionez, badirudi azentupeko forma osorik mantentzen zen bitartean, [_ - _] azentuaren intentsitateak zenbait higadura fonetiko eragin zituela lehen osagaian. Lehen osagaia *ur*, *zur* edo *lur* baldin bazen, dardarkaria lexikoki erortzen zen (*ur-* + **-bel* > *ubel*, *zur-* + *-haitz* > *zuhaitz*, *lur-* + *-bizi* > *lubizi*). Beste kasu batzuetan, bi koda berdinetarik, lehena disimilatu zen (**bur-* + **-ker* > *muker*, **or-* + **-ker* > *oker*). Bestela: **zen-* + *-gor* > *zekor*, **han-* + *-ker* > *aker*, **zan-* + *-gur* > *zakur*.

5. Nolanahi ere, euskara historikoan kanonikoak diren erro disilabikoen sorrera ulertzeko, deskribatu berri dugun garaia bi zatitan bereiztea komeni zaigu. «**Aurre-aitzin-euskara-a**» izenda dezakegun lehen garai batean, oin yambikoen eraketa sintagma nominaletan hedatu zen, baina derrigorrezkoa da kontuan hartzea hauek sintagmak, hots, konbinaketa sintagmatikoak (eta ez izen disilabikoak), zirela. Esate baterako, **sa* «sabelalde, barrualde», oin yambiko bat osatzeko zenbait epitutorekin konbina zitekeen: [sa- _]. Hutsune honetan, **bel* «beltz», **bur* «leun (?)», **bin* «mingarri» eta **kon* «sakon (?)» posible ziren, baina loturaren emaitza semantikoa bi elementuen batuketara zen: «barrualde beltz», «barrualde leun», «barrualde mingarri», «barrualde sakon». Konposatuak, beraz, analitikoki interpretatzen ziren. Baina hauetariko asko ziurrenik erabileraren bitartez formula bihurtu ziren.

6. «**Aurre-aitzin-euskara-b**» izenda dezakegun garai berantiarago batean, «aurre-aitzin-euskara-a»-z formula bihurtutako sintagma ugari lexikalizatu ziren. Bi le-

koda berbera zuten erro elkartuen kasuan, lehena disimilatuko zatekeen (**goR-góR* > *go-gór*, **zen-zén* > *ze-zén*, **das-dáts* > *da-dats*, **dol-dól* > *do-dól*). Bigarrean, erro disilabikoan bi hasperen egoitekotan lehena eroriko zatekeen, eta halaber bi osagaien onset-ak *d* izatekotan, lehena disimilatuko (**da-dáts* > *adáts*, **do-dól* > *odól*). Honetarako halako intentsitate-azentu bat bigarren osagaian onartzen du. Baina, era berean, intentsitate-azentu honek fenomeno hauek disilabismoaren sorketaren hasiera-hasieratik eragin zituela pentsatzea ere bidezkoa da. Berehala ikusiko dugun legez, guk ere bitan zatitzen dugu garai hau, baina irizpide morfo-sintaktikoetan oinarrituz.

xema monosilabikoz osaturiko sintagma disilabikoak hitz disilabiko monolexematiko bihurtu ziren, honela euskara historikoan ohikoen diren erro disilabikoak sortu zirelarik. Semantikaren aldetik, ez dago inolako baliabiderik auresateko garai honetako konposatuaren lexikalizazioek nolako esanahia sorraraziko zuten. «Izen + epitetu» eraketetan, emaitza izenezko esanahi endozentrikoa (*enbor, sabel, gibel, aker*) nahiz adjektibozko esanahi exozentrikoa (*samin, samur, sumin, zimel*) izan zitekeen. Neurri batean, oin yambikoen premiak halako hizkera poetiko bat sorrarazi zuen, gero interpretazio anitz eragin ahal izan dituena.

7. «Aurre-aitzin-euskara-a»-tik «aurre-aitzin-euskara-b»-rako igarotzean burutzen diren aldaketa morfo-sintaktiko hauen alboan antzerako garapen fonologiko bat ikus dezakegu. «Aurre-aitzin-euskara-a»-z elkartu ziren bi lexemen arteko lotura fonetikoak sintagmatikoki ulertu behar ditugu, baina elkartze hauek lexikalizatu zirenean, lotura horiek ere fonologizatu ziren eta bokalen arteko fortis/lenis oposaketa sortu. Honela, «aurre-aitzin-euskara-a»-z **bel-le* «bele»-ren geminazioa sintagmatikoa, fonetikoa, bi hitzen artekoa zen; «aurre-aitzin-euskara-b»-z, ordea, geminazio hori paradigmatico, fonologiko bihurtu zen (Mitxelenaren **beLe*), hitz-barnean gertatzen baitzen. Halaber, «aurre-aitzin-euskara-a»-zko **hor-so* «otso»-n txistukaria /s/ zen fonologikoki, baina [tʃ] fonetikoki. «Aurre-aitzin-euskara-b»-z dardarkaria erori zenean, afrikaria fonema bihurtu zen (/tʃ/), eta bokalen artean frikariarekiko oposaketan ager zitekeen (*otso / oso*).¹⁷¹

8. «Aurre-aitzin-euskara-b»-z eratu ziren konposatu disilabikoetarik hainbat lexikalizatu zirenean, erro disilabiko monolexematikoak sortu ziren eta berauen arteko konposakera baliabide eskuragarri bihurtu zen. Honela, tri- edo tetrasilabismoa sortu zen. Egoera hau «aitzin-euskara»-ren garaian aurkitzen duguna da.¹⁷² Era honetan agertu ziren ia konposatu guztiak menpetasunezkoak ziren, osagarria lehen osagaia eta burua bigarrena zirelarik. Testuinguru honetan, osagarriak bere azentuera lexikoa galdu eta atono bihurtu zen. Buruak, ostera, azentu lexikoa lehen silabara igaro zuen, honela konposakerari bereizte formala eman ziolarik eta aldi berean konposatuaren azentuera gainerako lexikoarenarekin egoki zen. Bigarren osagaia bokalez hastekotan,¹⁷³ lehen osagaiaren bokala azentuaren aurrean apokopea egiten zuen (*basó- + -(h)erri > baserri, ardi- + -alté > artálte*). Bigarren osagaiaren lehen segmentua kontsonantea izatekotan, orduan: a) lehen osagaiaren azken bokala *i* edo *u* bazen, hau erortzen zen (*begi- + -burú > bepúru, burú- + -kide > burkide*); b) lehen osagaiaren azken bokala *e, a* edo *o* izatekotan, azentuaren aurrean ahultzen zen eta hiru bokalak *a*-n neutralizatzen ziren (*etxé- + -gain > etxegáin, azá- + -lóre > azalóre, basó- + -jaun > basajáun*).

¹⁷¹ Mitxelenaren errobo famatua, beraz, «aurre-aitzin-euskara-b»-z sortu zen. Argitu nahi genuke bi garai hauek «aurre-aitzin-euskara»-ren barnean sartu ditugula garai honetan hitzaren egitura formala ez baita aldatzen; egitura honen interpretazioa soilik aldatzen da. Baina berrinterpretazio hau erabakigarri da hizkuntzaren ondorengo garapena ulertzeko. Orokortuz, «aurre-aurre-aitzin-euskara» garai (quasi-)monosilabikoa dugu; «aurre-aitzin-euskara» garai disilabikoa; eta «aitzin-euskara» garai tri-/tetra-silabikoa.

¹⁷² Hau Igartuaren *aitzin-euskara III*-ari dagokio. Igartuak erro trisilabikoen beste jatorri bat markatzen du: zatiketa morfologikoaren iluntzea, zeinetik > *andere, alhaba*, eta antzerako hitz trisilabikoak sortuko ziratekeen. Baliteke supra-disilabismoaren beste zenbait jatorri ere izatea.

¹⁷³ Lehen osagaia bokalez amaitzen diren kasuak sartuko ditugu hemen. Gainerakoetarako, ik. gorago.

9. Hortaz, garai honetan azentuera deuterotonikoa zen. Baina, demarkatasun hau bitxia izaki, dialektalki beste azentuera batzuk sortu ziren, agian oso garai zahar batean. Mendebaldeko eskualdeko hizkeren aitzineko euskaraz, badirudi demarkatasuna galdu zela eta talde prosodikoen azentuera oxitono bat garatu zela: [_ ' (_) -] > (- _ _ '). Demarkatasunik gabeko azentuera hau jadanik bizkaieraren zenbait mailegu proterotoniko nahiz deuterotoniko zaharretan nabari da, gaur azentuera markatua baitute (*géla*, *makilla*). Ekialdean, ostera, erro trisilabiko (jatorriz) deuterotonikoen interpretazio paroxitono bat dela medio, azentuera deuterotonikoa paroxitono bihurtu zen: [_ ' (_) -] > [- (_) ' _], seguruenik gaskoieraren eta aragoieraren eraginaren bitartez. Erdialdean, badirudi azentuera zaharren aztarnak gorde direla.

7. Amaierakoa

Bere *The History of Basque* lan bikainean, Traskek honako hau diosku (1997: 68): «Before Michelena, nothing of significance was known about Basque historical phonology; since Michelena, little remains beyond tidying up the details». ¹⁷⁴ Gure aburuz, baieztapen apokaliptiko hau zuzena da Mitxelenak konparatistak berreraiketarako duen baliabiderik sinesgarriena (metodo konparatzailea) agortu zuen zentzuaz ulertzen baldin bada. Izan ere, metodo konparatzailea hizkuntzaren garai zaharagoetako nolabaiteko irudi positiboa, eta ez erlatiboa, eskaintzen digun baliabide bakarra da, datu objektiboetan oinarritzen baita. Nolanahi ere, metodo konparatzailea batik-bat datu-bilketan eta ondorengo sailkapenean eta balioespenean datza, eta kontuan hartzen badugu duela bakarrik berrogeita hamar urte ikerketa hauek hasi berritan zeudela, ez da gehiegikeria baieztatzea beste baliabideari, barne-berreraiketari, erlatiboki arreta gutxi eman zaiola.

Barne-berreraiketa ez da datu objektiboetan oinarritzen, sistemaren inguruko irizpideetan baizik, hauek halabeharrez subjektiboak direlarik. Sarritan, barne-berreraiketa metodo konparatzailearen bidez berreraikitzen den sistemaren gainean aplikatzen da, eta honek espekulazio-maila areagotzen du. Alabaina, ez da komeni ez metodo konparatzailearen potentzialtasunak neurritz kanpo balioztatzea, ez eta barne-berreraiketarenak gutxiestea ere. Adibide klasikoak bakarrik aipatzearren, hark ez ditu hizkuntza erromanikoen diatesi pasiboaren *-r*-formak auresaten, eta honen bidez aitzin-indoeuropeerako **h₁és-si* «haiz» (*s* geminatuaz, hizkuntza guztietan ez-geminatua aurkitu arren: skt. *ási*, gr. *ἐῖ*, lat. *es*, got. *is*) berreraiki daitekeela, ez du inortxok ere zalantzan jartzen. Beraz, printzipioz behintzat, ez dugu ezeztatu behar barne-berreraiketaren bidez emaitza fidagarriak lor daitezkeenik.

Trasken baieztapena (gure interpretazioa zuzena baldin bada) batik-bat datu berririk lortzeko ezintasunean oinarritzen da. Badirudi Trasken ustetan datu berririk ezean teoria berriak aurkeztea mila dorre eta gaztelu egitea besterik ez dela. Baina hau hizkuntzalaritza historiko ezberdinen tipologiak erakusten digunaren aurka dago. Har dezagun disziplina historikoa *par excellence*: indoeuropar hiz-

¹⁷⁴ Trasken esana fonologiari soilik dagokio, baina berak euskararen historiari buruz orokorrean gauza bera esango lukeen susmoa dugu.

kuntzalaritza. Funtsean, esan dezakegu analisi historikorako erabakigarriak diren datuak joan den mendeko hogeiko hamarkadan jadanik mahaiaren gainean zirela,¹⁷⁵ baina laringalen teoriak lau hamarkada behar izan zituen (ia) unibertsalki onartua izateko, eta beste zenbait gai (perfektuaren eta medioaren arteko harremana eta izen-flexioaren mota apofonikoak kasu) oraindik ere (edo behintzat orain dela oso gutxira arte) pil-pilean daude.

Lan honetan aurkeztu ditugun hipotesiak batez ere metodo konparatiboak hornitzen dizkigun datuen gaineko barne-berreraiketan oinarritzen dira. Haien sinesgarritasunaren gradua zeinahi delarik ere, gauzak sistemaren ikuspegitik azaltzen saiatu gara. Hori dela eta, corpus lexikoan aurkeztu teoriek, etimologia berriak postulatu baino, nagusiki proposatu den sistema justifikatzea zuten helburu.

Metodo konparatiboaz eta barne-berreraiketaz gain, tipologia ere berreraiketarako lagungarri gerta dakiguke. Baina baliabide hau ere irizpide subjektiboetan oinarritzen da. Hizkuntzalariak sarritan ez datoz bat bi hizkuntzatan dakuskiGUN fenomenoek noiz duten elkarren arteko antza erabakitzean.

Nolanahi ere, uste dugu geroko lanetan [zenbaki] kategoria gramatikalari arreta handiagoa eman beharko litzaiokeela, honen inguruan Hego-Ekialdeko hizkuntza monosilabikoak lagungarri gerta lekizkigukeelarik. Rijkhoff-en lanean (2000), autorea «Seinsart» kontzeptuaz mintzo da. Hau indoeuropar hizkuntzalaritzan aditzen izaera zehazteko erabiltzen den «Aktionsart» (aditz-mota) kontzeptuaren homologoa izango litzateke, baina izenari dagokionean (hots, izen-aspektua). Beraz, izen bakoitzaren izaera edo izaera-mota zehaztuko luke. Hemen iradoki dugu euskararen garai (quasi-)monosilabiko bat izatekotan, honetan seguruenik izenak ez liratekeela [zenbaki] ezaugarriako zehazturik. Hau da, [-zenbaki] izango lirateke. Halaber, iradoki dugu hitz-eraketa prosodiaren menpe egon arren, azentuera deuterotonikoaren erakarpen-boterea mugatua zela eta nolabaiteko motibazio semantiko bat behar duela, disilabiko bihurtzen diren izenek batez ere esanahi singulatzaille bat (*bele, handi, harri, buru*) edo zehaztatzaille bat (*samin, gibel, aker, enbor*) dutelarik. Motibazio hau agian erro monosilabikoak [zenbaki] ezaugarriako zehaztea izan liteke. Atzizki singulatzailleak nahiz epiteto zehaztatzailleak, kasu honetan, «Seinsart» bat baino ez lirateke izango. Ikuspegi honetatik, erreduplikazioa ere «Seinsart» baten moduan uler liteke: aspektu pluralizatzaile edo kolektibatzaile bat emango lioke erro hutsari. Konposatu erreduplikatuak, kasu honetan, jatorriz pluralak izango ziratekeen.¹⁷⁶ Honek azalduko luke zergatik ez duten esanahi markaturik. Baina, gure ustez, hemen ere azalpenik gabe geratuko litzateke zergatik desagertu diren erro ez-erreduplikatuak gainerako lexikotik.

¹⁷⁵ Erabat erabakigarriak, esan nahi dugu. Irizpide hau hartzeko, beraz, tokarioaren eta mizenikoaren testuen aurkikuntza eta argitalpena baztertu ditugu eta hititaren zenbait material eta gramatika lehendabizikoz argitaratu ziren garaia hartu dugu disziplinaren kronologiaren zedarriztat.

¹⁷⁶ Plurala edo nolabaiteko ideia pluralizatzaile bat erreduplikazioaren bidez adierazten duten hizkuntzen artean honako hauek daude (ik. Moravcsik 1978 eta Rijkhoff 2000): papago (*bana* «koiote» > *baabana* «koioteak», *tini* «aho» > *tiitini* «ahoak»), pachon (*damo* «nor-nahi» > *damo damo* «jende guztia», *bar* «bi» > *babar* «biak»), yoruba (*òsè* «aste» > *òsòòsè* «astero», *alé* «etsai» > *alaalé* «etsai guztiak»), tagalog (*araw* «egun» > *arawáraw* «egunak»), mandarin (*ren* «gizon» > *renren* «jende guztia»), tzetal (*na* «etxe» > *nanatik* «etxe asko»). Bestalde, thaiz plurala erreduplikazioaren bidez adieraz daiteke (*dèk* «haur» > *dèkdèk* «haurrak»), erreduplikazioaren eginkizun hau askoren artean bat besterik ez bada ere.

Edozein kasutan, Lakarrak bere (1995) lanean planteatu zuen kronologian oinarritzen garen euskalariontzat, badirudi erreduplikatuen arazoa auziaren iltze bihurtu dela. Monosilabismotik disilabismorako igarotzean erreduplikazioak zelako eginkizun zehatza zuen baldin bagenek, prozesu osoa seguruenek aski argi legoke. Lan honetan galdekizun honi erantzun bat, izan litezkeen beste hainbaten artean, ematen saiatu gara.

Bibliografia

- Artiagoitia, X., P. Goenaga eta J. A. Lakarra (arg.), 2002, *Erramu boneta: Festschrift for Rudolf P. G. De Rijk (ASJU-ren Gehigarriak, 44)*. Bilbao, Euskal Herriko Unibertsitatea.
- Azkarate, M., 1990, *Hitz elkartuak euskaraz*, Donostia, Unibertsitate Saila (E.U.T.G. - Mundaiz).
- Azkue, R. M., 1923-25, *Morfología vasca*, in *Euskera* 4-6.
- Benveniste, E., 1967, «Fondaments syntaxiques de la composition nominale», *BSL* 62, 15-31.
- Boas, F., 1940, «Metaphorical expressions in the language of the Kwakiutl Indians», in *Race, language and culture*, N.Y., Columbian Univ-The Macmillan Company, 232-239.
- Borges, J. L., 1989, *Literaturas germánicas medievales*, 2. argitalpena, Madril, Alianza Ed.
- Campbell, A., 1959, *Old English Grammar*, Oxford U. P.
- Clackson, J., 2002, «Composition in Indo-European Languages», *TPS* 100: 2, 163-167.
- Comrie, B., 1989, *Universales del lenguaje y tipología lingüística*, Madril, Gredos.
- , (arg.), 1990, *The World's Major Languages*, Oxford U. P.
- Coseriu, E., 1987 [1. argitalpena: 1978], «La formación de palabras desde el punto de vista del contenido», in *Gramática, semántica, universales*, 239-264, Madril, Gredos.
- Erben, J., 2000 [1. argitalpena: 1975], *Einführung in die deutsche Wortbildungslehre*, Berlin, Erich Schmidt Verlag.
- Feng, S., 1998, «Prosodic structure and compound words in Classical Chinese», in Packard (arg.), 197-260.
- Fruyt, M., 2002, «Constraints and productivity in Latin nominal compounding», *TPS* 100: 3, 259-287.
- Gao, Q., 1994, «Chinese NP structure», *Linguistics* 32, 475-510.
- Gorrochategui, J., 1984, *Estudio sobre la onomástica indígena de Aquitania*, Bilbo, UPV/EHU.
- & J. A. Lakarra, 1996, «Nuevas aportaciones a la reconstrucción del protovasco». In F. Villar & J. D. d'Encarnação (arg.), *La Hispania prerromana. Actas del VI Coloquio sobre lenguas y culturas prerromanas de la Península Ibérica (Coimbra 13-15 de octubre de 1994)*, Salamanca, Univ. de Salamanca & Univ. de Coimbra: 101-145.
- & —, 2001, «Comparación lingüística, filología y reconstrucción del protovasco», *VIII Coloquio sobre lenguas y culturas prerromanas de la Península Ibérica (Salamanca, mayo de 1999)*: 407-438.
- Harris, A. C. eta Campbell, L., 1995, *Historical syntax in cross-linguistic perspective*, Cambridge U. P.
- Hawkins, J. A., 1980, «On implicational and distributional universals of word order», *J. of L.* 16, 193-235.
- Hualde, J. I., 1991, «Acentos del Bidasoa: Hondarribia», *ASJU* 25, 139-152.
- , 1993a, «On the historical origin of Basque accentuation», *Diachronica* 10, 13-50.
- , 1993b, «Observaciones acerca del acento de la zona occidental de Guipúzcoa», *ASJU* 27: 1, 241-263.
- , 1995, «Reconstructing the accentual system», in Hualde, Lakarra eta Trask (arg.), 171-188.

- , 1997, *Euskararen azentuerak*, Donostia, ASJU-ren Gehigarriak, 52.
- , J. A. Lakarra eta R. L. Trask (arg.), 1995, *Towards a History of the Basque Language*, Amsterdam, John Benjamins.
- Huang, S., 1998, «Chinese as a headless language in compounding morphology», in Packard (arg.), 261-283.
- Hudak, T. J., 1990, «Thai», in Comrie (arg.), 757-775.
- Hyman, L. M., 1977, «On the nature of linguistic stress», in L. M. Hyman (arg.), *Studies in Stress and Accent*. University of Southern California, Los Angeles: 37-82.
- Igartua, I., 2002, «Euskararen hasperena ikuspegi tipologiko eta diakronikotik», in Artiagoitia, Goenaga eta Lakarra (arg.), 367-389.
- Krahe, H., 1969, *Germanische Sprachwissenschaft, III, Wortbildungslehre*, Berlin-N.Y., Walter de Gruyter.
- Lakarra, J. A., 1995, «Reconstructing the Pre-Proto-Basque Root», in Hualde, Lakarra eta Trask (arg.), 189-206.
- , 1996, «Sobre el europeo antiguo y la reconstrucción del protovasco», *ASJU* 30: 1, 1-70.
- , 1997, «Aitzineuskara: konparaketa eta berreraiketa», *ASJU* 31: 2, 537-616.
- , 1998a, «Hizkuntzalaritza konparatua eta aitzineuskararen erroa», *Uztaro* 25, 47-110.
- , 1998b, «Gure izterlehengusuek eta guk erro bera?: Gogoetak erroaz aitzinkartvelikoz eta aitzineuskaraz», in I. Túrrez, A. Arejita & C. Isasi (arg.), *Studia Philologica in Honorem Alfonso Irigoien*. Deustuko Unibertsitatea, Bilbo: 125-150.
- , 2002a, «Etymologiae (proto)uasconicae LXV», in Artiagoitia, Goenaga eta Lakarra (arg.), 425-442.
- , 2002b, «*Adar, ahuntz, handi*: sobre la identificación de sustratos y morfología de la protolengua», in *ΤΙΜΗΣ ΧΑΡΙΝ: Homenaje al Profesor A. Gainzarain*, Gasteiz, *Veleia*-ren Gehigarriak, 17: 417-429.
- Li, C. N. eta S. A. Thompson, 1990, «Chinese», in Comrie (arg.), 811-833.
- Lühr, R. M., 2000, *Die Gedichte des Skalden Egill*, Dettelbach, J. H. Röhl Verlag.
- MacDonell, A. A., 1975, *Vedic Grammar*, Delhi, Bhartiya Publishing House.
- Martínez Areta, M., 2004. «El acento protovasco», *ASJU* 38, 135-206.
- , 2006a, *El consonantismo protovasco*. UPV/EHU-ko tesi argitaragabea.
- , 2006b, «Adjektiboa aitzineuskaraz», *ASJU* 40, 687-722.
- Matthews, P. H., 1991 [1. argitalpena: 1974], *Morphology*, Cambridge U. P.
- Mitxelena, K., 1954, «De onomástica aquitana» (= *LH*, 409-445).
- , 1955 [1. argitalpena: 1953; 1997ko 5. argitalpena erabili dugu], *Apellidos vascos*, Donostia, Txertoa.
- , 1964a, *Textos arcaicos vascos*, Madril, Minotauro.
- , 1964b, *Sobre el pasado de la lengua vasca*, Donostia, Auñamendi (= *SHLV*, 1-73).
- , 1969, «Notas lingüísticas a “Colección diplomática de Irache”» (= *PT*, 87-118).
- , 1972, «A note on Old Labourdin accentuation» (= *PT*, 235-244).
- , 1977a, *Fonética histórica vasca*, 2. argitalpena, *ASJU*-ren Gehigarriak 4, Donostia.
- , 1977b, «Notas sobre compuestos verbales vascos» (= *PT*, 311-335).
- , 1981, «Lengua común y dialectos vascos» (= *PT*, 35-55).
- , 1985, *Lengua e Historia [LH]*, Madril, Paraninfo.
- , 1987, *Palabras y textos [PT]*, Vitoria-Gasteiz, UPV/EHU.
- , 1988, *Sobre historia de la lengua vasca [SHLV]*, I (= *ASJU*-ren Gehigarriak, 10), Donostia-San Sebastian.
- Monro, D. B., 1992 [1. argitalpena: 1882], *Homeric Grammar*, Filadelfia, William H. Allen Bookseller.
- Moravcsik, E. A., 1978, «Reduplicative constructions», in J. Greenberg *et alii* (arg.), *Universals of human language, III*, Stanford, U. P.: 297-334.

- Mujika, L. M., 1982, *Hitz konposatu eta eratorrien morfo-fonetika*, Donostia, Ed. Vascas.
- Packard, J. L. (arg.), 1998, *New Approaches to Chinese Word Formation*, Berlin-N.Y., Mouton de Gruyter.
- , 1998, «A Lexical Phonology of Mandarin Chinese», in Packard (arg.), 311-327.
- Rasmussen, J. E., 2002, «The compound as a phonological domain in Indo-European», *TPS* 100-3, 331-350.
- Rijk, R., 1995, «Nunc» in Old Basque», in Hualde, Lakarra eta Trask (arg.), 295-311.
- Rijkhoff, J., 2000, «When can a language have adjectives? An implicational universal», in Vogel eta Comrie (arg.), 217-257.
- Schuchardt, H., 1912, «Bask. *i-*, *e-*», *RIEV* 6, 282-283.
- Smyth, H. W., 1984 [1. argitalpena: 1920], *Greek Grammar*, Harvard U. P.
- Starosta, S., K. Kuiper, S. Ng eta Z. Wu, 1998, «On defining the Chinese compound word: Headedness in Chinese compounding and Chinese VR compounds», in Packard (arg.), 347-370.
- Tovar, A., 1959, «Geminados semánticos en vascuence», *Racolta di studi linguistici in onore di G. D. Serra*, Università degli studi di Napoli, Istituto di Glottologia, Libreria Liguori: 367-371.
- Trask, R. L., 1990, «The *-n* class of verbs in Basque», *TPS*, 88, 111-128.
- , 1995, «On the History of the Non-Finite Verb Forms in Basque», in Hualde, Lakarra eta Trask (arg.), 207-234.
- , 1997, *The History of Basque*, Londres, Routledge.
- Uhlich, J., 2002, «Verbal governing compounds (synthetics) in early Irish and other Celtic languages», *TPS* 100: 3, 403-433.
- Vogel, P. M. & Comrie, B. (arg.), 2000, *Approaches to the Typology of Word Classes*, Berlin-N.Y., Mouton de Gruyter.
- Whitney, W. D., 1889, *Sanskrit Grammar*, Delhi, D. K. Fine Art Press.